

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

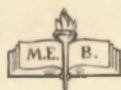
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Batı Klasikleri

ORGANON V TOPIKLER

Aristoteles

Batı Klasikleri

23

No. 10690

TOPTAN SATIŞ

İstanbul Devlet Kitapları Müdürlüğü
Ankara, İzmir, Adana, Antalya, Samsun, Elazığ,
Erzurum, Trabzon, Van, Sivas, Burdur ve Zonguldak
Bölge Şeflikleri.

PERAKENDE SATIŞ

Millî Eğitim Yayınevleri
ve Bakanlık yayınları satıcısı kitapçılar.

% 8 KDV DAHİL FİYATI:
(120370 Lira + 9630

E

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 923
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 189
Batı Klasikleri : 23

Kitabın adı
ORGANON V
— TOPIKLER —

Yayın Kodu
96.34.Y.0002.470
ISBN 975.11.0016.X (Tk. No.)
ISBN 975.11.0152.2 (5. Cilt)

Baskı yılı

1996

Baskı adedi

5.000

Dizgi, baskı, cilt

MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
9.12.1994 tarih ve 7966 sayılı yazıları ile
dördüncü defa 5.000 adet basılmıştır.

Batı Klasikleri

ORGANON V

TOPIKLER

Aristo

Çeviren
Prof. H. RAGIP ATADEMİR

İstanbul, 1996

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

G İ R İ Ş

Topikler'i teşkil eden ve ehemmiyet bakımından pek farklı olan sekiz kitabın konusu, olası bilginin aleti olarak alınan diyalektiğin incelenmesidir. Bu kitaplar bilhassa *Port-Royal mantığı* (3. bölüm I. XVIII) ile "kullanılan bütün delillerin kendilerine irca olundukları bazı umumi başlar" diye tarif olunabilen bir *Topoi* veya müsterek yerler koleksiyonunu ihtiva eder. Argümentasyon burada *Birinci ve İkinci Analitikler* de incelenen ilmi ispattan çok farklıdır: Gereklinin yerini olası, ilmin yerini sanı alır; tartışma, hakikatin kendini aramağa ve keşfetmeğe değil, ancak bir hasmı açıkça kuvvetsiz düşürmeğe, itirafa mecbur etmeğe çalışır.

Bu demektir ki bir bütün olarak *Topikler*, iki *Analitikler*'in yazılışında önce yazılmış ve *Organon*'un ilk kitaplarına bağlanmış gibi görünüyor. II. den VII. ye kadar olan kitaplar muhtemel olarak en eskileridir ve doğrudan doğruya *Kategoriyalar*'dan sonra gelmeleri lâzımdır. İspatçı ilim teorisi burada henüz bilinmiyor, terimlerin manasının henüz hiç bir teknik katılığı yoktur. Sözelimi, συλλογισμός ve συλλογισθεῖν terimleri umumi olarak istidlâli ifade etmek için kullanılmışlardır. Hiç bir suretle, *Birinci Analitikler*'in başında tarif edildiği üzere sillogistik tûmdengelim manasına gelmez. Bunun aksine olarak, *Efâtun* diyalektiğinin hatırlamaları burada bol bol mevcuttur. Μετεχειν fiilinin sık sık kullanılması bunun şahididir. I. ve VIII. kitaplar (öbür kitaplardaki kısa hirtakım parçaları gibi) muhakkak daha sonradır: Fakat sık sık kıyas teorisine başvurmakla beraber, bu kitaplar *Analitikler*'den sonra yazılmışlardır. Gerçekte argümentasyon katilik-

ten mahrum olmakta devam eder, terminoloji de gene ilk devre kitaplarında olduğu gibi belirsizdir.

Topikler'in kronolojisini tespit etmek için varılan sonuçlar, bütünlüğü içinde, bunlardır. *Analitikler*'e yapılan yollamalara gelince, bunlar daha sonra yapılan düzeltmeler, yeni baştan işlemler ve kısmi rotuşlar olarak açıklanabilir. Öbür yandan, *Analitikler*'de de *Topikler*'e yollamalar vardır. *Topikler*'in doktrini ara sıra burada bile nakzedilmiş bulunuyor.

Böylece *Topikler*, *Aristo*'nun bir gençlik eseri gibi alınabilir. Sonradan gözden geçirildikleri belli olan bazı kısımlar müstesna, terkip ve yazılması kusurludur, yazarın tecrübesizliğini hissettiriyor gibidir. Eski gerheilerin bir çoğunun kanaati hilâfına, olasının mantığı gereklinin mantığının mütemmimi değildir; ilmi hakikatin erişilemeyeceği bir alana tevafuk eden ikinci bir mantık da değildir. O, daha çok, ispat ve ilim teorisine hazırlık mahiyetinde bir nevi ekzersiz olarak görünmektedir. Bu teorinin, *Aristo*'nun kafasında, *Eflötun*'un *Sofist*'lerin ve bizzat kendisinin kullandıkları, ananevî diyalektiği tamamlaması lâzımdır.

Eserin bütününe *Aristo*'ya ait olduğu muhakkaktır; bilhassa bunu *Aristo*'nun eserinin pek çok sayıda mevcut sitasyonları ispat eder. Bu sitasyonların listesi *Index Aristotelicus*'tedir (102 a 40) Bazı kısımlar üzerine, batta V. kitabın bütünü üzerine birtakım şüpheler belirdi, fakat ileri sürülen sebepler (bilhassa J. Pflug, *De Aristotelis Topicorum libro quinto dissertatio*. Leipzig, 1908) katı olmaktan uzaktır.

Biz, dokuzuncu kitabını teşkil ettiği *Topikler*'in gerçekte bir zeylinden başka bir şey olmayan Σοφιστικοὶ ἐλέγχοι'u avrı bir cilt olarak neçretmeyi uygun gördük.

J. T.

B i b l i y o g r a f y a

M E T İ N L E R

Bu tercüme *I. Strache* ve *M. Wallies* baskısı (Leipzig, Bibl. Teubner, 1933) ndan yapılmıştır ki bugün elimizde bulunan en iyi metindir. Bununla beraber, notlar halinde gösterilen bazı yerler için *Waitz*'in veya *Bekker*'in section'lerini tercih ettik: Bu son baskıya ait referanslar kenarda, usule göre gösterilmişlerdir.

Grekçe ve Lâtince Kommanterler

Alexandre d'Aphrodise. — *In Aristotelis Topicorum libros octo Commentaria*, ed. M. Wallies, Berlin, 1891 (Coll. Ac. Berol., II, 2).

Pacius (J.). — *Aristotelis... Organum*, Morgiis, 1584.
. — *In Porphyrii Isagogen et Aristotelis Organum Commentarium*. Aureliae Allobrogum, 1605.

Maurus (Sylvester). — *Aristotelis Opera...* Tomus I. Roma, 1668.

Waitz (Th.). — *Aristotelis Organon, Graece*, Leipzig, 1844 - 1846, 2 Vol.

Başvurulan Başlıca Eserler

Bundan önceki ciltlerin bibliyografyasına başvurulmasını tavsiye ederiz. Biz, ayrıca *The works of Aristotle* (Oxford, I, 1928) de *Pickard Cambridge*'in İngilizce tercümesinden de faydalandık.

ORGANON V

▼ /

TOPIKLER

KİTAP I

<DİYALEKTİK ÜZERİNE UMUMİ FİKİRLER. — DİYALEKTİK'İN KONULARI. — DELİLLER>

1

<KİTABIN UMUMİ PLANI>

Bu kitabın gayesi, olası öncüllerden hareket ederek, ortaya atılan her mesele üzerinde bir delil serdetme imkânını verecek bir metot bulmaktan ve bir delil ileri sürdüğümüz zaman kendimizin buna zıt olacak bir şey söylemekliğimizi menetmekten ibarettir. O halde bizim ilkin diyalektikle kıyasın ne olduğunu kavriyacak tarzda bir kıyasın ne olduğunu, çeşitlerinin neler olduğunu göstermemiz gerekir, çünkü bizim bu kitapta inceleme konumuz diyalektik kıyas olacaktır.

Kıyas bir sözdür ki bu söz içinde bazı şeyler konulmuş olmakla onlardan farklı bir başka şey, konulan şeyler vasıtasıyla zarurî olarak çıkar. — Kıyas, doğru ve ilk olan öncüllerden, veya kendilerinden edindiğimiz bilginin (γνώσις) kendisinin de kaynağı ilk ve doğru olan öncüllerde bulunan öncül-

lerden hareket ettiği zaman bu bir *ispat*'tır. — Olası öncüllerden netice çıkaran kıyas ise *diyalektik*'tir. — Yakînlüklerini (*πλότης*) başka şeylerden değil, kendi kendilerinden çıkaran şeyler *doğru* ve *ilk*'tirler: Çünkü, ilmin ilkeleri için niçin'lerini araştırmak gerekmez; bu ilkelerin her biri kendiliklerinden yakîni olmalıdır. — Bütün insanların, veya onların pek çoğunun veya hakîmlerin, ve bunlar arasında da hepsinin, veya çoğunun veya en hatırı sayılanlarının ve ünlülerinin sanıları *olası*'dır. — Olası görünmekle beraber, gerçekte olası olmayan sanılardan hareket eden kıyas, bir de, olası sanılardan veya olası görünen sanılardan başka netice çıkaran kıyas *Eristik*'tir: Gerçekte olası görünen her şey olası değildir, çünkü olası denilen hiç bir şey, ilk bakışta, muhakkak bir yanlışlık karakteri arz etmez, nitekim eristik delillerin ilkeleri için durum budur, bu delillerde yanlışlığın tabiatı derhal kendini belli eder, hatta birçok zaman, orta halli bir anlayış sahibi kafalar için bile. Böylece, demin sözünü ettiğimiz eristik kıyasların birincisine yine *Kıyas* diyelim, fakat öbürüne sadece *kıyas* değil, *eristik kıyas* adını verelim. Çünkü o gerçekten netice çıkarmadığı halde, ancak görünüşte netice çıkarır.

Üstelik, sözünü ettiğimiz bütün kıyaslardan başka, paralojizmalar vardır ki bunlar birtakım belli ilimlere has öncüllerden kurulurlar. Nitekim geometri ve kendisiyle aynı cinsten olan ilimler için durum budur. Gerçekte, bu istidlâl şekli yukarıda gösterilen kıyaslardan farklı görünüyor. Söz gelimi, yanlış şekiller çizen kıyas ne doğru ve ilk olan öncüller-

den başlayarak, ne de olası öncüllerden başlayarak netice çıkarır: O bizim tarifimiz içine girmez, çünkü ne bütün insanların, ne çoğunun, ne hakîmlerin ve bunlar arasında da ne hepsinin, ne en ünlülerinin önermelerini kabul etmez; ama sözü edilen ilme has olsa da, doğru olmayan önermelerden başlayarak kıyasını yapar. Gerçekte o, ya olduğundan başka türlü yarım daireler çizmekle, veya çizilmeleri icabetmediği şekilde bazı çizgileri çizmekle, paralojizmasını vücuda getirir.

Öyleyse, basit bir taslağın sınırları içinde kalmamız için, türlü kıyas nevilerinin gösterdiğimiz kıyaslar olduğunu kabul edelim. Umumi bir tarzda, hem sözünü ettiğimiz bütün kıyaslar, hem de bundan sonra sözünü edeceğimiz kıyaslara gelince ayırtlarımızı burada durdurabiliriz. Maksadımız, gerçekte, bunlardan her birinin kesin tarifini vermek değildir. Biz ancak onların kısa tasvirlerini yapmak istiyoruz, ve bu, benimsediğimiz metot için, onların her birini herhangi bir tarzda bilebilmemize tamamıyla yeter düşüncesindeyiz.

2

<DİYALEKTİK'İN FAYDASI>

Bu söylediklerimizden sonra, bu kitaptan elde olunabilecek faydaların sayısı ve tabiatını söylemek zorundayız. — Uç tarzda faydalıdır: Ekzersiz olarak, günlük karşılaşmalarda ve felsefî ilimler için. Ekzersiz olarak faydalı olması kendiliğinden belli: Bu metoda sahip olmamız ileri sürülen konuda bizi

daha çok delil serdetmeye muktedir kılacaktır. — Günlük karşılaşmalarda da faydalıdır; çünkü, bir kere halk adamının kanaatlerini sayıp gözden geçirdikten sonra, ona yabancı olan sanılar alanında değil, onun kendi öz sanıları alanında onunla karşılaşabileceğiz, ve onun bize pek temelli görünmeyecek olan bütün delilleri bir yana atacağız. — Nihayet, felsefî ilimlerin incelenmesine gelince meselelerde her iki yönde deliller sağlamak imkânı bize her bir halde hakikat ve yanlış daha kolayca keşfettirecektir. — Bir başka faydası da her bir ilmin ilk ilkeleri hakkındadır: Gerçekte, adı geçen ilme has olan bir takım ilkeler üzerine dayanarak onlar üzerinde istidlâl yapmak imkânsızdır, çünkü ilkeler bütün geri kalanın ilk unsurlarıdır; yalnız onlardan her birine taalluk eden olası sanılar vasıtasıyledir ki bunları gerekli bir şekilde açıklamak lâzımdır. O halde diyalektikğin öz işi, veya en münasip işi buradadır: Çünkü araştırmacı tabiatı gereğince, o bize bütün araştırmaların ilkelerine yolu açar.

3

<DİYALEKTİK MAHARET>

Retorik, tıp ve bu cinsten başka hünerlere karşı nasıl isek metoda karşı da aynı öyle olduğumuz zaman, yani elde bulunan imkânların yardımıyla, gözetilen gayeyi gerçekleştirdiğimiz zaman metoda tamamıyla sahip olacağız. Çünkü retorikçi herhangi bir şekilde ikna edecek, veya hekim herhangi bir şekilde iyi ede-

cek değildir; fakat kendi eline geçen imkânların hiçbirisini ihmal etmezse, biz onun yeter derecede ilmine sahip olduğunu söyleyeceğiz.

4

<DİYALEKTİK İSTİDLÂLİN UNSURLARI ÜZERİNE UMUMİ BİLGİLER>

İlkin metodumuzun hangi bölümlerden kurulduğunu gözden geçirmek zorundayız. Biz bir yandan diyalektik istidlâllerin tatbik olunduğu nesnelerin sayı ve tabiatını ve hareket ettikleri unsurları; bir yandan da bunları bol bol temin etmenin yolunu yakalamaya muvaffak olsak, maksadımıza yetecek kadar nail oluruz.

Diyalektik tutamakları teşkil eden unsurlar sayıca eşit ve istidlâle konu vazifesi görenlerin aynıdır.

Kıyasların konuları meseleler olduğu halde. diyalektik deliller gerçekte, önermelerden gelir. Her mesele gibi her önerme de kâh hassayı, kâh cinsi, kâh ilintiyi ifade eder, çünkü cinsin tabiatında olduğuna göre, ayrımın da cinsiyle aynı sıraya konulması gerekir. Bir yandan da, hassa kâh nesnenin mahiyetini ifade ettiğinden, kâh da onu ifade etmediğinden ayrımı bizim demin gösterdiğimiz iki bölüme ayıralım: Birisine, mahiyeti ifade edene *tarif* denecek; öbürüsü ise, bu ilk bilgilere her zaman verilen isimle, *hassa* diye kalacaktır. — Şu halde, söylediklerimiz, şimdiki bu ayırmamıza göre elde edilen unsurların sayısının dört olduğunu gösterir: Tarif, has-

sa, cins, ilinti. Esasen haddizatında alınarak onlardan her birinin, tek başına bir önerme veya bir mesele teşkil ettiğini söylediğimiz farz olunmasın: Meselelerin ve önermelerin bu ilk bilgilerden hareket ettiklerini söylemek istiyoruz. — Mesele ile önerme arasındaki fark bilhassa cümlelerin biçimine dayanır. Söz gelimi, *hayvan - yürüyen - iki ayaklı insanın tarifidir, değil mi?* veya: *hayvan, insanın cinsidir, değil mi?* denilirse bir önerme elde olunur. Buna karşılık, *hayvan - yürüyen - iki ayaklı insanın tarifi mi, yoksa değil mi?* denilirse bu bir meseledir. Bütün öbür ilk bilgiler için bu aynıdır. Bundan tabii olarak meselelerin ve önermelerin eşit sayıda oldukları sonucu çıkar. Çünkü her önermeden, sadece cümlelerin biçimi değiştirmek suretiyle bir mesele vücuda getirilebilir.

5

<DİYALEKTİK UNSURLARIN HUSUSİ İNCELENMESİ>

Şimdi tarifi, hassanın, cinsin ve ilintinin ne olduğunu söylememiz lâzımdır:

Tarif, nesnenin mahiyetini ifade eden bir sözdür. Onu ister terimin yerini tutan bir sözün, ister sözün yerini tutan bir sözün şekline sokmak kabildir, çünkü bir sözle ifade edilen bazı nesneler tarif edilebilirler. Fakat hangi tarzda olursa olsun, tarif edilecek nesne bir tek kelime ile ifade olunduğu zaman, nesnenin tarifini vermek olmadığı apaçıktır, çünkü bu bir tarifi daima herhangi bir nev'inden

bir sözdür. Bununla beraber, *uygun olan, güzeldir* gibi hallerde, veya *duyum ve ilim tek ve aynı bir şey mi, yoksa farklı mıdır?* gibi sorularda tarif karakteri görülmelidir. Çünkü tariflerde, bilhassa bir özdeşlik veya bir ayrılık meselesi ile meşgul olunur. Bir tek kelime ile, tarif karakterini, tariflerle aynı düzene giren araştırmalara verebiliriz. Ele aldığımız bütün misallerin bu karakteri haiz oldukları kendiliğinden meydana çıkmaktadır: Gerçekte, biz tartışmada iki şeyin aynı veya ayrı olduklarını ortaya koyabilirsek, aynı tarzda tarifler için de bol bol deliller bulmaya muktedir olacağız. Böylece nesnelerin özdeş olmadıklarını gösterdik mi, tarifi yok etmiş olacağız. Bununla beraber şimdi koyduğumuz kaide için karşılıklılık bulunmadığını kaydedelim. Çünkü tarifi teşkil etmek için iki nesnenin özdeşliğini ispat etmek yetmez, halbuki tarifi yok etmek için bu özdeşliğin bulunmadığını ispat etmek yeter.

Hassa, nesnenin mahiyetini ifade etmekle beraber, yalnız bu nesneye ait olan ve onunla karşılanabildir. Söz gelimi, gramer öğrenmeye müsait olmak insanın bir hususiyetidir. Çünkü A insan ise, gramer öğrenmeye muktedirdir ve gramer öğrenmeye muktedir ise insandır. Gerçekte, bir başka nesneye ait olabilecek şeye asla *hassa* denmez, söz gelimi, insan misalinde *uyumak* gibi, hatta gerçekte, birkaç zaman için bu yüklem yalnız ona ait bulunsun bile. O halde bu cinsten bir tayin bir *hassa* adını alabilirse de, ona mutlak manada değil, zamana ait ve göreceli manada *hassa* denilecektir. Gerçekte, *sağda olmak* zamana ait manada bir *hassa*dır, halbuki *iki ayak-*

li'ya gerçekte, görelî manada hassa denilmiştir: Söz gelimi, insan için bu, ata ve köpeğe nispetledir. Fakat konudan başka herhangi bir şeye de ait olabilen şeyden hiç bir şeyin onunla karşılanmaması apaçık bir şeydir, çünkü, bir varlık uyursa gerekli olarak, bunun insan olması sonucu çıkmaz.

Cins, çok ve nevi yönünden kendi aralarında farklı nesnelere öz yönünden yüklenen şeydir. *Ön-nüzde bulunan konu nedir?* sorusuna uygun gelecek tarzda cevap verecek tabiattaki bütün terimlere *özlük yüklem*ler gözüyle bakılmalıdır: Söz gelimi, insan misalinde, onun ne olduğu sorulursa uygun olan cevap, onun bir hayvan olduğudur. *Bir nesne bir başkasıyla aynı cinse mi girer, yoksa ayrı bir cinse mi?* sorusu da cinse taalluk eden bir sorudur, çünkü böyle bir soru cinsle aynı bir araştırma düzenine girer: Tartışmada hayvanın, insanın ve aynıyle öküzün bir cins olduğunu göstermiş olmakla her ikisinin de aynı cinse girdiğini göstermiş olacağız. Halbuki hayvanın, birinin cins olduğunu, öbürünün cinsi olmadığını gösterirsek, bu nesnelerin aynı cins içinde olmadıklarını göstermiş oluruz.

İlinti, bütün bunlardan hiç biri, yani ne tarif, ne hassa, ne cins olmayıp nesneye ait olan şeydir; veya hangisi olursa olsun bir tek ve aynı şeye ait olabilen veya ait olamayan şeydir: Söz gelimi, *oturmuş olmak* aynı bir varlığa ait olabildiği veya ait olamadığı gibi; *ak* da böyledir, çünkü hiç bir şey aynı nesneyi kâh ak, kâh ak - olmayan olmaktan alakoymaz. İlntinin bu iki tarifinden ikincisi en iyisidir: Çünkü birinciyi kabul etmekle, onu anlamak

istiyorsak, daha önceden tarifi, hassanın ve cinsin ne olduğunu gerekli bir şekilde bilmek lâzımdır, halbuki ikincisi, söz konusu olan terimin kendinden ne olduğunu bize bildirmek için kendi kendine yeter. — Nesnelerin kendi aralarındaki bütün mukayeselerinde ilintiye atfonulabilir; ne tarzda husule gelirlerse gelsinler, bunların ilintiden ileri geldiği söylenir. Söz gelimi, şu sorular için durum budur: *Tercihe lâyık olan güzel mi, yoksa faydalı mıdır? ve: En hoş olan, fazilete göre hayat mı, yoksa zevklenmeye göre hayat mıdır?* ve aşağı yukarı aynı tarzda beyan edilebilen her başka mesele için böyledir. Çünkü bu cinsten bütün hallerde istenilen şey: *Sözü edilen yüklem iki terimden hangisine daha çok uygun bulunuyor?* dur. Kendiliğinden apaçıktır ki hiç bir şey ilintiyi zamana ait veya görelilik bir hassa olmaktan alakoyamaz: Böylece bir ilinti olan *oturmuş olmak*, bir insan tek olarak oturmuş olduğunda, zamana ait bir hassa olabilir, halbuki insan tek olarak oturmamışsa bu oturmamış olanlara nispetle görelilik bir hassa olacaktır. O halde ilintinin bir görelilik hassa veya bir zamana ait hassa olmasına hiç bir şey karşı değildir; buna karşılık, mutlak manada, o bir hassa olmayacaktır.

6

<YÜKLEMLERİN İNCELENMESİ>

Hassaya, cinse ve ilinti ile ilgisi olan her şeyin tariflere de tatbik olunabileceğini müşahade etmekten kalmayalım. Gerçekte, sözü edilen yüklemın ta-

rife giren bir tek terime ait olmadığını gösterdikten sonra (esasen hassa için de yapıldığı gibi) veya tarif içinde gösterilen cinsin gerçekte cins olmadığını veya tarifte zikredilen unsurlardan birinin tarif edilene ait olmadığını gösterdikten sonra (bu, ilinti için de göz önünde tutulabilir), tarifi kendini yok etmiş olacağız; öyle ki daha önce verdiğimiz açıklamalara göre saydığımız bütün ilk bilgiler, bir manada tarifi tabiatına ait olabilecektir.

Fakat bunun için, bütün bu ilk bilgilere bütüncül olarak tevafuk edecek bir tek metot keşfetmeği ümidetmemelidir; çünkü bu bulunması kolay olmayan bir şeydir, ve hatta bulunsa bile, bu metot tamamen karanlık olacak ve bu incelememize pek az yardımcı dokunacaktır. Bunun aksine olarak, ayırdettiğimiz cinslerin her birine bir hususî metot tahsis edilirse, o zaman her bir ilk bilgiye uygun kaidelerden hareket ederek, belki konumuzu incelemek daha kolay olacaktır. — Böylece, daha yukarıda dediğimiz gibi, şematik bir bölme ile yetinsemek zorundayız. Öbür sorulara gelince, kendilerinden tarife ve cinse taalluk eden sorulardan bahseder gibi bahsederek, her birini, kendine en tabii bir şekilde uygun gelen soruya bağlamak gerekir. Burada sözünü ettiğim sorular esasen ilmi olarak kendi türlü başlarına bağlanmışlardır.

7

<TÜRLÜ ÖZDEŞLİK ÇEŞİTLERİ>

Her şeyden önce özdeş teriminin kaç manada alındığını tarif etmem lâzımdır.

Özdeşin, ilk bakışta, üç nev'e ayrıldığı düşünülebilir: Mutat olarak, özdeşlik'ten kâh sayı yönünden, kâh cins yönünden bir özdeşlik anlarız. — Özdeşlik, birçok isimlendirme, ama tek bir nesne olması halinde *sayı yönünden*'dir: Söz gelimi, *elbise* ve *manto* gibi nev'e göre hiç bir ayrılık göstermeyen birçok nesneler olduğu zaman, özdeşlik, *nevi yönünden*'dir: Söz gelimi, bir insan bir insana, bir at bir ata özdeştir, çünkü aynı nev'e giren bu tabiattaki nesnelere nevi yönünden özdeştir denilir. Yine bunun gibi, aynı cinse giren nesneler *cins yönünden* özdeştir, bir at ile bir insan gibi. — Aynı kaynaktan gelen suya *aynı su* denildiği zamanın yukarıdaki manalardan biraz farklı olduğu zannedilebilir. Fakat, gerçekte, bu türlü bir özdeşlik, nevin birliği gereğince şu veya bu tarzda özdeş olduğu söylenen nesnelerle aynı sınıf içinde yer almak zorundadır, çünkü bu kabil nesnelerin hepsi, öyle anlaşılıyor ki, aynı ailedendir ve birbirlerine çok yakındırlar. Her suya, gerçekte, herhangi bir su ile, bir benzerliği haiz olması yüzünden, nevi yönünden bu suya özdeştir denilir ve aynı kaynaktan gelen su misalinde, biricik fark, bu benzerliği daha çok kuvvetlendirmesindedir. İşte bunun için biz onu herhangi bir tarzda, nev'in birliği gereğince özdeş denilen nesnelerden ayırmadık.

Umumi olarak kabul olunur ki *özdeş* terimi, tercihan yaygın manasıyla sayı yönünden özdeşlik manasında kullanılmıştır. Fakat, hatta böyle de, o yine birçok manalara bürünebilir. Temel ve ilk manası, özdeşlik bir isim ile veya bir tarif ile gösterildiği zaman mevcuttur: Söz gelimi, *manto*, *elbise* ile

hayvan - yürüyen - iki ayaklı insan ile özdeşleştirildiği zaman olduğu gibi. Özdeşlik hassa ile gösterildiği zaman ikinci manaya gelir. Söz gelimi, ilmi elde etmeye istidatlı olan, insanla, yukarıya doğru tabii bir hareketle yükselen, ateşle özdeşleştirildiği zaman bu mana vardır. Bir üçüncü mana ise özdeşlik ilintiden çıktığı zaman mevcuttur: Söz gelimi, oturmuş olanın veya musikicinin *Sokrates* ile özdeşleştirildiği zaman olduğu gibi. Bütün bu hallerde, gerçekte, ifade edilmek istenilen şey, sayıca birliktir. — Yukarıda geçen mülâhazaların doğru olduğuna, bir isimlendirmenin bir başkasının yerine konulması halinde bilhassa kanaat getirilebilecektir. Çünkü çok defa, söz gelimi, adını anarak, oturan şahıslardan birini çağırmasını birinden istediğimiz zaman, emri alan adam anlamışsa, ilintilik bir karakterden hareket ederek onun bizi daha iyi anlayacağı düşüncesiyle *oturan* veya *münakaşa eden* insanı çağırmasını emrederiz. Bunun sebebi apaçık olarak ister ismiyle, ister ilintiyle ifade etmenin aynı şey olduğunu kendi kendimize farz etmemizdir.

8

<YÜKLEMLERİN TÜRLÜ DELİLLERİ>

Böylece, *özdeş* terimi, dediğimiz gibi, üç ayrı mana arz eder: Yukarıda gösterdiğimiz unsurların, diyalektik tutamakların kendilerinden itibaren teşkil edildikleri, kendileriyle başladıkları ve kendilerine tatbik olundukları unsurlar olduğuna kanaat getir-

menin bir yolu tümevarın yoludur. Gerçekte, önermeler ve sorular birer birer incelenecek olursa, görülecektir ki onlardan her biri kâh bir nesnenin tarifinden kâh hassadan, kâh cins, kâh ilintiden gelir. — Bu hususta bir başka kanaat getirme tarzı istidlâl yoludur. Gerçekte, bir konunun her yüklemi gerekli olarak nesne ile ya karşılanabilir, ya karşılanamaz. Karşılanabilirse, bu onun ya tarifi veya hassası olacaktır. Mahiyeti ifade ederse, tarifi; ifade etmezse, hassası olacaktır. Çünkü, dediğimiz gibi, bir hassa, her ne kadar mahiyetini ifade etmekle beraber, nesne ile karşılanabilir olandır. Bunun aksine olarak, yüklem, nesne ile karşılanamazsa ya konunun tarifinde bulunan terimlerden biridir, veya değildir; tarif içinde bulunan terimlerden biri ise, bir cins veya bir ayırım olacaktır, çünkü tarif cinsle ayırimlardan mürekkeptir, halbuki, tarif içinde bulunan terimlerden biri değilse, apaçıkça bu bir ilintidir, çünkü biz ne bir tarif, ne bir hassa, ne bir cins olmamakla beraber nesneye ait olan şeye *ilinti* adını verdik.

9

<KATEGORYALAR VE YÜMLEMLERLE OLAN MÜNASEBETLERİ>

Bu dediklerimizden sonra bizim sözünü ettiğimiz dört yüklem içinde bulunacağı kategorya cinslerini tayin etmek gerekir.

Bu kategoryaların sayısı ondur; öz, nicelik, nitelik, görelilik, nerelik, zaman, durum, sahip olma, fül

ve infialdir. İlinti, cins, hassa ve tarif daima bu kategoryalardan birinin içinde olacaktır, çünkü bu dört kavram tarafından teşkil edilen bütün önermeler ya özü, ya niteliği, ya niceliği, ya öbür kategoryalardan birini ifade ederler. — Kendiliğinden apaçıktır ki nesnenin ne olduğunu ifade ederken kâh cevher (οὐσία). kâh nitelik, kâh öbür kategoryalardan biri ifade olunur. Gerçekte, bir insanın karşısında bulunduğu vakit, önünde bulunanın bir insan veya bir hayvan olduğu söylenir, onun ne olduğu gösterilir ve bir cevher ifade olunur; fakat bir beyaz renk karşısında bulunduğu zaman önünde bulunanın ya beyaz veya bir renk olduğu söylendiği vakit onun ne olduğu söylenir ve bir nitelik ifade olunur. Daha bunun gibi, bir dirsek büyüklüğü karşısında bulunduğu zaman, önünde bulunanın bir dirsek büyüklüğü olduğu söylenirse onun ne olduğu gösterilecektir; ve bir nicelik ifade olunur. Öbür kategoryalarda da böyledir: Bu tabiatta olan kavramların her birisi için verilmiş bir nesnenin kendisi, ister nesnenin kendisi, ister cinsi tasdik olunursa ifade olunan öz (τίεστι) dür; bunun aksine olarak, tasdik nesnenin kendisinden başka bir nesneye taalluk ettiği zaman ifade olunan öz olmayıp nitelik, veya nicelik, veya öbür kategoryalardan biridir. Bundan kategoryaların tabiatça ve sayıca, diyalektik tutumakların konuları ve unsurları olduğu neticesi çıkar. Bunları elde edebilmek tarzına ve bunlardan bol bol sağlamamıza gelince, bu şimdî ele alınacak mevzudur.

10

<DİYALEKTİK ÖNERMELER>

İlkin, diyalektik bir önerme'nin ne olduğunu ve diyalektik bir mesele'nin ne olduğunu tarif edelim. Gerçekte, ne her önermeyi, ne de her meseleyi diyalektik olarak almamalıdır; çünkü sağduyuya sahip olan hiç bir insan ne hiç bir kimse tarafından kabul edilmeyeni ileri sürecektir, ne de herbir kimseye veya insanların çoğunca apaçık olanı soru haline koymayacaktır. İkinci ha'de, zorluk yoktur, birincide ise, hiç bir kimse muvafakat etmeyecektir.

Diyalektik önerme kâh her kimse, kâh çokluk için, kâh hakimlerce, bunlar arasından da, ister hepsince, ister çoğu için, ister en hatırı sayılırları için, olası bir sorma (ερωτησις) dır; esasen bu sorma paradoksal olmamak zorundadır, çünkü çokluğun kanaatlerine zıt olması şartıyla hakimlerin kanaati kabul olunabilir.

Olası sanılara benzeyen önermeler ve olası sayılan sanıların zıtlarını çelen önermelerle, kabul edilen sanatların öğrettikleriyle, uygunluk halinde bulunan bütün kanaatler de diyalektik önermelerdir. Böylece, zıtların ilminin bir ve aynı olduğu bir olası sanı ise zıtların duyusunun da bir ve aynı olması, olası görünecektir. Bunun gibi, gramerin sayıca bir olduğu olası bir sanı ise, fülüt çalmak sanatının da sayıca bir olduğu olası görünecektir. Halbuki birçok gramer ilimleri olduğu bir olası sanı ise birçok fülüt çalma sanatlarının bulunduğu da olası

görünecektir. Bütün bu sanılar, gerçekte, birbirlerine benzer ve aynı bir aileye ait gibi görünürler. Bunun gibi, olası sanıların zıtlarını çelen önermeler de olası görüneceklerdir. Gerçekte, dostlarına iyilik etmek gerektiği olası bir sanı ise onlara kötülük etmemek gerektiği de yine olası bir sanıdır. Dostlarına kötülük yapmak gerektiği önermesi umumi sanıya zıttır ve onlara kötülük etmemek gerektiği önermesi ise bu zıt önermeyi çeler. Daha bunun gibi, dostlarına iyilik yapmak gerekiyorsa düşmanlarına iyilik yapmamak gerekir: Zıt kanaat, düşmanlarına iyilik yapmak gerektiği olduğuna göre bu da umumi sanılara zıt sanıları çeler. Bütün öbür hallerde de bu böyledir. Mukayesede de zıt yüklem, zıt konuya ait olduğu umumi kanaate uygun görülecektir. Söz gelimi, dostlarına iyilik etmek gerekirse, düşmanlarına da kötülük etmek gerekir. Öyle gelebilir ki dostlarına iyilik etmek, düşmanlarına kötülük etmeye zıttır; ama, gerçekte, bunun böyle olup olmadığını bilmek meselesi zıtlar üzerine münakaşalarımızda incelenecektir. — Nihayet, sanatların öğrettikleri ile uygunluk halinde bulunan bütün sanıların diyalektik önermeler olduğu apaçıktır. Çünkü bu konularla uğraşanların kabul ettiği sanılar kabul olunabilir: Söz gelimi, tıp soruları üzerinde hekim gibi, geometri soruları üzerinde geometrici gibi hüküm verilecektir. Diğer sahalarda da böyle.

11

<DİYALEKTİK MESELE,
DİYALEKTİK TEZ>

Bir diyalektik mesele hakikat ve bilgiyi ister seçmeye ve önlemeye, ister elde etmeye çalışan, bunu da, ister kendi kendine, isterse bu cinsten herhangi başka bir meselenin çözümüne yardım olarak yapan bir araştırma konusudur; bunun hakkında halk adamının ne şu manada, ne de bu manada hiç bir sanısı bulunmayan veya hâkimlere zıt bir sanısı olan, veyahut hakkında hakîmlerin halk adamına zıt bir sanısı bulunan veya nihayet hakkında hakîmler arasında veya halk arasında uyuşmazlık bulunan bir şey olması gerekir. — Gerçekte, bazı meseleler vardır ki bir nesneyi seçmek veya önlemek maksadıyla bilinmesi faydalıdır: Söz gelimi; hazzın seçilmesi gerekli bir şey olup olmadığını bilmek, gibi. Bunun aksine olarak, başka meseleler hakkında bu sırf bilmek maksadıyla olur: Söz gelimi, âlemin öncesiz-sonrasız olup olmadığını bilmek, gibi. Nihayet, kendiliklerinden ve kendileri ile bu iki konudan hiçbirisi için faydası olmayan ve yalnız bu cinsten herhangi bir mesele hakkında bir yardımcı teşkil eden daha başka meseleler vardır ki biz bunları kendiliklerinden ve kendileri ile değil, yalnız başka şeyler dolayısıyla, vasıtaları ile bir başka şeyi bilecek tarzda bilmek arzu ederiz.

Kendileri hakkında zıt istidlâller bulunan sorular (burada zorluk, her iki istikamette ikna edici

tutamakların ileri sürülebilmesi yüzünden, nesnelerin böyle olup olmadıklarını bilmekten ibaret olmakla) ve çok geniş olduklarından ve sebebini de elde etmemizin zor olduğuna inandığımızdan ötürü, kendilerine dair elimizde hiç bir delil bulunmayan sorular da meseledirler: Söz gelimi, âlemin öncesiz - sonrasız olup olmadığı gibi; çünkü bu cinsten meseleler bile bir araştırmamanın konusunu teşkil edebilir.

O halde meseleler ve önermeler söylediğimiz gibi tarif edilmek zorundadırlar. — *Bir tez*, hatırı sayılır bir filozof tarafından ortaya çıkarılan ve umumi sanıya zıt bir hükümdür: Söz gelimi, Antisthenes'in iddia ettiği gibi, mümkün hiç bir çatışma olmadığı veya Herakleitos'a göre her şeyin hareket olduğu, veya, Melissos'un dediği gibi, varlık'ın bir olduğu gibi. <Hatırı sayılır'ı ekliyorum>, çünkü rasgele biri tarafından söylenmiş, ve yaşıyan sanılara zıt olan sanılarla uğraşmak bir ahmaklık olacaktır. — Tez yaşıyan sanılara zıt bir istidlâl ile doğru olduğunu göstereceğimiz bir iddia da olabilir: Söz gelimi, var olan her şey, sofistlerin iddia ettiklerine göre, ne olmuştur, ne de öncesiz - sonrasızdır; çünkü, onlara göre gramerci olan bir musikici, gramerci olmadan ve öncesiz - sonrasız olarak böyle olmaksızın böyle *dir*. Bu iddia, gerçekte, kabul olunmasa bile akli olarak doğru gösterilmiş olduğundan kabul olunabilecektir.

Tez de bir meseledir, ama her mesele bir tez değildir. Çünkü hakkında ne şu manada, ne bu manada hiç bir sanıya sahip olmadığımız gibi bir tabiatta olan bazı meseleler vardır. Bununla bera-

ber tezin bir mesele olduğu apaçık bir şeydir. Çünkü dediklerimizden gerekli olarak ya halk adamının tez üzerinde hâkimlerle uyuşmazlık halinde olduğu, veya hâkimler arasında veya halk arasında uyuşmazlık olduğu sonucu çıkar, çünkü tez umumi sanıya zıt bir hükümdür. Amelî olarak, bütün diyalektik meseleler bugün tez adı altında gösterilmektedir. Fakat terim ne olursa olsun, pek ehemmiyeti yok: Gayemiz, bu ayırtları yapmakla bir terminoloji yaratmak değil, bu kavramların farklarının neler olabileceğini gözden kaybetmekten ibarettir.

Ne her tezi, ne de her meseleyi incelemek gerekmez: Bir ceza istediği veya gözleri açmak yettiği zaman değil, bir tutamak araştırıldığı zaman, zorluğun bir delil araştıran insanlar tarafından öne sürüldüğü zaman incelenir. Söz gelimi, Tanrılara tazimde bulunup bulunmamak, ana babayı sevip sevmemek meselesini koyanlar iyi bir cezaya lâyıktırlar; karın ak olup olmadığını soranların ise bakmaktan başka yapacakları bir şey yoktur. O halde tartışmanın ne ispatı pek yakın olan nesnelere, ne de pek uzak olanlara taalluk etmemesi gerekir; Birinci halde hiç bir güçlük yoktur, ikinci halde ise, basit bir ekzersiz için güçlük pek çok büyüktür.

12

<DİYALEKTİK İSTİDLÂL VE TÜMEVARIM>

Bu ayırtlar ortaya konulduktan sonra, diyalektik istidlâllerin nevilerinin sayısını tayin etmek ge-

rekir. Bir yandan tümevarım, bir yandan da istidlâl vardır. İstidlâlin ne olduğunu daha yukarda söyledik. — Tümevarıma gelince, bu, bölümcül hallerden bütüncüle geçmektir: Söz gelimi, en becerikli pilot, bilen işe ve arabacı için de bu böyle işe, o zaman umumi olarak, her bir hal de en iyi olan, bilen insandır. Tümevarım daha ikna edici ve daha açık, duyum vasıtasıyla daha kolayca bilinen ve bunun sonucu olarak, halk adamına elverişli bir şeydir. Fakat istidlâlin daha çok kuvveti vardır, çalışanlara cevap vermek için daha tesirlidir.

13

<UMUMİ OLARAK DİYALEKTİK ALETLER>

Diyalektik istidlâllerin tatbik olundukları ve kendilerinden itibaren teşkil olundukları nesne cinslerinin, demek, bizim daha yukarıda gösterdiğimiz gibi taksim olunmaları gerekir. — Bize bol sayıda istidlâller temin edecek aletlere gelince, bunların sayısı dördtür: Birincisi önermelerin elde edilmesi; ikincisi, bir bölümcül ifadenin kaç manada alındığını ayırdetmek gücü; üçüncüsü ayrımların keşfedilmesi; dördüncüsü ise özdeşliğin tahkikidir. Bu son üç alet de, bir manada, önermedir; çünkü onlardan her biri için bir önerme teşkil olunabilir. Söz gelimi, seçilmesi gereken, *kâh* güzel, *kâh* hoş giden, *kâh* faydalı olabilir; *duyum kaybolduktan sonra, tekrar bulunabilmesi bakımından ilimden farklıdır. Halbuki*

ilim tekrar ele geçirilemez. Nihayet sıhhatli sıhhate nazaran neyse, iyi olan da iyiliğe nazaran odur: Bu önermelerden birincisi aynı bir terimin mana değişikliğinden; ikincisi nesnelerin farklarından; üçüncüsü benzerliklerinden çıkarılmıştır.

14

<ÖNERMELERİN SEÇİLMESİ>

Önermenin kendisinde ayırt ettiğimiz neviler kadar önermeleri seçme tarzı vardır: Böylece herkesin, veya çokluğun, veya hakimlerin, bu sonuncular arasında da hepsinin veya çoğunun veya en hatırı sayılır olanlarının sanılarını; veya umumî olarak kabul edilmiş görünenlere zıt olan sanıları; veya sanatların öğretimine uygun sanıları toplıyabiliriz. Daha yukarıda gösterdiğimiz gibi, umumi olarak kabul edilmiş görünenlere zıt sanıların çelişik sanılarını da önerme diye kabul edebiliriz. Sade olası olan sanıları değil, aynı zamanda onlara benzienleri de önermeler olarak seçimimize sokmak faydalıdır: Söz gelimi, zıtların duyumu bir ve aynıdır (çünkü zıtların ilmi de öyledir), ve görme, içimizden gelen bir yayımdan değil, herhangi bir şeyin (içimize giren) algısından ibarettir, nitekim diğer duyumlar için de böyledir, dinlenme, içimizden gelen bir yayımdan değil, içimize giren herhangi bir şeyin algısından ibarettir, tıpkı tadım (le goût) için de, öbür duyumlar için de olduğu gibi. Bundan başka bütün hallerde veya çoğu hakkında doğru görünen bütün önermeler, ilke

olarak; herkes tarafından kabul edilen bir tez olarak alınmalıdır; çünkü önermeler, kaidenin hangi istisnayı arz edeceğini aynı zamanda fark etmeyen hasımlar tarafından konulmuştur. Aynı zamanda yazılı delillerin derlenmesine bir seçme yapmak ve iyilik veya hayvan gibi ayrı başlıklar altına koyarak ve iyilik umumiliği içinde alınarak, özden başlamak suretiyle her cins için listeler tertibetmek gerekir. Aynı zamanda kenarına her bir filozofun kanaatini kaydetmek de gerekecektir: Söz gelimi, Empedokles'in doktrinine göre, unsurların sayısının dört olduğu gibi; çünkü umumi olarak tanınmış bir otoritenin tastikine rıza ve muvafakat gösterilebilir.

Basit bir taslak ile yetimsememiz için üç türlü önerme ve mesele vardır. Önermelerin bir kısmı ahlâkî önermeler, bir kısmı fizikî önermeler, öbürleri de mantıkî önermelerdir. *Aralarında anlaşmazlık varsa, ana babalara mı, yoksa kanunlara mı itaat etmelidirler?* gibi önermeler, ahlâkî önermelerden, söz gelimi *zıtların ilmi bir ve aynı mıdır, değil midir?* mantıkî önermelerden; söz gelimi, *âlem öncesiz - sonrasız mıdır, değil midir?* fizikî önermelerdendir. Taksim meseleler için de aynıdır. Yukarıda gösterilen nevilerin her birinin tabiatına gelince, bunun bir tarif ile künhüne kolayca varılamaz. Yalnız tümevarımın verdiği alışkanlık vasıtasıyla daha yukarıda verilen misallerin ışığında tahkik ederek, onların her birini tanımaya teşebbüs etmelidir. Felsefede, bu şeyleri hakikate göre incelemelidir. Fakat diyalektikte sanıya bağlanmak yeter. Bütün önermeler en büyük umumilikleri içinde alınmalıdır ve bir tanesinden bir-

çok önermeler çıkarmalıdır. Söz gelimi, ilmin, karşılar için, bir ve aynı olduğu; bundan sonra, zıtlar için ve göreliler için de aynı olduğu ortaya konulur. Aynı tarzda, bu son iki önerme de, taksimin gidebileceği yere kadar taksim olunabilirler: Söz gelimi, iyiliğin ve kötülüğün, veya akın ve karanın, veya soğuk ve sıcakın ve ilh... ilminin bir ve aynı olduğu söylenecektir.

15

<HOMONİM TERİMLERİN ARAŞTIRILMASI>

Önermelerin seçimi hakkında söylediklerimiz yetmelidir.

Bir terimin manasının çokluğuna gelince, bizim yalnız türlü manalar arz eden bu terimleri incelememiz değil, aynı zamanda bunların tariflerini de temin etmemiz gerekir: Söz gelimi, biz sade, adaletin ve cesaretin bir manada, iyi olan ve sıhhatli olanın ise bir başka manada, iyilik diye adlandırıldığını söylemek zorunda değil, aynı zamanda bu kavramlardan ilkinin herhangi bir iç nitelik ifade ettiğinden dolayı böyle adlandırıldığını; sonuncuların ise kendiliklerinden herhangi bir nitelik ifade ettiklerinden değil, herhangi bir sonuç husule getirdiklerinden dolayı böyle adlandırıldıklarını söylemek zorundayız. Öbür hallerde de bu böyledir.

Bir terimin spesifik olarak birçok manada veya bir tek manada alınıp alınmadığını bilmek meselesi, aşağıdaki tarzda göz önüne alınmalıdır. Ayrım

ister spesifik ister yalnız nominal olsun, ilkin, terimin zıddının birçok manalar arz edip etmediğini araştırmalıdır. Gerçekte, bazı hallerde, ayrım birdenbire isimlerde bile belirir: Söz gelimi, tizin seste zıddı pest, katıda ise yumuşak (körlenmiş) tir. O halde tizin zıddı birçok manalar arzeder. Bu böyle ise, tizin de birçok manaları olması gerekir, çünkü yukarıda geçen terimlerin her birine ayrı bir zıt tekabül edecektir. Gerçekte, her ne kadar tiz her ikisine zıt olsa da, yumuşağa, ve peste zıt olacak olan aynı tiz değildir. Diğer taraftan pestin seste zıddı ise tizdir, ama bir katı da hafiftir; öyle ki pest birçok manalara alınmıştır. Çünkü zıddı da öyledir. Güzel içinde bu böyledir: Bir canlı varlığa tatbik olunduğu zaman zıddı çirkin olan; bir eve tatbik olunduğu zaman zıddı örendir; öyle ki güzel homonim bir terimdir.

Bazı şeyler için, isimlerde hiç bir ayrım yoktur. Onlarda doğrudan doğruya beliren spesifik ayrımdır. Söz gelimi, açık ve koyunun durumu budur: Bir ses hakkında açık veya koyu olduğu söylenir. Bu şeyler için isimlerde ayrım yoktur. Onlarda doğrudan doğruya beliren bir nevi ayrımdır. Çünkü renge, sese denilen aynı sebeple açık denilmemiştir. Bu duyum tarafından da apaçık kılınmıştır: Nevi yönünden aynı olan şeylerin aynı duyumuna sahibiz, halbuki ses ve renk hususunda açıklığa aynı duyumla hükmetmiyoruz, fakat ikinci halde görme ile, birinci halde işitme ile hükmediyoruz. Tıpkı bunun gibi lezzet ve katılarda sert (tiz) ve yumuşak için bu aynıdır. Sonuncu halde, dokunma ile; birinci halde,

tatma iledir; çünkü burada da, ne kök terimlerin kendileri için, ne de zıtlar için, isimler arasında bir ayrım yoktur. Çünkü tizin her iki manasına zıt olan şeye yumuşak denir.

Bundan başka, terimin manalarından birinin mutlak olarak hiç bir zıddı olmadığı halde, öbürünün bir zıddı olup olmadığını araştırmak gerekir. Söz gelimi, içme zevkinin zıddı susamak ıstırabıdır. Halbuki diyagonalin kenarla ölçülemezliğini görmek zevkinin hiç bir zıddı yoktur. O halde apaçık olarak, *seymek* homonim bir terimdir. — Onların ara terimleri hususunda, bazılarının ara terimleri olmadığı halde bazı manaların ve zıtlarının bir ara terimi olup olmadığını, veya her iki halde, de, bir zıddı varsa da aynı olup olmadığını görmek lâzımdır. Söz gelimi, renkte açık ve hoyunun bir arası vardır, bu, kül rengidir. Halbuki seste, hiç bir ara terimleri yoktur veya bir taneye sahip iseler, bu boğuk sestir; netekim bazılarına göre boğuk bir ses bir aradır. Bundan çıkan sonuç, koyu gibi, açığın bir homonim terim olduğudur. Bundan başka, bu manalardan bazılarının *açıklık ve koyuluk* için olduğu gibi, ancak bir ara terimi olduğu halde, bazılarının birden fazla ara terimi olup olmadığına bakmak lâzımdır: Renklerde birçok aralar vardır, fakat seste ancak bir tane, boğuk vardır.

Bunun gibi, gelişmenin karşı-olumu halinde, terimin birçok manalar arz edip etmediğini araştırmak gerekir: Birçok manaları varsa, onun karşısı da birçok manalarda alınacaktır. Söz gelimi, *görmek* birçok manalarda anlaşılır. Biri görmek gücü-

ne sahip olmamaktır; öbürü görme fiilini yapmaktır. Fakat görmemek birçok manada alınırsa, bundan gerekli olarak görmek'in de birçok manada alındığı sonucu çıkar, çünkü görmemek'in her bir manasına birer karşı bulunacaktır. Söz gelimi, görme gücüne sahip olmak'ın karşısı görme gücüne sahip olmak'tır, ve görme fiilini yapmamak'ın görme fiilini yapmak'tır.

Bundan başka, yoksunluk ve sahip olmaya göre karşı olan terimlerin durumunu incelemek gerekir. Gerçekte, iki terimden birinin birçok manaları varsa geri kalan terimin de birçok manaları olacaktır. Söz gelimi, ruha veya bedene tatbik edilmesine göre, *duymak*'ın birçok manaları varsa *duymamak*'m da ruha veya bedene tatbik olunduğuna göre birçok manaları olacaktır. Bizim sözünü ettiğimiz terimler arasında karşı olumun yoksunluk ve sahip olmaya göre olması ise apaçık bir şeydir, çünkü canlı varlıklar tabii olarak, beden için olduğu kadar ruh için de duyumların her ikisine sahiptirler.

Üstelik, kelimelerin çekimlerine (enfleksiyonlar) de bakmak gerekir. Gerçekte *doğru* olarak birçok manalarda alınırsa *doğru* da birçok manaya alınacaktır. Çünkü *doğru olarak*'ın manalarının her birine *doğru*'nun bir manası tekabül edecektir. Söz gelimi, *doğru olarak* gerektiği gibi hükmetmek hususunda olduğu kadar kendi öz duygusuna göre de hükmetmek hakkında söylenirse, *doğru* hakkında da öyle olacaktır. Yine aynı tarzda, *sıhhatli* birçok manada alınırsa, *sıhhatlice* de birçok manada alınacaktır. Söz gelimi, *sıhhatli*, hem sıhhati husule getiren,

onu muhafaza eden, onu haber veren ise, *sıhhatlice* de *sıhhati husule getiren tarzda*, veya *muhafaza eden tarzda*, veya *haber veren tarzda* manasına gelecektir. Öbür hallerde de bu böyledir, asıl terim birçok manalar arz ettiği zaman kendinden teşkil edilen enfleksiyon da birçok manalar arz edecektir. Aksine olarak, birçok manası olan enfleksiyon ise asıl terimin kendisinin de birçok manaları olacaktır.

Terimin kendilerine taalluk ettiği kategorya cinslerini de göz önünde tutmak, ve bunların bütün hallerde aynı olup olmadıklarını görmek gerekir. Aynı değillerse, terimin homonim olduğu apaşıktır. Söz gelimi, iyilik, gıda hususunda zevkin âmilidir, tıpta ise sıhhatin âmilidir. Halbuki ruha tatbik edildiği zaman, mutedil, cesur ve âdil gibi herhangi bir niteliği haiz olmak manasına gelir. İnsana tatbik olunursa yine böyledir. Bazen iyiliğin kategoryası zamandır: Söz gelimi, münasip zamanda vaki olan iyilik gibi; çünkü münasip zamanda gelen şeye iyilik denilir. Çok defa iyilik, tam ölçüye tatbik olunduğu zaman, nicelik kategoryasıdır, çünkü tam ölçüye de iyilik denilir. Böylece iyilik bir homonim terimdir. Cisme tatbik olunduğu zaman bir renk olan, sese tatbik olunduğu zaman işitilmesi kolay olan açık hakkında da bu böyledir. Tiz aşağı yukarı aynı durumdadır, çünkü aynı terimin bütün tatbikatında aynı manası yoktur. Böylece tiz bir ses, ahengin matematik teorisinin temin ettiği üzere, süratli bir sestir, halbuki sivri (hadde) bir açı, dik açıdan daha küçük bir açıdır ve sivri bir kılıç sivri ucu olan bir kılıçtır.

Aynı isim içine giren şeylerin cinslerini de incelemek, ve söz gelimi, hem hayvan, hem de makine manasına gelen *eşek* kelimesi gibi birbirine bağlı olmaksızın, başka başka olup olmadıklarını görmek de gerekir, çünkü isme karşılık olan tarif her ikisi için de başkadır: Biri herhangi bir neviden bir hayvan, öbürü ise herhangi bir neviden bir makine denilecektir. Fakat cinsler birbirine bağlı iseler, tariflerin ayrı olması için hiç bir zaruret yoktur. Böylece hayvan, karganın cinsidir, kuş da böyle. O halde, karga bir kuştur dediğimiz zaman onun herhangi bir hayvan nevi olduğunu da söylüyoruz, öyle ki iki cinsin ikisi de onun hakkında tasdik edilmiştir. Tıpkı bunun gibi, karga, kanatlı - iki ayaklı bir hayvandır, dediğimiz zaman onun bir kuş olduğunu söylüyoruz. Bu halde de, iki cinsin ikisi de, tarifleri gibi karga hakkında tasdik edilmiştir. Buna karşılık, aralarında bağılılık olmayan cinsler için bu vaki olmaz. Bir nesneye bir makine adını verdiğimiz zaman ne ona bir hayvan diyebiliriz; ne de ona bir hayvan dediğimiz zaman bir makine diyebiliriz.

Bir de, cinslerin sade teklif edilen terim hususunda değil, aynı zamanda zıddı hususunda da, birbirlerine bağlı olmaksızın, ayrı olup olmadıklarını da incelemek gerekir. Gerçekte, zıt, birçok manalarda alınmışsa, teklif edilen terim için de bunun böyle olduğu açıktır.

Söz gelimi, açık cisim, açık ses gibi, mürekkep terimin tarifi üzerine de dikkati çekmek faydalıdır. Çünkü her bir hale has olan şey çıkarılırsa aynı tarif

monim terimler durumunda ise bu vaki olmaz. Birincisi, gerçekte, filân belli rengi haiz olan bir cisim olarak tarif edilecektir. Halbuki ikincisi, işitilmesi kolay bir ses olacaktır. Cisim ve ses kaldırılırsa kalan her iki halde özdeş olmayacaktır. Halbuki, açık sinonim bir terim olsaydı, her iki halde aynı tarifi olması lâzım gelirdi.

Çok defa, homonimlik de tariflerin içine kendiliğinden sokulur, işte bu sebepten tarifleri de incelemek gerekir. Söz gelimi, sıhhati haber veren ve sıhhati husule getiren şey, sıhhate ölçülü bir tarzda taalluk eden şey olarak tarif olunursa bu tarif, reddolunmamalıdır, fakat *ölçülü bir tarzda* teriminin her iki halde hangi manada kullanıldığını incelemek gerekir: Söz gelimi, son halde, nicelik yönünden sıhhati husule getirmeğe muktedir olan şey manasına; birinci halde, nitelik yönünden süjenin durumunun ne tabiatta olduğunu göstermeğe muktedir olan şey manasına gelip gelmediğini araştırmalıdır.

Bundan başka, terimlerin az veya çok olduğuna göre veya, bir açık ses ve bir açık manto, bir ekşi (*ôûs*) tat ve acı (*ôûs*) ses halinde olduğu mukayese olunup olunamayacaklarını görmek gerekir. Gerçekte, bu şeylere ne aynı derecede ne de birine öbüründen daha fazla açık veya ekşi denilemez. Öyleyse açık veya ekşi homonim terimlerdir: Gerçekte, sinonimler daima, haklarında aynı derecede oldukları veya birinin öbüründen daha fazla olduğu daima söylenebileceğine göre, her zaman kıyaslanabilirler.

Mademki aralarında bağıllık olmayan ayrı cinslerin ayrımları da spesifik olarak ayrıdır; söz gelimi, hayvan ve ilim ayrımları gibi. (çünkü bu kavramların ayrımları ayrıdır), aynı adlandırma içinde bulunan manaların söz gelimi, tiz sesin ve katının ayrımı olduğu gibi, aralarında bağıllık bulunmayan ayrı cinslerin ayrımları olup olmadığını incelemek gerekir: Gerçekte, bir ses bir sestten tiz olduğu için, aynı şekilde, bir katı da öbür katıdan ayrılır. Bundan çıkan sonuç, tizin homonim bir terim olduğudur. Çünkü o, aralarında bağıllık bulunmayan ayrı cinslerin ayrımlarını teşkil eder.

Bundan başka, aynı adlandırma içinde bulunan manaların ayrımlarının kendilerinin de ayrı olup olmadıklarını görmek gerekir, söz gelimi, cisimlerde renk, melodilerde renk gibi: Çünkü renk ayrımları cisimde görüşün ayırıcı ve birleştiricisidir, halbuki melodilerde bunlar aynı ayrımlar değildir. Bundan rengin homonim bir terim olduğu sonucu çıkar; çünkü aynı olan şeylerin ayrımları aynıdır.

Nihayet, nevi hiç bir şeyin ayrımı olmadığından aynı isim altında bulunan manalardan birinin bir nevi, öbürünün bir ayrımlı olup olmadığını incelemek gerekir: Söz gelimi, açık gibi: Açık cisme tatbik olunduğu zaman rengin bir nevidir, bir sese tatbik olunduğu zaman ise bir sesin açık olduğundan ötürü bir sestten ayrıldığına göre, bir ayrımdır.

16

<AYRIMLARIN ARAŞTIRILMASI>

Bir terimin türlü manaları, bizim gösterdiğimiz vasıtalarla ve aynı mahiyette başka vasıtalarla incelenmelidir.

Nesnelerin kendi aralarındaki ayrımlara gelince, bunları aynı cinslerin içinde göz önünde tutmalıdır. Söz gelimi, adaletin ne yönden cesarettten, hikmetin de itidalden farklı olduğunu araştırmak gerekir (çünkü bütün bu taayyünler aynı cinse taalluk ederler); ve yine bir cinsten öbürüne, şu şartla ki söz gelimi, duyumun ne yönden ilimden farklı olduğu araştırılmasındaki gibi, birbirinden fazla uzaklaşmış olmasınlar: Çünkü pek uzaklaşmış olanlar için ayrımlar apaşıktır.

17

<BENZERLİKLERİN ARAŞTIRILMASI>

Benzerlik, ilkin, aşağıdaki tarzda, türlü cinslere ait olan şeylerde incelenmelidir: Bir terimin bir ikinciye nispeti, ne ise, bir üçüncünün de dördüncüye nispeti olur (söz gelimi, ilmin, konusuna nispeti ne ise, duyumun da duyulabilene nispeti odur) ve: Bir terim bir ikinci içinde bulunduğu gibi, böylece bir üçüncü de bir dördüncü içindedir (söz gelimi, görme gözde olduğu gibi, böylece akıl da ruhtadır; ve sü-kûnet denizde olduğu gibi, böylece rüzgârların sükûneti havadadır). Bilhassa birbirinden pek uzaklaşmış terimlerdedir ki benzerlikleri bulmaya çalışmak lâ-

zımdır. Çünkü böylece öbür hallerde benzerlik noktalarını daha kolaylıkla bulabileceğiz. Aynı cinse giren şeyleri de incelemek ve aynı yüklemın onların hepsine, söz gelimi, insana ata ve köpeğe olup olmadığını görmek gerekir. Çünkü bu şeylerin benzer olması onların aynı bir yüklemi haiz olmaları ile mümkündür.

18

<SON ÜÇ DİYALEKTİK ALETİN FAYDASI>

Tartışmanın vuzuhu bakımından olduğu kadar (çünkü manalarının çeşitliği açıkça ortaya konulduktan sonra, ileri sürülen şey daha iyi bilinebilir), istidlâllerimizin yalnız ismine değil nesnenin kendisine tatbik olunması bakımından da bir terimin manalarının sayısını incelemiş olmak faydalıdır. Gerçekte, bir terimin kaç manada alındığını açıkça görmekten, cevap verenin de, sual soranın da zihinlerini aynı bir şeye tevcih etmedikleri vaki olabilir. Bunun aksine olarak, bir terimin türlü manalarını açıkça belirttikten ve bunlardan hangisi üzerine muhatabın, tasdikini vaz'ederek zihnini yönelttiği bilindikten sonra, sual soran, delilini bu manaya tatbik etmezse gülünç olur. — Bu inceleme bize birtakım paralojizmalarla başkalarını aldatmak kadar kendi kendimizi aldatmamak için de faydalıdır. Gerçekte, bir terimin manalarının sayısını bilmekle paralojizmalarla aldanmayacağız, sual soranın muhakemesini aynı noktaya yöneltip yöneltmediğini göreceğiz ve

sual soran biz kendimiz isek paralojizmalarla başkasını aldatabileceğiz; meğerki cevap veren, terimin bütün ayrı manalarını bilmek durumunda bulunmasın. Bununla beraber bu, bütün hallerde mümkün değildir, ancak türlü manalardan bir kısmının doğru, bir kısmının yanlış olduğu zaman mümkündür. Bu argümantasyon nevi, üstelik, diyalektiğe has değildir. Bu yüzden diyalektikçiler her ne pahasına olursa olsun, bu türlü verbal tartışmadan sakınmak zorundadır, meğer ki ele alınan konuyu bir başka tarzda münakaşa etmekten mutlak surette mahrum bulunulmasın. Ayrımların keşfi her bir nesnenin özünün bilgisi için olduğu kadar, aynı ve gayri üzerine taalluk eden istidlâllere yarar. Bir yandan aynı ve gayriye taalluk eden istidlâller için faydalı olduğu apaçıktır: Çünkü bize teklif edilen nesneler arasında ne olursa olsun, bir ayırım keşfettikten sonra, bununla bu nesnelerin bir tek ve aynı şey olmadıklarını göstermiş oluruz. Öbür yandan da, bu, her bir şeyin cevherine has olan tarifi o şeye has olan ayrımlar vasıtasıyla mutat olarak ayırdettiğimizden, özün bilgisi yönünden de faydalıdır.

Benzerliğin incelenmesi hipotik istidlâller kadar tümevarımlık deliller için de faydalıdır; bu, aynı zamanda tarifleri sağlamaya da yarar. — Tümdengelimlik delillere de yarar, çünkü benzer bölümcül hallerin tümevarımıyledir ki biz bütüncülü çıkarmayı düşünürüz, çünkü benzerlikleri bilmeden tümevarmak kolay değildir. — Hipotetik istidlâller için de faydalıdır. Çünkü umumi olarak bu benzerliklerden biri hakkında doğru olanın bütün öbürleri hakkında

da doğru olduğu kabul olunur. O halde onlardan herhangi biri hakkında tartışma için elimizde bol miktarda deliller bulunursa, biz bu hal için muteber olan her şeyin, bahis konusu olan hal için de muteber olduğunu önceden kabul edilmiş sayacağız. O zaman birinciye tasdik ve ispat ettiğimiz zaman, böylece, hipoteze dayanarak bize teklif edileni tasdik ve ispat etmiş olacağız; çünkü bu hal için muteber olan her şeyin, bahis konusu hal için de muteber olduğu hipotezini almakla, istenilen ispatı yapmış oluyoruz. — Nihayet, her bir halde özdeş olanı fark etmeye muktedir olmakla, bir nesneyi tarif ettiğimiz zaman, bu bahis konusu olan nesnenin hangi cinse ait olduğunu bilmekte güçlük çekmeyeceğinize göre benzerliklerin araştırılması tariflerin sağlanması için, faydalıdır. Çünkü müşterek yüklemeler arasında öze en fazla ait olanı cins olacaktır. Yine bunun gibi, birbirinden çok uzak olan nesnelerde benzerliğin incelenmesi tarifler için faydalıdır: Söz gelimi, denizde sükûnet, havada rüzgârların sükûtiyle (her biri bir sükûnet şekli olmakla) ve çizgi içinde nokta da sayı içinde birlik (l'unité) ile aynı şeydir. Çünkü noktada birlik birer ilkedir. Bunun sonucu olarak, bütün hallerde müşterek olanı cins olarak vermekle, görüldüğüne göre, uygun olmayan bir tarzda tarif etmeyeceğiz. Halbuki tarif edenler tariflerini mutad üzere aşağı yukarı böyle yaparlar. Çünkü onlar birliğin sayının ilkesi, noktanın ise çizginin ilkesi olduğunu söylerler. Böylece onların bu kavramların her birisinde müşterek olanı cins olarak koydukları görülür.

Şu halde istidlâllerin, sayesinde yapıldıkları aletler bunlardır:

Bizim sözünü ettiğimiz aletlerin, faydalı oldukları müşterek yerlere gelince, bunlar aşağıdadır.

KİTAP II

<İLİNTİNİN MÜŞTEREK YERLERİ>

1

<UMUMİ BİLGİLER>

Meselelerin bir kısmı bütüncül, bir kısmı bölümcüdür. Bütüncüller, söz gelimi, *her zevk bir iyiliktir* ve *hiç bir zevk bir iyilik değildir* gibi; bölümcüller, söz gelimi, *bazı zevk bir iyiliktir* ve *bazı zevk bir iyilik değildir* gibi. Bu iki türlü meselede bölümcülü koymaya veya çürütmeye yarayan yerler müşterektir: Gerçekte, biz olumlu bütüncül bir yüklemeyi tasdik ettiğimiz zaman bununla olumlu bölümcül yüklemeyi ispat etmiş olacağız. Bunun gibi, olumsuz bütüncül bir yüklemeyi ispat ettiğimiz zamanda, bununla olumsuz bölümcül yüklemeyi ispat etmiş olacağız.

İlkin, demek, biz bütüncül bir önermeyi çürütmeye yarayan yerlerden bahsetmek zorundayız, çünkü böyle yerler hem bütüncül meseleler de hem de bölümcül meselelerde müşterektir, ve yine, çünkü olumsuz tezlerden ziyade olumlu tezler koyan muhatap, delil ileri sürenler, netice itibariyle, onları çürütmek zorundadırlar. Fakat ilintiden çıkarılan hususî

ismi aksetmek güçtür, çünkü ancak ilintiler halinde-
 dir ki bir şey bütüncül olarak değil, yalnız herhangi
 bir tarzda doğru olabilir. Tariften, hassadan, cinsten
 çıkarılan isimler ise gerekli olarak aksolunabilirler:
 Söz gelimi hayvan - yürüyen - iki ayaklı olmaklık her-
 hangi bir konunun yüklemi ise, bu konunun bir hay-
 van - yürüyen - iki ayaklı olduğunu akis yoluyla söy-
 lemek doğru olacaktır. İsim, cinsten çıkarılmışsa yi-
 ne bu böyledir: Hayvan olmaklık herhangi bir konu-
 nun yüklemi ise, bu yüklem bir hayvandır. Hassa
 halinde de aynı mülâhaza: Gramer öğrenmeye kabili-
 yetli olmaklık herhangi bir konuya ait ise bu konu
 grameri öğrenmeye kabiliyetli olacaktır. Gerçekte,
 bu yüklemelerden hiç birisi görelî bir tarzda konuya
 ait olamaz veya ait olmaz, olamaz ama yüklemeleri
 veya yüklenmemeleri mutlakdır. Bunun aksine olarak,
 ilintiler halinde, hiç bir şey, söz gelimi, ahlâk veya
 adalet gibi bir yüklemi herhangi bir tarzda nesneye
 ait olmaktan alakoymaz, öyle ki insanın ak ve âdil
 olduğunu tasdik ve ispat etmek için aklığın veya ada-
 letin insanın bir yüklemi olduğunu tasdik ve ispat
 etmek yetmez, çünkü bu nokta üzerinde şüphe var-
 dır ve insanın yalnız herhangi bir tarzda ak veya
 âdil olduğu dâima söylenebilir. O halde ilintiler için
 gerekli olarak akis yoktur.

Fakat meselelerde çıkabilecek hataları da tayin
 etmek gerekir. Bunlar iki çeşittir: Ya aldanılır, veya
 bir terim kabul edilen manasından başka manaya çe-
 kilir. Aldananlar ve bir nesneye ait olmayanların
 ona ait olduğunu söyleyenler bir hata işlerse; nesne-
 leri başka nesnelerin adıyla adlandıranlar (söz ge-

limi, çınara *insan* diyenler) onun kullanılmakta olan manasını başka manaya çekerler.

2

<YERLER>

Bir ilk yer, hasmın bir konuya ilinti olarak, ona herhangi bir tarzda ait olan bir yüklem verip vermediğine bakmaktan ibarettir. Bu hata bilhassa cinsler hakkında işlenir, söz gelimi, ak için bir renk olmanın bir ilinti olduğu söylenirse. Çünkü akın bir renk olması ilinti yönünden olmayıp renk onun bir cinsidir. Tezi koyanın, söz gelimi, adalet için bir fazilet olmanın bir *ilinti* olduğunu söyleyerek, ilintinin kendi adını kullanarak yüklemi tarif ettiği olabilir. Fakat çok defa, hatta böyle bir tarif olmaksızın, cinsin bir ilinti olarak alındığı apaçıktır: Söz gelimi, aklık renklidir veya yürüme harekettir, denilirse. Çünkü cinsten çıkarılan yüklem, müştak şekli içinde, hiç bir zaman nevi hakkında tasdik edilmez, ama neviler cinslerinin hem adını hem de tarifini almakla, cinslerin nevileri hakkında tasdik edilmesi daima sinonim bir tarzda olur. Akın renkli olduğu söylenirse, *renkli* onun cinsi olarak alınmış değildir, çünkü müştak bir şekil kullanılmıştır; onun hassası veya tarifi olarak da değil, çünkü tarif ve hassa konudan başka hiç bir nesneye ait değildirler, halbuki aktan başka birçok nesneler renklidirler, söz gelimi, tahta, taş, insan ve at. O halde bu yüklem *ilinti* olarak alındığı açıktır.

Bir başka yer de, bir yüklemnin bir konu hakkında bütüncül olarak tasdik veya inkâr edildiği bütün halleri incelemekten ibarettir. Fakat bu hallerin incelenmesi, fertlerin sayısız çokluğuna değil, neville-re taalluk etmesi gerekir. Çünkü inceleme o zaman daha metotlu bir tarzda ve daha az sayıda merhalelerle yapılacaktır. Bu araştırmaya ilk olan gruplardan başlayarak girişmeli ve tedrici bir tarzda bölünmez nevilere kadar inmelidir. Söz gelimi, hasım, karşıların bir tek ve aynı bir ilmi olduğunu söylediye, görelilerin, zıtların, yoksunluk veya sahip olmaya göre karşı terimlerin, ve çelişmeye göre karşı terimlerin ilminin de bir tek ve aynı olup olmadığını araştırmak gerekir. Bu sonuncu haller için, hiç bir neticeye henüz açıkça erişilememişse onları da artık bölünmeye elverişli olmayan hallere varıncaya kadar bölmelidir: Söz gelimi,, doğru ve haksız fiillerin, çift ve yarımın, körlük ve görmenin, varlık veya varlık - olmayanın da böyle olup olmadığını görmelidir. Bu hallerden biri için, ilmin bir tek ve aynı olmadığı tasdik ve ispat edilmişse biz böylece meseleyi çürütmüş olacağız. — Olumsuz bir bütüncül yükleme için de bu böyledir. — Bu yer esasen karşılıklı bir tarzda, beyanı çürütmek için olduğu kadar onu ortaya koymak için de kullanılır: Gerçekte bölmeyi beyan ederken, yüklemnin bütün hallere veya büyük sayısına uyduğu görülürse, hasımdan beyanı bütüncül olarak koyması, veya o zaman hangi halde böyle olmadığını göstermek maksadiyle menfi' bir misal karşı koyması istenebilir: Çünkü ne onu, ne de öbü-

rünün yapmazsa, teze muvafakatını reddetmesi saçma görünecektir.

Bir başka yer de, ilintinin olduğu kadar kendisine yükletilmiş olan konunun da tariflerini veya ayrı ayrı her ikisinin veya yalnız bir tanesinin tarifini vermekten ibarettir, ve bundan sonra doğru olmayan bir unsurun tariflerde doğru olarak alınıp alınmadığına bakmalıdır. Söz gelimi, mesele: *Tanrının hukukuna tecavüz etmek mümkün müdür?* ise, *hukuka tecavüz etmek nedir?* diye sorulur. Gerçekte, *bilerek zarar vermek* ise Tanrının hukukuna tecavüz olunamayacağı açıktır, çünkü Tanrıya zarar vermek imkânsızdır. Başka misal: Hasım, faziletli adamın hasut olduğunu vaz'ederse *hasut nedir?* ve *haset nedir?* diye sorulacaktır. Çünkü haset, hürmete lâyık birinin saadetini görmekle bir teessür duygusu ise, faziletli adamın hasut olmadığı açıktır, çünkü kötü bir insan olurdu. Bir başka misal daha: infiale kapılan insan hasut olarak konulmuşsa her ikisinin de ne olduğu sorulacaktır. Çünkü böylece ifade edilen beyanın doğru veya yanlış olup olmadığı görülecektir: söz gelimi, iyilerin başarısından üzüntü duyan kimse ise; infiale kapılan insan da kötülerin başarısından üzüntü duyucu kimse ise, infiale kapılan insanın bir hasut olmayacağı apaçıktır. — Bu tariflerin içinde bulunan terimlerin yerine kendi tariflerinin konulması da gerekir, ve iyi bilinen bir terime varmadan durmamalıdır: çünkü çok defa, tarifi bütünü içinde almakla da aranılan çözüm yine görülmez, halbuki tarif içinde bulunan terimlerden

birinin yerine kendi tarifi konulursa derhal apaçık olur.

Bundan başka, meseleden biz kendi kendimiz için bir önerme yapabilir ve o zaman buna karşı itirazlarımızı tevcih edebiliriz: çünkü itiraz teze karşı bir hücum olacaktır. Bu yer aşağı yukarı bir yüklem bütüncül olarak yüklendiği veya inkâr edildiği hallerde incelenenin aynıdır. Biricik fark argümantasyon hünerindedir.

Bundan başka, insanların müşterek malı olarak ne türlü şeylerin söylenmesi uygundur, ne türlü şeylerin söylenmesi uygun değildir bunu tayin etmek gerekir. Gerçekte, bu bir meseleyi hem koymak, hem de çürütmek için faydalıdır. Böylece diyebiliriz ki nesneleri, kullanılmakta olan isimleri ile ayırdetmelidir, fakat hangi türlü şeylerin filân neviden olduklarını veya olmadıklarını sorduğumuz zaman artık halk adamının fikrine kalmak doğru olmaz. Söz gelimi, herkesin bildiği gibi, sıhhatli olanın sıhhatin âmili olduğunu söylemek lâzımdır, bahis konusu edilen şeyin sıhhatin âmili olduğu veya olmadığını bilmeye gelince, dilinin benimsenmesi gereken artık halk olmayıp daha ziyade hekimdir.

3

<BAŞKA YERLER>

Bundan başka, bir terim birçok manalarda alınmışsa, ve bir konuya ait olduğu veya ait olmadığı konulmuşsa, şayet her ikisi birden tasdik ve ispat olu-

namazsa, iki ayrı manadan biri tasdik ve ispat olunmalıdır. Homonimliğin gizli kaldığı hallerde bu yeri kullanmalıdır; çünkü terimin birçok manada alındığı biliniyorsa muhatap bizzat kendilerinin, bahis konusu ettiği mananın değil, öbürünün münakaşa edildiğini ileri sürecektir. — Bu yer karşılıklı olarak bir meseleyi hem koymak, hem de çürütmek için kullanılır.

Gerçekte, bir tez koymak istiyorsak, iki mana için gösteremediğimiz zaman, iki manasından birisi içinde, yüklem konuya ait olduğunu göstereceğiz. Buna karşılık, çürütmek icabederse her iki mana için gösteremediğimiz zaman iki manasından birisi içinde, yüklem konuya ait olmadığını göstereceğiz. Yalnız çürütme halinde, münakaşayı hiç bir suretle hasmın bir tavizine tabi kılmaya ihtiyaç yoktur, ister tez olumlu bütüncül bir yükleme, ister olumsuz bütüncül bir yükleme koysun: çünkü herhangi bir halde, yüklem konuya ait olmadığını tasdik ve ispat edersek bununla olumlu bütüncül yüklemeyi çürütmüş olacağız, ve yine bunun gibi, bir tek halde, yüklem konuya ait olduğunu gösterirsek, bu suretle olumsuz bütüncül yüklemeyi çürütmüş olacağız. Bunun aksine olarak, bir tezi koyduğumuz zaman, biz önceden hasım ile birlikte, herhangi bir halde yükleme konuya ait ise, kabul olunabilecek bir postulatın bahis konusu olduğunu farz ederek, yüklem konuya bütüncül olarak ait olduğunu kabul etmek zorundayız. Gerçekte, bütüncül bir yüklemeyi tasdik ve ispat etmek için bir tek hal üzerinde münakaşa etmek yetmez, söz gelimi, her ruhun ölümsüz oldu-

ğunu ortaya koymak için insanın ruhunun ölümsüz olduğunu tasdik ve ispat etmek yetmez; bunun sonucu olarak, önceden herhangi bir ruh ölümsüz ise her ruhun ölümsüz olduğu hususunda önceden mutabık kalmak gerekir. Bu ise her zaman yapılmaması gereken bir şeydir, bu ancak, söz gelimi, üçgenin iki dik açiya eşit açıları olduğunu tasdik ettiği zaman geometrici halinde olduğu gibi, bütün hallerde müşterek bir delili kolayca meydana koyamadığımız hallerde yapılmalıdır.

Bundan başka, bir terimin türlü manaları gizli değil de, tezi çürütmeden veya koymadan önce kaç manada alındığını ayırdetmemiz gerekir. Söz gelimi, vazifenin faydalı olan veya namuslu olan olduğunu farzetmekle, söz gelimi, onun namuslu ve faydalı olduğunu, veya ne namuslu, ne de faydalı olmadığını göstererek ileri sürülen konu için bu iki beyanı ortaya koymaya, çürütmeye çalışmak lâzımdır. Fakat her iki manayı da tasdik ve ispat etmek kabil değilse, ileri sürülen konunun iki halden birinde doğru, öbüründe yanlış olduğunu haber vererek hiç değilse onlardan birini tasdik ve ispat etmek gerekir. Konunun bölündüğü mana sayısı ikiden fazla olduğu zaman da kaide aynıdır.

Homonimlik yönünden değil de başka bir tarzda birçok manaları olan ifadeleri de göz önünde tutmak gerekir. Söz gelimi, *birçok şeylerin ilmi bir ve ayındır*, gibi. Burada *birçok şeyler* şu manalara gelebilir: ya gaye ve bu gayeye ulaşmanın vasıtaları, söz gelimi, tıp hem sıhhatin, hem de rejimin husule gelmesinin ilmidir, gibi; veya gaye olarak alınan

iki şey, söz gelimi, zıtların ilmi bir ve aynı'dır (çünkü zıtlardan biri öbüründen daha çok gaye değildir) der gibi; veya bir kendiliğinden yüklem ve bir ilinti olarak yüklem, söz gelimi, üçgenin iki dik açıya eşit açıları olduğu esas yüklemi ve eşkenar şeklin açılarının bu türlü olduğu ilintilik yüklemi gibi. Çünkü bir eşkenar üçgenin bir ilinti olarak bir üçgen olduğu içindir ki biz iki dik açıya eşit olduğunu biliyoruz. O halde, terimin manalarının hiç birinde birçok şeylerin ilminin bir ve aynı olması mümkün değil ise, apaçık olarak denebilir ki birçok şeylerin ilminin bir ve aynı olması mutlak surette imkânsızdır; veya bu manalardan birinde o, bir ve aynı olabilirse, birçok şeylerin ilminin bir ve aynı olduğunun söylenebileceği apaçıktır. — Faydasının gerektirdiği kadar manaya bölmelidir: söz gelimi, biz bir tez ortaya koymak istersek onunla tevafuk edebilecek tabiatta olan manaları ileri sürmeli ve yalnız, aynı zamanda bu tezi ortaya koymak için faydalı olan bu manalara taksim etmelidir. Bunun aksine olarak, istediğimiz çürütmek ise, tezin uyuşmaya elverişli olmayan jütün manalarını ortaya dökerek ve geri kalanını bir yana bırakacağız. Bunu terimin kaç manada alındığını görmediğimiz zaman da yapmak lâzımdır. — Bundan başka, bir şeyin bir başka şey hakkında söylendiğini veya söylenmediğini aynı yerler vasıtasıyla ortaya koymak geerki, söz gelimi, falan ilmin ister gaye olarak, ister bu gayeye ulaşmak için vasıta olarak, ister ilinti olarak alınan hususî bir şey hakkında olduğunu veya aksine olarak,

falan şey hakkında olmadığını ortaya koymak gerekir. Aynı kaide arzuya ve birçok şeyler hakkında söylenen bütün öbür şeylere de tatbik olunur. Gerçekte, şu şeyin arzusu, ister gaye olarak (söz gelimi, sağlık arzusu gibi), ister bu gayeye ulaşmak için vasıta olarak (söz gelimi, kendine bakmak arzusu gibi), ister, söz gelimi, tatlı şeyleri seven kimsenin şarap olduğundan dolayı değil, tatlı olduğundan dolayı şarabı arzu ettiği şarap misalinde olduğu gibi, ilinti olarak alınan nesnenin arzusu manasına gelebilir: çünkü, öz yönünden, onun arzuladığı tatlıdır, ancak ilinti olarak şaraptır; nitekim şarap sek olduğu zaman o onu artık istemez, o halde onun şarabı arzu etmesi ilinti yönündendir. — Bu yer göreliler için de faydalıdır. Çünkü bu cinsten şeylerin hemen hemen hepsi göreliler içine girerler.

4

<BAŞKA YERLER>

Bundan başka, bir terimden daha çok bilinen bir başkasına geçmek iyidir: söz gelimi, bir hükümde *sahih* (exact) in yerine *aşık*'ı ve *birçok işlere karşı olgusu*'nun yerine *birçok işlere karışmaktan hoşlanmak olgusu*'nu koymak gibi. Çünkü ifade daha çok bilinmiş olmakla, teze hücum etmek de daha kolaydır. Bu yerin kendisi de, esasen bizim iki maksadımızda, yani bir beyanı ortaya koymak veya çürütmek için, müşterektir.

Zıtların aynı konuya ait olduklarını tasdik ve ispat için, bu konunun cinsini göz önünde tutmak

gerekir: söz gelimi, mahsüs idrakte, doğruluk veya yanılma olabildiğini göstermek istersek diyeceğiz ki idrak etmek hükmetmektir ve doğrulukla veya doğruluk olmadan hükmolunabilir ve mahsüs idrakte de doğruluk ve yanılma olabilir. Eldeki misalde, ispat cinsinden itibaren yapılır ve nev'e tatbik olunur, çünkü hükmetmek, idrak etmenin cinsidir. Çünkü idrak eden nevima bir hüküm yapar. Bunun aksine olarak, neviden cinse gidilebilir: Gerçekte, nev'in bütün yüklemeleri cinsin de yüklemeleridir; söz gelimi, bir iyi bir de kötü ilim varsa, aynı zamanda bir iyi bir de kötü istidat ve kabiliyet vardır, çünkü istidat ve kabiliyet, ilmin cinsidir. — İlk olarak verilen yer bir tezi koymak için yanlışdır, halbuki ikincisi doğrudur. Gerçekte, cinsin bütün yüklemelerinin aynı zamanda nev'in de yüklemeleri olması gerekli değildir: Böylece hayvan kanatlı ve dört ayaklıdır, ama insan böyle değildir. Buna karşılık, nev'in bütün yüklemeleri gerekli olarak cinse de aittir. İnsan faziletli ise, hayvan'da faziletlidir. Öbür yandan, bir tezi çürütmek için doğru olan birinci, yanlış olan ise sonuncu olarak verilen yerdir: Çünkü cinse ait olmayan her şey nev'e de ait değildir, halbuki nevi hakkında inkâr olunan her şey gerekli olarak cins hakkında da inkâr edilmiş değildir.

Mademki cinsin kendilerine yüklendiği nesneler de gerekli bir tarzda yüklem olarak nevilerden herhangi birisini almak zorundadır ve cinse sahip olan veya cinsten çıkma bazı terimlerle gösterilen her şey aynı zamanda nevilerden herhangi birine gerekli olarak sahip olmak veya nevilerden birinden çıkma

bazı terimlerle gösterilmek zorundadır, söz gelimi, *ilim* bir nesne hakkında tasdik edilmişse, o zaman *gramer*, *musiki* veya *öbür* ilimlerden biri nesne hakkında da tasdik edilmiş olacaktır, ve herhangi bir kimse bir ilme sahipse veya ilimden çıkma bir terimle gösterilmişse, o *gramere* veya *musikiye* veya *öbür* ilimlerden birine de sahip olacaktır, veya onlardan çıkma bir terimle gösterilecektir, (söz gelimi, *gramerci* veya *musikici* gibi); o halde herhangi bir tarzda cinsten çıkarılmış herhangi bir ifade konulmuşsa (söz gelimi, ruhun hareket halinde olduğu), hareketin nevilerinden birine göre, ruhun hareket edip edemeyeceğini: söz gelimi, artabileceğini veya yok olunabileceğini, veya olabileceği, veya herhangi bir başka hareket nev'ini haiz olabileceğini araştırmak lâzımdır. Çünkü bu hareketlerden herhangi biriyle hareket etmiyorsa onun hiç hareket etmediği apaşıktır. Bununla beraber bu yer bizim her iki maksadımız için, tezi koymak kadar çürütmek için de müsterektir: çünkü ruh hareket nevilerinden birine göre hareket ediyorsa, onun hareket ettiği açıktır; halbuki hareket nevilerinden hiç birine göre hareket etmiyorsa, onun hareket etmediği açıktır.

Teze hücum etmek için elde yetecek sayıda delil bulunmazsa, bunların sözü edilen nesnenin gerçek tariflerinden veya zâhiri tariflerinden alınabilip alınamayacaklarını incelemek gerekir; ve bunun için bir tariften yetecek kadar yoksa bunları birçoğundan çıkarmalıdır, çünkü nesne bir defa tarif edildi mi, artık tariflere hücum daima daha kolay olduğu için, teze hücum etmek kolaylaşacaktır.

Aynı zamanda sözü edilen konu hususunda, konunun hangi verilmiş şeyi takibettiğini, veya konu verilmişse hangi nesnenin gerekli olarak onu takibettiğini araştırmak gerekir: bir tez konulmak istendiği vakit sözü edilen nesnenin hangi verilmiş şeyi takibedeceğini araştırmak gerekir (çünkü birincinin varlığı tasdik olunmuşsa bununla sözü edilen konunun varlığı tasdik edilmiş olacaktır); buna karşılık bir tezi çürütmek istenildiğinde, teklif edilen konu verilmişse, hangi nesnenin var olduğunu araştırmak gerekir, çünkü teklif edilen konuyu takibedenin var olmadığını göstermiş olacağımız zaman bu suretle sözü edilen nesneyi yok etmiş olacağız.

Üstelik, zamana dikkat etmek, ve bu hususta herhangi bir uymazlığı bulunup bulunmadığını görmek lâzımdır. Söz gelimi, muhatap, beslenenin gerekli olarak büyüdüğünü söylemişse, ona hayvanların, daima beslenmekle beraber, her zaman büyümedikleri cevabı verilebilir. Bilmek hatırlamaktır denilmişse, yine durum aynıdır: zira hatırlama geçmiş zamana, bilme hale ve geleceğe taalluk eder. Çünkü biz şimdiki şeyleri ve gelecekteki şeyleri bildiğimizi söyleriz (söz gelimi, bir tutulmanın olacağını), halbuki geçmişten başka hiç bir şeyin hatırlanması mümkün değildir.

5

<BAŞKA YERLER>

Hasmı bol bol deliller karşı koymamıza elverecek mahiyette bir noktaya sevk etmekten ibaret olan

sofistik münakaşa etme tarzı da vardır. Bu işi ele alma tarzı kâh bir gerçek gereklilik, kâh görünüşte bir gereklilik olacaktır; kâh ne görünüşte bir gereklilik, ne de bir gerçek gereklilik olacaktır. — Cevap verenin, teze hücum etmek için herhangi bir faydalı beyanı inkâr etmiş olması üzerine sual soran argümantasyonunu bu itiraz edilen noktaya yönelttiği ve bu nokta onun birçok delilleri dayandığı noktalardan biri olduğu zaman, bir gerçek gerekliliktir. Bunun gibi, sual soran, cevap verenin beyanı üzerine dayanan bir tümevarım yaptıktan sonra, kendisinin varıp dayandığı bir önermeyi çürütmeye çalıştığı vakit de bir gerçek gereklilik vardır: çünkü bu önerme bir kere yıkıldı mı, ilkin konulan beyan da çöker. — Münakaşanın taalluk ettiği nokta, gerçekte, böyle olmamakla beraber, teze faydalı ve has görüldüğü zaman bir görüşte gereklilik vardır; ister delili müdafaa eden kimse herhangi bir noktada ta'vizde bulunmayı reddetsin, ister sual soran, bu noktaya ulaşmaya muvaffak olan cevap verenin tezi üzerine dayanan gerçeğe benzer bir tümevarım ile bu noktayı yıkmaya çalışsın. — Geri kalan hal, münakaşanın taalluk ettiği noktanın ne gerçekte, ne de görünüşte gerekli olmadığı ve cevap verenin bambaşka bir soru üzerinde çürütülmüş olduğu zamanki haldir. Esasen sonuncu yerde gösterilen bu münakaşa şeklini önlemek gerekir, çünkü bu, görüldüğüne göre, diyalektiğin tamamıyla dışında ve ona yabancıdır. — Yine bu sebepten, cevap veren bundan dolayı kızmak değil, ta'viz yapmakla beraber şahsi

mek suretiyle, tezin çürütülmesi için hiç bir faydası olmayan noktaları kabul etmelidir. Gerçekte, bu cinsten bütün önermeler ta'viz olunduktan sonra, sonuç çıkarmaya muvaffak olmazlarsa, soruları ortaya koyanların bocalamaları çok defa artmış bulunuyor.

Bundn başka, herhangi bir beyan ifade edildikçe, her bir beyanın gerekli olarak birçok sonuçlar tevlit ettiğine göre, herhangi bir manada bir çokluk ifade olunur. Söz gelimi, filânın bir insan olduğu söylendiği vakit onun bir hayvan olduğu, canlı olduğu, iki ayaklı olduğu, akla ve ilme istidatlı olduğu da söylenir, öyle ki hangisi olursa olsun, bu sonuçlardan biri yıkıldığı zaman ilk önerme de yıkılır. Fakat bir konudan daha güç olan bir başkasına geçmeyi önlemek gerekir: bazen, gerçekte, çürütülmesi daha kolay olan kâh sonuçtur, kâh sözü edilen tezin kendisidir.

6

<BAŞKA YERLER>

Zıt iki yüklemden bir tekinin gerekli olarak kendilerine ait olması gereken konular hakkında (söz gelimi, hastalık veya sağlık gerekli olarak insana aittir gibi), bu yüklemlerden birinin konuya ait olduğunu veya ait olmadığını tasdik ve ispat etmek için elimizde birçok deliller bulunursa bunlar öbürü için de elimizde bulunacaktır. Bu yer bizim her iki maksadımıza da karşılıklı bir şekilde yarayabilir: iki yüklemden birinin konuya ait olduğu tasdik ve ispat edildikten sonra bu suretle biz öbü-

rünün ona ait olmadığını tasdik ve ispat etmiş oluruz; bunun aksine olarak iki yüklemden birinin konuya ait olmadığını tasdik ve ispat ettiysek, bununla öbürünün ona ait olmadığını tasdik ve ispat etmiş oluruz. Oyleyse bu yerin her iki hal için faydalı olduğu görülür.

Bir terimi kendi literal manasına geçirerek de, hasma terimi gündelik dilde konulan manasından almaktansa bu tarzda almanın daha uygun olduğu fikriyle, hasma hücum olunabilir: söz gelimi, denilebilir ki *büyük bir kalbi olan* deyiminin şimdi yerleşen bir kullanışa göre cesur adam manasına gelmeyip *iyi ümidi olan* deyiminin iyi şeyler bekleyen insan manasına geldiği tarzda kalbi iyi olan insan manasına gelir. Bunun gibi, *mesut*'ün her insanın dehasının ruh olduğu için Ksenokrates'in faziletli ruhu olanın mesut olduğunu söylediği tarzda, *deha'sı* faziletli olan manasına geldiği söylenebilir.

Mademki bazı şeyler gerekli olarak, bir kısmı çok defa, öbürleri de herhangi bir tesadüf dolayısıyla vaki oluyor; gerekli olan, sabit olarak, veya sabit olan (ister kendisi, ister zıddı) gerekli olarak konulursa, daima kendine karşı bir hücumu sebebiyet verilir. Gerçekte, gerekli olan sabit olarak konulmuşsa bir yüklem bütüncül olduğu halde bütüncül olmasının reddedildiği apaçıktır ve böylece bir hata işlenmiştir; sabit yüklem gerekli gibi beyan olunmuşsa yine aldanılır. Çünkü bütüncül olmadığı halde, onun yüklemesi bütüncül olarak tasdik olunur. Sabit olanın zıddının gerekli olduğu söylenirse yine böyledir, çünkü sabit bir yüklem zıddı her zaman

ondan daha az mükerrer olan bir yüklemedir: söz gelimi, insanlar, çoğu zaman kötü iseler bu demektir ki onlar daha az mükerrer olarak iyidirler. Öyle ki insanların gerekli olarak iyi oldukları söylenmişse daha büyük bir hata işlenmiştir. Sırf bir tesadüf ile vaki olan gerekli veya sabit olarak alınmışsa, durum aynıdır, çünkü herhangi bir tesadüfe tabi olan şey ne gerekli, ne de sabittir. Çok defa vaki olan bir şey bahis konusu ise, o zaman, muhatabın onun gerekli veya sabit olup olmadığını tayin etmediğini farzetsek bile, onun gerekli olarak vaki olduğunu söylediği münakaşada kabul olunabilir: söz gelimi, ayırdetmeksizin, mirastan mahrum bırakılan insanların kötü olduklarını beyan etmişse, münakaşada onların gerekli olarak böyle oldukları kabul olunabilir.

Üstelik, hasmın nesneyi, Prodikos'un hazları sevinç, lezzet ve memnunluk diye ayırdığı gibi, ayrı bir isim taşıdığından ötürü onu başka şey yerine alarak kendi kendinin ilintilik bir yüklemi olarak koyup koymadığını la araştırmak gerekir. Çünkü bunlar aynı şeyin, hazzın isimlerinden başka şey değildir. O halde *sevinmek*'in *memnunluk duymanın* ilintilik bir yüklemi olduğu söylenirse bu, nesnenin kendi kendinin ilintilik bir yüklemi olduğunu söylemek demek olacaktır.

7

<BAŞKA YERLER>

Mademki zıtlar kendi aralarında altı tarzda bağlanıyorlar, bu bağlanmalardan dördü bir zıtlık teşkil

ediyorlar, o halde zıtları bir tezi hem çürütmek için, hem de koymak için arz edebilecekleri fayda yönünden almak gerekir. — Zıtların altı tarzda birleştikleri, bu apaçık bir şeydir. Gerçekte, ya zıt yüklemlerden her biri zıt konuların her biriyle birleşektir, bu da iki tarzda olacaktır: söz gelimi, *dostlarına iyilik etmek, düşmanlarına kötülük etmek*, veya aksine olarak, *dostlarına kötülük etmek, düşmanlarına iyilik etmek* gibi. Veya iki zıt yüklem bir tek konuya taalluk edebilirler, bu da iki tarzda olur: söz gelimi, *dostlarına iyilik etmek ve dostlarına kötülük etmek*, veya *düşmanlarına iyilik etmek ve düşmanlarına kötülük etmek*. Veya nihayet zıt yüklemlerden bir tanesi iki konuya taalluk edebilir, bu da yine iki tarzda olur: söz gelimi, *dostlarına iyilik etmek ve düşmanlarına iyilik etmek*, veya *dostlarına kötülük etmek ve düşmanlarına kötülük etmek* gibi.

Gösterdiğimiz ilk iki birleştirme bir zıtlık teşkil etmez: *dostlarına iyilik etmek, düşmanlarına kötülük etmek*'in zıddı değildir, çünkü bunlar arzu edilen ve aynı ahlâkî istidat ve duruma taalluk eden iki şeydir; ve *dostlarına kötülük etmek ve düşmanlarına iyilik etmek*'in zıddı değildir; çünkü bunlar önlenecik, ve aynı ahlâkî istidat ve duruma taalluk eden şeydir. Önlenecik bir şey, önlenecik bir şeye zıt olmasa gerek, meğerki biri fazlalık, öbürü eksiklik yönünden söylenmiş olmasın. Çünkü fazlalık, umumiyetle düşünüldüğüne göre, önlenecik şeylere dahildir, tıpkı eksiklik gibi. — Buna karşılık, geri kalan dört birleştirmenin her biri bir zıtlık teşkil ederler. Gerçekte, *dostlarına iyilik etmek, dostlarına kötülük*

etmek'in zıddıdır. Çünkü bu zıt bir ahlâkî istidat ve durumdan ileri gelir ve bu şeylerden birinin arzu edilmesi, öbürünün ise önlenmesi gerekir. Öbür birleştirmeler için de bu yine böyledir: her bir çifte, gerçekte, nesnelerden biri arzu edilmeli, öbürü önlenmelidir, biri iyi öbürü kötü bir duygudan ileri gelir. — O halde şimdi dediklerimizden apaçık olarak, aynı bir şeyin birçok zıtlara meydan verebildiği sonucu çıkar. Gerçekte, *dostlarına iyilik etmek*'in zıddı hem *düşmanlarına iyilik etmek*, hem de *dostlarına kötülük etmek*'tir. Öbür beyanların her biri için de böyledir: onu bu tarzda incelemekle, zıtlarının sayısının iki olduğunun farkına varılacaktır. Bunun sonucu olarak iki cinsten teze hücum etmeye yarayabilecek olanı seçmek gerekir.

Üstelik, bir nesnenin ilintisine bir zıt varsa bu zıddın, sözü edilen ilintinin kendisine ait olduğu beyan edilmiş olan aynı konuya ait olup olmadığını incelemek gerekir. Gerçekte, bu ilinti konuya ait ise öbürü ona ait olmayacaktır, çünkü zıtların aynı zamanda aynı konuya ait olmaları imkânsızdır.

Veya, verilmişse, zıtların gerekli olarak konuya ait olmaları lâzım geldiği veçhile, bir şeyin herhangi bir şey hakkında bir şeyin tasdik edilip edilmediğini görmek gerekir, öyle bir şey ki verildiği takdirde zıtlar gerekli olarak: söz gelimi, Fikir (فكر) lerin bizde olduğu söylenirse durum budur. Çünkü bundan onların hem hareket halinde, hem de sükûnet halinde oldukları sonucu çıkacaktır. Ve bundan başka, hem mahsûs hem de makuldürler. Gerçekte, Fikirler'in varlığı konulduğu zaman Fikirler sükûnet

halinde ve makul gibidirler; halbuki onlar bizim içimizde iseler onların hareketsiz olmaları imkânsızdır, çünkü biz hareket halinde olduğumuz zaman gerekli olarak, bizim içimizde olan her şeyin de bizimle birlikte hareket ettiği neticesi çıkar. Bizim içimizde iseler mahsûs oldukları da açıktır, çünkü bir görme idrakiyledir ki her bir fertte mevcut şekli biliriz.

Bundan başka, tez bir zıddı olan bir ilintiyi koymuşsa, ilintiyi kabul etmeğe elverişli konunun bu ilintinin zıddını kabul etmeye de elverişli olup olmadığını araştırmak gerekir. Çünkü aynı şey zıtları kabul etmeye muktedirdir. Söz gelimi, kinin, öfkenin neticesi olduğu söylenmişse kin, öfkenin bulunduğu yer olduğundan, ruhun ilcaî bölümü içinde olacaktır; bunun ardından, kinin zıddının ruhun ilcaî bölümü içinde bulunup bulunmadığını incelemek gerekir, çünkü orada değilse, başka deyimle, dostluk ruhun iştihaî bölümü içinde ise, o zaman kin öfkenin neticesi olmayacaktır. Ruhun iştihaî bölümünün bilgiye sahip olmadığı söylenmişse, bu yine böyledir. Gerçekte, o bilgisizliği kabul etmeye kabiliyetli olsaydı, ilmi kabule de kabiliyetli olurdu: umumi olarak kabul olunmayan şey işte, budur, yani iştiha; bölümün ilmi kabul etmeye elverişli olmasıdır. Demek, bir tezi çürütmek bahis konusu olduğu zaman kullanılması gereken, bizim dediğimiz gibi alınan bu yerdir; bunun aksine olarak, bir tezin konulması bahis konusu olursa, bu yer bir ilintinin konuya ait olduğunu tasdik ve ispat etmeye yaramayacak, yalnız ilintinin konuya ait olabildiğini tasdik ve

İspat etmeye yarıyacaktır. Gerçekte, sözü edilen nesnenin, tasdik edilen ilintinin zıddını kabul etmeye elverişli olmadığını tasdik ve ispat etmiş olduğumuz zaman, bu suretle ilintinin konuya ait olmadığını ve olamayacağını da tasdik ve ispat etmiş olacağız; ama zıddın konuya ait olduğunu, veya konunun zıddı kabul etmeye kabiliyetli olduğunu tasdik ve ispat edersek, tasdik edilen ilintinin ona ait olduğunu da henüz tasdik ve ispat etmiş olmayız: yalnız ona ait olabileceğini tasdik ve ispata muvaffak olmuş oluruz.

8

<BAŞKA YERLER>

Karşı - olumların sayısı dört olduğundan, ister bir tez çürütülsün, ister konulsun, ardarda gelişlerini tersine çevirerek, terimlerin çelişiklerinden delil çıkarılıp çıkarılmayacağını incelemek gerekir, ve biz kendimize tümevarım vasıtasıyla bu cinsten deliller sağlayabiliriz. Söz gelimi, *insan hayvan ise, hayvan olmayan insan değildir*. Öbür çelişikler misallerinde de aynıdır. İnsanın ikinci haddi gerçekte, ardarda geliş tersine çevrilmiştir. Çünkü insanın ardından hayvan gelir, halbuki insan - olmayan'ın ardından hayvan - olmayan gelmez. Fakat bunun aksine olarak, hayvan olmayanın ardından insan - olmayan gelir. Bütün hallerde, demek, bu cinsten bir postulata başvurmak ve söz gelimi: *iyi olan hoşsa, hoş olmayan iyi değildir*; fakat bu sonuncu önerme doğru de-

ğilse, öbürü de doğru değildir, demek gerekir. Tıpkı bunun gibi: *Hoş olmayan şey iyi değilse, iyi olan hoştur*. Böylece görülür ki, ters yönden yapıldığı takdirde, çelişmeye göre ardarda geliş karşılıklı bir şekilde bizim her iki maksadımız için faydalıdır.

<Tezin konusu ve yüklemenin> zıtları hakkında da birinin zıddının, ister doğrudan doğruya, ister aksine olarak, öbürünün zıddının ardından gelip gelmediğini araştırmak gerekir; bu yer ise bir tezi hem çürütmek için, hem de koymak için faydalıdır. Bize faydalı olduğu ölçüde, kendimize tümevarım vasıtasıyla bu cinsten deliller sağlanabilir. Böylece ardarda geliş, söz gelimi, cesaret ve korkaklık halinde doğrudan doğruyadır. Çünkü birinci terimin ikinci haddi fazilet gelir, ikincisinin ise rezilet gelir. Birincisin ikinci haddi arzuya değer olması, ikincisinin önlenerek olmasıdır. Bu son iki taayyün için ardarda geliş, arzu edilecek şey önlenerek olanın zıddı olmakla, yine doğrudan doğruyadır. Gerisi de bunun gibi. Buna karşılık, ardarda geliş, şu halde olduğu gibi, tersinedir: iyi olmanın ikinci haddi sağlıktır, fakat kötü olmanın ikinci haddi hastalık değildir. Bunun aksine olarak, hastalığın ikinci haddi kötü değildir. O halde görülüyor ki bu son misallerde ardarda geliş tersinedir. Bununla beraber ters ardarda geliş zıtlar halinde nadir vaki olur: çok defa, ardarda geliş doğrudan doğruya yapılır. Böylece bir terimin zıddı ne doğrudan doğruya, ne de tersine olarak öbürünün zıddının ikinci haddi değilse, ortaya konulan mesele de bir terimin öbürünün ikinci haddi olmadığı da apaçıktır, halbuki zıtlar ha-

linde, biri öbürünün ikinci haddi ise gerekli bir surette ilk terimler için aynı olması gerekir.

Zıtlarda olup biten yoksunluk ve sahip olmaların incelenmesine de tatbik olunmak zorundadır. Yalnız yoksunluklarda ters ardından geliş yoktur. Ama ardından gelişin her zaman doğrudan doğruya yapılması gerekir: söz gelimi, görmenin ikinci haddi görme duyumu, körlüğün ise duyumun yokluğudur. Gerçekte, duyumun, duyumun yokluğuna karşı olumu sahip olma ile yoksunluğun karşı olumudur. Çünkü bu şeylerden biri bir sahip olma, öbürü ise bir yoksunluktur.

Sahip olmanın ve yoksunluğun incelenme tarzı göreliler haline de teşmil edilmelidir, çünkü onlar için de ardından geliş doğrudan doğrudur. Söz gelimi, üç katlık birçok katlık ise üçte bir, birçok katlık - altıdır. Çünkü üç katlık üçte bire, çok katlık ise, çok katlık altına göreliktir. Başka misal: ilim bir inanç ise, ilmin konusu da inancın konusudur; görme bir duyum ise, görmenin konusu da duyumun konusudur. Görelilerde, ardından gelişin gerekli olarak bizim gösterdiğimiz tarzda yapıldığına itiraz olunabilir, çünkü duyumun konusu ilmin konusudur. Halbuki duyum, ilim değildir. Bununla beraber itiraz doğru görünmüyor: birçokları, gerçekte, duyum konularının ilmi olmayacağını ileri sürerler. Bundan başka bizim sözünü ettiğimiz yer zıt bir beyanı, söz gelimi, duyumun da ilim olmadığına göre duyumun konusunun ilmin konusu olmadığını tasdik ve ispat için daha az faydalı değildir.

<BAŞKA YERLER>

Tezi hem çürütmek için hem de koymak için dizili terimlere ve infleksiyonlara dikkat etmelidir. Şu gibi terimlere dizili terimler denilir: *âdil fiiller* ve *âdil insan adalet*'le; *cesaretli fiiller* ve cesur insan *cesaretle* beraber dizilidirler. Yine bunun gibi herhangi bir şey husule getirmeye veya muhafaza etmeye çalışan nesneler de husule getirmeye veya muhafaza etmeye çalıştıkları şeyle beraber dizilidir. Söz gelimi, *sıhhatli şeylerin sıhhat*'le, *kuvvetlendirici şeylerin iyi olma* ile dizili olduğu gibi. Geri kalanlar da böyledir. — O halde mutad olarak dizili adı verilen nesneler bunlardır. Halbuki infleksiyon, söz gelimi, *âdilce*, *cesurca*, *sıhhatlice* ve bu tarzda teşkil edilen bütün terimler olacaktır. Esasen öyle geliyor ki infleksiyonlar da dizili terimlerdir, söz gelimi, *adaletle* nispetle *âdilce*, *cesaretle* nispetle *cesurca* gibi; o zaman da *adalet âdil insan*, *âdil fiil*, *adilâne* gibi aynı seri içinde bulunan bütün terimlere dizili adı verilecektir. Böylece aynı bir seriye ait olanlar arasından alınan herhangi bir terim, söz gelimi, *iyi* veya *makbul* diye tasdik ve ispat edilmişse, bu suretle bütün öbürleri de tasdik ve ispat edilmiş olurlar: Söz gelimi, *adalet* makbul nesneler içine girerse *âdil insan*, *âdil fiil* ve *âdilce* de makbul nesneler içine girerler. *Âdilce*'nin *makbul* olarak olduğu söylenecektir, çünkü *makbul* olarak *âdilce*'yi *adalet*'ten türeten aynı infleksiyon gereğince *makbul*'den tüetmemedir.

Zıt yüklem için sade sözü edilen konuyu değil, onun zıddını da göz önünde tutmalıdır; Söz gelimi, iyilik gerekli olarak hoş değildir denilebilir. veya kötülük gerekli olarak elemli ise iyilik de gerekli olarak hoştur. Bunun gibi, adalet ilim ise haksızlık da bilgisizliktir; şayet *âdilce*, *bilgilice* ve *hünerville* ise, *haksızca* da *bilgisizce* ve *hünersizce* dir; bu son iki münasebet doğru değilse, bizim şimdi zikrettiğimiz misalde olduğu gibi, birinciler de doğru değildir: çünkü belki *haksızca*'nın *hünersizce* olmaktan ziyade *hünerville* olduğu düşünülebilecektir. Fakat bu yer, zıtların ardarda gelişlerinde, daha önce açıklandı, çünkü şimdi yüklem zıddının, konunun zıddının ikinci haddi olduğunu söylemekten başka bir şey yapmıyoruz.

Bir tezi hem çürütmek için, hem de koymak için bir nesnenin var oluşunun veya yok oluşunun şekillerini ve husule geliş ve yok oluşunun ajanlarını da göz önünde tutmak gerekir. Gerçekte, oluş şekilleri iyi şeylerin sayısınca olan nesnelerin kendileri de iyidirler, nesnelerin kendileri de iyi iseler, onların oluş şekilleri de iyidir. Bunun aksine olarak, oluş şekilleri kötü şeylerin sayısınca ise, nesnelerin kendileri de kötü şeylerin sayısındadır [ve nesnelerin kendileri de kötü şeylerin sayısınca ise oluş şekilleri de kötü şeylerin sayısındadır]. — Yok oluş şekillerine gelince, doğru olan bunun aksidir: yok oluş şekilleri iyi şeylerin sayısınca ise, nesnelerin kendileri kötü şeylerin sayısındadır; yok oluş şekilleri kötü şeylerin sayısınca ise, nesnelerin kendileri de iyi şeylerin sayısındadır. — Aynı delil nes-

nelerin husule gelmesi ve yok olmasının ajanlarına da uyar: husule getirme ajanları iyi olan nesnelerin kendileri de iyi şeylerin sayısındadır ve yok olma ajanları iyi olan nesnelerin kendileri de kötü şeylerin sayısındadır.

10

<BAŞKA YERLER>

Sözü edilen konuya benzeyen nesneleri de incelemek ve benzer şekilde bulunup bulunmadıklarını görmek gerekir. Söz gelimi, bir tek ilmin bir konudan fazla konusu varsa, bir tek sanı hakkında da bu böyledir ve görme duyusuna sahip olmak görmek ise, işitme duyusuna sahip olmak işitmektir. Öbür nesneler halinde de hem gerçekten olanlar için, hem de görünüşten başka bir şeyi haiz olmayanlar için bu böyledir. Bu yer iki maksadımız için faydalıdır: Gerçekte, benzerlerden biri için bu, böyle ise öbür benzerler için de bu yine böyledir. Halbuki onlardan biri için bu böyle değilse, öbürleri için de böyle değildir. — Bir tek şey veya birçoğu hakkında durumun aynı olup olmadığını da göz önünde tutmak lâzımdır, çünkü bazen ayrılık vardır. Söz gelimi, bir şeyi bilmek onu düşünmekse, birçok şeyi bilmek de birçok şeyi düşündür. Halbuki bu son beyan doğru değildir, çünkü birçok şeyi bilmek mümkündür, fakat onları düşünmek mümkün değildir. O halde sonuncu beyan doğru değilse, bir tek şeye tatbik olunan birincisi de ay-

nı şekilde doğru değildir ve denemez ki bir şeyi bilmek onu düşünmektir.

Üstelik, daha çok, daha az'ın yardımıyla deil gösterilebilir. Daha çok için, dört yer vardır. — Birisi yüklemın en çoğunun konunun, daha çok'un ikinci terimi olup olmadığını görmekten ibarettir. Söz gelimi, haz bir iyilik ise daha büyük bir hazzın daha büyük bir iyilik olup olmadığını görmek gerekir ve haksız olmak bir kötülük ise, daha çok haksız olmak bir kötülük ise, daha çok haksız olmanın daha çok büyük bir kötülük olup olmadığını görmek gerekir. Bu yer iki maksadımız için faydalıdır: Gerçekte, konunun artmasının sonucu, denildiği üzere, ilintinin artması ise, ilintinin konuya ait olduğu apaşıktır. Halbuki konunun artmasının sonucu ilintinin artması değil ise ilinti konuya ait değildir. Bu da tümevarım yoluyla konulabilmek zorundadır. — Başka yer: bir tek yüklem iki konuya yüklendiği zaman, kendisine ait olması daha çok tabii olana ait değilse, kendisine ait olması daha az tabii olana da ait değildir; halbuki kendisine ait olması daha az tabii olana ait ise, kendisine ait olması daha çok tabii olana da ait olur. — Bunun aksine olarak, iki yüklem bir tek konuya ait olduğu zaman, konuya daha çok ait gibi görünen ona ait değilse ona daha az ait gibi görünen de ona ait değildir; veya konuya daha az ait gibi, görünen ona aitse, ona daha çok ait gibi görünen de ona aittir. — Üstelik, iki yüklem iki konu hakkında tasdik edildiği zaman, iki konudan birine daha çok ait gibi görüneni o konuya ait değilse, geri kalan

yüklem de geri kalan konuya ait değildir; veya iki konudan birisine daha az ait gibi görünen iki yüklemden biri ona aitse, geri kalan yüklem de geri kalan konuya aittir.

Üstelik, bir yüklem, daha çoğa ait üç yer için en son olarak gösterdiğimiz üç tarza göre aynı derecede ait ise veya ait gibi görünüyorsa bundan delil çıkarılabilir. — Gerçekte, bir tek yüklem, aynı derecede, iki konuya ait ise veya ait gibi görünüyorsa, birine ait olmadığı takdirde öbürüne de ait değildir; halbuki birine ait ise, geri kalan konuya da aittir. — Veya iki yüklem, eşit derecede, aynı konuya ait ise, biri konuya ait olmadığı takdirde, geri kalan yüklem de ona ait değildir; halbuki biri ona ait ise, geri kalan yüklem de ona aittir. — İki yüklem, aynı derecede, iki konuya ait ise durum yine aynıdır: yüklemlerden biri konuların birine ait değilse, geri kalan yüklem de geri kalan konuya ait değildir; halbuki yüklemlerden biri konulardan birine ait ise, geri kalan yüklem de geri kalan konuya aittir.

11

<BAŞKA YERLER>

Demek, bizim şimdi dediğimiz kadar tarzda, daha çok ve daha azdan ve aynı zamanda benzerden delil çıkarılabilir.

Bundan başka, toplamdan delil çıkarılabilir. Bir başka şey eklenen bir şey daha önce ne iyi, ne

de ak olmadığı halde eklendiği şeyi iyi ve ak yapıyorsa eklenen şey iyi ve ak olacaktır, bütüne verilebilecek aynı karaktere sahip olacaktır. Bundan başka, belli bir nesneye herhangi bir şeyin eklenmesi (addition) onun malik olduğu niteliği yoğunlaştırırsa, eklenen nesnenin kendisi de bu nitelikte olacaktır. Öbür yüklem için de bu böyledir. Bu yer bütün hallere tatbik olunamaz; fakat ancak daha çoğa göre artmanın husule gelmeye elverişli bulunduğu hallere tatbik olunabilir. Bundan başka, bu yer, çürütme için karşılıklı bir şekilde faydalı değildir; çünkü eklenen şey öbür şeyi iyi yapmazsa buradan, eklenen şeyin kendisinin de iyi olmadığı sonucu çıkmaz: Bu suretledir ki kötülüğe eklenen iyilik bütünü gerekli olarak iyi yapmaz, nitekim karaya eklenen ak da bütünü gerekli olarak ak yapmaz.

Bundan başka, bir yüklem az veya çok bir konuya ait olduğu söylenirse, bu ona mutlak surette de ait olduğu içindir. Çünkü iyi veya ak olmanın az veya çok iyi veya ak olduğu söylenemez; kötü bir şeyin, bir başkasından daha çok veya daha az iyi olduğu değil, ama yalnız daha çok veya daha az kötü olduğu söylenebilir. Bu yer, çürütme için karşılıklı olarak da faydalı değildir. Gerçekte çokluğa ve azlığa elverişli olmayan birçok yüklem mutlak olarak konuya aittirler; bu suretledir ki insan hakkında daha çok veya daha az insan olduğu söylenmez, fakat bu onun insan olmamasını icabettirmez.

İster göreli olarak, ister belli bir zamana nispetle, ister belli bir yere nispetle - yüklenmiş yüklemelerin

de aynı tarzda göz önünde tutulması gerekir. Gerçekte bir yüklem görelî olarak mümkün ise, o mutlak olarak da mümkündür. Belli bir zamanda veya belli bir mekânda tasdik edilen için de bu aynıdır: Çünkü mutlak olarak imkânsız olan şey ne görelî olarak, ne belli bir zamanda, ne de belli bir yerde mümkün değildir. — Buna, görelî bir şekilde tabîî olarak faziletli olunabileceği itirazı yapılacaktır; söz gelimi, âlicenap veya mutedil olunabilir, halbuki mutlak bir surette, tabîî olarak faziletli değildir. Yine bunun gibi, yok olabilen bir şey belli bir zamanda yok olmaktan kurtulabilir. Halbuki mutlak olarak, yok olmamazlık edemez. Yine aynı tarzdadır ki her ne kadar mutlak surette filân rejimi takibetmek iyi olmasa da belli bir yerde, söz gelimi, sıhate muzır yerlerde bu rejimin takibi iyidir. Üstelik, belli bir yerde, bir tek insanın olması, mümkündür. Halbuki mutlak olarak bir tek adamın bulunması mümkün değildir. Yine aynı tarzda, bazı yerlerde, söz gelimi, Triballerde, babasını kurban etmek iyidir. Ama mutlak olarak, bu bir iyilik değildir. Veya belki bu âdet bir yerle değil, bazı insanlarla olan bir münasebet ifade eder: Gerçekte, bunların bulunabileceği yerin pek ehemmiyeti yok, çünkü bulundukları her yerde, bu fiil, Tribal olduklarından, onlara göre iyi olacaktır. Daha başka misal: herhangi bir anda, söz gelimi, hasta olunduğunda, ilâç almak iyidir, fakat mutlak surette, bu iyi değildir. Veya belki burada da herhangi bir zamanla değil de herhangi bir cismanî istidat vedurum bahis konusu olur: Gerçekte, yalnız bu istidat ve durum içinde bulunuluyorsa zamanın

pek ehemmiyeti yok. — Hiç bir ekleme olmadan bir şeyin iyi veya zıddı olduğu denilebildiği zaman o şey mutlak olarak ne ise odur. Böylece, babasını kurban etmenin bir iyilik olduğu değil, bunun yalnız bazı insanlarca bir iyilik olduğu söylenebilir; o halde bu mutlak olarak bir iyilik değildir. Buna karşılık, Tanrılara saygı göstermenin, hiç bir şey eklemeksizin bir iyilik olduğu söylenecektir. Çünkü bu mutlak olarak bir iyiliktir. — Böylece hiç bir ekleme olmadan güzel veya çirkin görünen her şeyin bu türlü niteliği haiz gibi görünen her şeyin mutlak olarak öyle olduğu söylenmiş olacaktır.

KİTAP III

<İLİNTİNİN YERLERİNİN ARKASI>

1

<YERLER>

İki veya birçok şeylerden hangisinin tercihe şayan veya daha iyi olduğunu bilmek meselesi aşağıdaki gibi incelenmelidir.

Fakat, ilkin, bizim incelememizin, birbirinden çok uzaklaşmış ve aralarında büyük bir fark olan nesnelere değil (çünkü hiç bir kimse, söz gelimi, tercihe şayan olanın saadet mi, yoksa zenginlik mi olduğunu kendi kendine sormaz), daha ziyade, daha yakın ve birinin öbüründen hiç bir üstünlüğünü fark etmediğimizden, hangisini tercih etmemiz gerektiğini bilmek için, kendileri hakkında şüphe içinde bulunduğumuz şeylere taalluk ettiğini tasrih etmek gerekir. O halde bu cinsten şeyler içinde, bir veya birçok üstünlük tasdik ve ispat olunur olunmaz, zihnimizin, nesnelerin üstün olanı hangisi olursa olsun, onun terhiye şayan olduğunu kabul edeceği görülür.

O halde, ilkin, daha devamlı daha sağlam olan, daha az devamlı ve sağlam olana tercih edilebilir.

Daha ziyade ihtisasları dahilinde tedbirli adamın veya iyi adamın veya âdil kanunun veya maharetli oldukları sahada seçmelerini yaptıkları zaman maharetli adamların veya her bir nesne cinsi hususunda bilgüli olanların seçecekleri şey; ister ekseriyetin, ister onların hepsinin seçeceği şey tercihe şayandır: söz gelimi, tıpta veya doğramacılık sanatında, hekimlerin çoğunun veya hepsinin seçeceği şey; veya umumi olarak, insanların çoğunun, veya herkesin veya hatta bütün nesnelerin seçeceği şey, yani iyilik tercihe şayandır; çünkü bütün şeyler iyiliğe meylederler. Kullanılması tasarlanan delili, ihtiyaca göre, bu noktalardan birine yöneltmek gerekir. Fakat, mutlak olarak en iyi ve tercihe şayan olan en iyi ilme taalluk edendir. Belli bir fert için ise, bu sahip olduğu hususi ilme taalluk eden şeydir.

Bundan sonra, öz yönünden tayin edilen bir şey olan, bir cinsten bulunmayana, söz gelimi, adalet, âdil insana tercih olunabilir. Çünkü biri öz yönünden iyilik olan şeydir, halbuki öbürü öyle değildir. Gerçekte, hiç bir şeye cinsi içinde bulunmadığı zaman, öz yönünden cins olduğu söylenmez: söz gelimi, ak insan öz yönünden renk değildir, diğerleri de böyle. Kendisi için arzuya şayan olan, başka bir şey için arzuya şayan olandan daha çok arzuya şayandır: Söz gelimi, sağlık, jimnastikten daha arzuya şayandır, çünkü biri kendisi için, öbürü bir başka şey için arzuya şayandır. Kendisi için olan ise ilinti yönünden olana tercih olunur: Söz gelimi, dostlarımızın, düşmanlarımızdan daha ziyade âdil olmaları arzu olunmalıdır, çünkü biri kendisi için, öbürü ilinti yönünden arzuya

şayandır; gerçekte, düşmanlarımızın âdil olmalarını ancak ilinti olarak, arzu ederiz; bunun sebebi onların hiç bir zararımıza sebep olmamalarıdır. Fakat bu yer, bundan önceki ile aynıdır ve ancak ifade yönünden ondan farklıdır: çünkü dostlarımızın âdil olmalarını, hatta bundan elimize hiç bir şey geçmese bile, hatta Hindistan'da olsalar, kendisi için arzu ederiz; halbuki düşmanlarımızın bir başka şey için, âdil olmalarını isteriz, bize bir zararları dokunmasın diye.

Kendiliğinden iyiliğin sebebi olan şey ilinti olarak onun sebebi olana tercih olunur: Söz gelimi, fazilet talihe tercih olunur (çünkü biri kendiliğinden, öbürü yalnız ilinti olarak, iyi şeylerin sebebidir), aynı nevide öbür hallerde de, böyledir. Zıt hakkında da bu yine böyledir: kendiliğinden kötülüğün sebebi olanın, ancak ilinti yönünden sebep olandan daha çok önlenmesi gerekir, söz gelimi, rezilet ve talih gibi. Çünkü biri kendiliğinden, öbürü ilinti yönünden kötüdür.

Mutlak olarak iyi olan ise sadece belli bir şahıs için iyi olana tercih olunur, söz gelimi, bir uzvun kesilmesine maruz kalarak sağlığa kavuşmak gibi. Çünkü biri mutlak olarak; öbürü ancak bir uzvu kesilmeye muhtaç olan için iyidir. — Tabiatı yönünden iyi olan, tabiatı yönünden iyi olmayandan daha çok arzuya şayandır: Söz gelimi, adalet, âdil insana tercih olunur. çünkü o tabiatı yönünden iyidir, halbuki âdil insan için, iyilik kazanılmış bir şeydir. — Daha iyi ve daha takdire şayan bir konuya ait olan yüklem de tercihe şayandır: Söz gelimi, Tanrı'ya ait

olan, insana ait olana; ruha ait olan da bedene ait olana tercih olunur. — Daha iyi bir konuya has olan da, daha az iyi olan birine has olandan daha iyidir: Söz gelimi, Tanrı'ya has olan yüklem, insana has olan yüklemden daha iyidir, çünkü her ikisinde de müşterek olan yüklem için onlar arasında hiç bir ayrım yoktur. Fakat onlara has olan yüklem için biri öbürünü aşar. — Daha iyi veya önce, veya daha takdire değer olan şeylerde bulunan şeyde daha iyidir, böylece sağlık, kuvvet ve güzellikten daha iyidir. Çünkü birincisi yaş, kuru, sıcak ve soğuk bölümlerde, bir tek kelime ile hayvanın ilk kurucu unsurları içinde bulunuyor, halbuki öbür ikisi ancak ikinci derecede bölümlerde bulunuyor, çünkü kuvvet liflerde ve kemiklerde; güzellik ise, öyle anlaşılıyor ki, unsurların herhangi bir simetrisinden ibarettir. — Gaye de, gaye dolayısıyla vasıtalarından daha çok arzuya şayan görünüyor ve iki, vasıttadan en çok arzuya şayan olan, gayeye en çok yakın olandır. Umumi olarak, hayatın gayesine çalışan vasıta başka gayeye çalışana tercih olunur: Söz gelimi, saadete hizmet eden, tedbire hizmet edene tercih olunur. — Mümkün, imkânsıza tercih olunur. — Bundan başka, iki husule getirme ajanından, gayesi en iyi olan tercihe şayandır; fakat bir husule getirme ajanını bir gaye ile mukayese etmek bahis konusu olursa tercih bir mahsul yardımıyla kararlaşır: Bu bir gayenin, bir başka gayeyi, o gayenin kendi öz husule getirme ajanını aştığından çok, aştığı zaman böyledir: Söz gelimi, saadet sıhhati, sıhhatin sıhhati husule getiren şeyi aştığından çok aşarsa,

saadeti husule getiren şey sıhhatten daha iyidir. Gerçekte, saadet sıhhate üstün olduğu derecede, saadeti husule getiren şey, sıhhatı husule getiren şeyden üstün olur; fakat sıhhat, sıhhati husule getiren şeyi daha az aşar; o halde, saadeti husule getiren şey, sıhhati husule getirerlerden sıhhatin kendisinin sıhhati husule getiren şeye üstün olduğundan çok üstün olur. Bundan apaçık olarak saadeti husule getiren şeyin sıhhate tercih olunabildiği neticesi çıkar; çünkü o, aynı nesneyi daha çok aşar.

Bundan başka, kendiliğinden daha güzel, daha takdire lââyık, daha övülmeye lââyık olan, tercihe şayandır; söz gelimi, dostluk zenginliğe, adalet kuvveti tercih olunabilir, çünkü dostluk ve adalet kendiliklerinden takdire ve övülmeye lââyık olan şeylerin sayısı içindedir, halbuki zenginlik ve kuvvet kendi kendilerine böyle olmayıp bir başka şey için böyledirler: gerçekte, insan zenginliği kendisi için değil, bir başka şey için takdir eder, halbuki biz dostluğu kendisi için, hatta ondan bizim için hiç bir şey çıkmayacak olsa bile, takdir ederiz.

2

<BAŞKA YERLER>

Bundan başka, iki şey birbirine çok yakın oldukları zaman ve birinin öbürüne hiç bir üstünlüğü görünmüyorsa, o zaman onları, ikinci terimlerden hareket ederek göz önünde tutmalıdır. Gerçekte, pek büyük bir iyilik ardınca gelen tercihe şayandır; fakat kötü ise, daha küçük bir kötülük ardınca geleni geçmelidir: çünkü her ne kadar her ikisi de

arzuya şayan olabilirse de, bundan herhangi bir üzücü neticenin çıkmasına hiç bir şey mâni değildir. İncelememiz, ikinci terimler bakımından; iki yönde yapılır; çünkü önce olan ikinci terimler ve sonra olan ikinci terimler vardır: Söz gelimi, öğrenen bir insan için, önceki ikinci terim, bilgisizlik, sonraki ikinci terim bilgidir. Çok defa göz önünde tutularak en iyi ikinci terim, sonraki ikinci terimdir. Her ne olursa olsun, kinci terimler arasından maksadımıza en faydalı olanı almak gerekir.

Üstelik, pek büyük sayıda iyilik, ister mutlak olarak, ister bir kısmı öbürleri içinde yani daha küçük sayı daha büyük içinde bulunduğu zaman, daha az büyük sayıdakine tercih olunabilir. İyiliklerden birinin öbürü dolayısıyla olması ve böylece her ikisinin birlikte hiç bir suretle yalnız birisinden daha arzuya şayan olmaması mümkündür diye itiraz olunacaktır: Söz gelimi, sıhhati yeniden bulmak ve sıhhat, tek başına sıhhate tercih olunamazlar. Çünkü biz sıhhati, tekrar bulmayı sadece sıhhat dolayısıyla tercih ederiz. Ve iyi olmayan şeylerin iyi şeylere eklenince daha büyük sayıda iyi şeylere tercih edilebilmelerine, söz gelimi: İyi olmayan herhangi bir şey ile saadetin, cesarete eklenen adalete tercih edilebilmesine hiç bir mâni yoktur. — Aynı şeyler hazla birlikte olsun, olmasın, tercihe şayandırılar. Gene aynı şeyler elemle birlikte olsun, olmasın, tecihe şayandırılar.

Her bir şey de en çok ehemmiyeti haiz olduğu anda tercihe şayandır: Söz gelimi, üzüntü yokluğu gençlikten ziyade ihtiyarlıkta arzuya şayandır, çünkü

onun ihtiyarlıkta daha çok ehemmiyeti vardır. Yine aynı prensipe göre, tedbir (ihtiyat) ihtiyarlıkta daha çok arzuya şayandır: hiç bir kimse, gerçekte, kılavuz olarak gençleri seçmez, çünkü onların tedbirli oldukları sanılmaz. Cesaret için, bu aksinedir: cesaret göstermenin mutlaka en gerekli bulunduğu zaman gençliktir. İtidal hakkında da bu böyledir, çünkü büyüklerinden ziyade, gençler arzularıyla tahrik edilmişlerdir.

Her fırsatta veya birçok zamanlarda daha faydalı olan daha çok arzuya şayandır: Söz gelimi, adalet ve itidal cesarete tercih olunur, çünkü ilk ikisi daima faydalıdır, halbuki cesaret bazı anlarda faydalıdır. İki şeyden hangisi, herkesin kendisine sahip olduğu takdirde, bize öbürünün ihtiyacını hissettirmezse, o, herkes kendisine sahip olmakla, öbürüne olan da ihtiyacı duyurana tercih edilmelidir; adalet ve cesaretin durumu böyledir: herkes âdil olsaydı, cesaret hiç bir şeye yaramazdı, halbuki herkes cesur olsaydı, adalet yine de faydalı olurdu.

Üstelik yok olmalar, ve kayıplardan, var olmalar ve kazançlardan, ve nesnelerin zıtlarından delil çıkarılmalıdır: çünkü yok olması daha çok önlenilmesi icabeden şeylerin kendileri tercihe şayandır. Kayıplar ve nesnelerin zıtları için de bu böyledir: çünkü kayıp olması veya zıddı daha çok önlenilmesi icabeden şeyin kendisi tercihe şayandır. Nesnelerin var olmaları ve kazanılmalarına gelince, doğru olan, aksidir: çünkü kazanılması veya var olması daha çok arzuya şayan olan nesnelerin kendileri daha çok arzuya şayandır.

Başka yer: iyiliğe daha çok yakın olan şey daha iyi ve tercihe şayandır, yani iyiliğe daha çok benziyendir; söz gelimi, adalet, âdil bir insandan daha iyidir. — Kendisinden daha iyi olan herhangi bir şeye bir başka şeye nazaran daha çok benzeyen bir şeyi tercih etmek gerekir: Söz gelimi, bazılarınin dediklerine göre, Ajax Odysseus'tan daha iyidir, çünkü o Akhilleus'a daha çok benzerdi. Bunun doğru olmadığı itirazı yapılacaktır, çünkü hiçbir şey, Akhilleus'un daha iyi olduğu taraflardan, Ajax'ı ona Odysseus'un benzediği kadar benzemekten ve Odysseus'u Akhilleus'a benzemeksizin iyi olmaktan alakoymaz. Benzerliğin daha gülünç manasında vaki olduğu da göz önünde tutulmalıdır: Bu suretledir ki maymun insana benzer, halbuki at ona benzemez, çünkü her ne kadar insana daha fazla benzerse de, maymun attan daha güzel değildir. — Yine bunun gibi, iki şey halinde birisi daha çok iyi bir şeye, öbürü daha az iyi bir şeye daha çok benzerse, daha iyi olana daha çok benzeyen daha iyi olacaktır. Bununla beraber, burada da bir itiraz ileri sürülebilir: Gerçekte, söz gelimi, Akhilleus'a Ajax pek az, Nestor'a Odysseus pek çok benzerlerse; hiçbir şey birisini, daha iyi olan şeye azıcık benzemekten, öbürünü ise daha az iyi olana çokça benzemekten alakoymaz. Daha iyi şeye benzeyen şeyin en az iyi olan taraflarıyla ona benzediği de olabilir, buna karşılık, daha az iyi olana benzeyen şey, ona en iyi taraflarıyla benzeyebilir: atın eşeğe ve maymunun insana benzemesi böyledir.

Bir başka yer: daha parlak olan iyiliğin, daha az parlak olan iyiliğe, daha zorun daha az zora tercih olunmasıdır: Çünkü kazanılması kolay olmayan şeylerin ele geçirilmesini daha iyi takdir ediyoruz. — Ve yine, daha hususi olan, daha umumi olana tercih olunur. — Kötülükle her türlü ülfetten daha uzak olan da tercihe şayandır, çünkü herhangi bir güçlüğü sebebiyet verebilenden, hiç bir güçlüğü sebebiyet vermeyen daha çok arzu edilmelidir.

Bundan başka, A, mutlak olarak B den daha iyi ise, A içinde bulunan şeylerin en iyisi, B içinde bulunanların en iyisinden daha iyidir: Söz gelimi, insan attan daha iyi ise en iyi insan da en iyi attan daha iyi olacaktır. Bunun aksine olarak, A'ların en iyisi, B lerin en iyisinden daha iyidir: söz gelimi, en iyi insan en iyi attan daha iyi ise, o zaman mutlak olarak, insan attan daha iyidir.

Bundan başka, dostlarımızın katılabildikleri şeyler, katılamadıklarına tercih olunur. Bir dost için yapmayı tercih ettiğimiz şeyler de rasgele birisine yapacaklarımızdan daha çok arzuya şayandırılar: Söz gelimi, yalnız yapar görünmektense adaletle hareket etmek ve iyilik etmek, gibi; çünkü yapar görünmektense, dostlarımıza gerçekten iyilik yapmayı tercih ederiz, halbuki kayıtsızlar için durum aksinedir.

Yine fazladan olan şey, gerekli olandan daha iyidir; bazen tercihe de şayandır: çünkü iyi yaşamak, yaşamaktan daha iyidir; iyi yaşamak ise fazla olandır, halbuki yaşamamanın kendisi bir gerekliliktir. Bununla beraber bazen en iyi şeyler en çok arzu edilenler değildir, gerçekte, bir şeyin gerekli bir surette da-

ha arzuya şayan olması onun daha iyi olmasından dolayı değildir: böylece filozofluk etmek zengin olmaktan daha iyidir; fakat bu, gerekli olana sahip olmayan kimse için tercihe şayan bir şey değildir. Gerekli olana sahip olup herhangi başka güzel bir şeyi sağlamaya çalışılırsa, bu fazla olandır. Hakkıyla konuşmak gerekirse, belki gerekli olan tercihe şayandır ve fazla olan daha iyidir.

Yine başkası tarafından sağlanamayan şey, başkası tarafından sağlanabilene tercih edilir: Söz gelimi, cesarete nispetle adaletin durumu budur. — B, A siz arzuya şayan olmadığı halde A, B olmadan arzuya şayansa, iki şeyden A yı B ye tercih etmelidir: Böylece iktidar, tedbir olmadan arzuya şayan değildir, ama tedbir, iktidar olmaksızın arzuya şayandır. — İki şeyden birine sahip görünmek için öbürünü reddediyorsak, tercihe şayan olan, sahip olur gibi görünmek istediğimizdir: Böylece bizim tabii olarak daha müstait olduğumuza inanılması için biz çalışkan olduğumuzu inkâr ederiz.

Üstelik, bir felâket içinde yokluğu daha az aratacak olan şey, tercihe şayandır; karşılıklı olarak, felâket içinde bulunulmadığı vakit yokluğunu daha çok aratacak olan şey tercihe şayandır.

3

<BAŞKA YERLER>

Bundan başka, aynı nevi içinde bulunan nesnelerden, nev'in öz hassasına sahip olan, ona sahip ol-

mayana tercih olunur. Her ikisi ona sahip iseler, daha fazla sahip olanı tercih etmelidir.

Üstelik, bir başkası onu iyi yapamadığı halde, bir şey kendi içinde bulunduğu şeyi iyi yaparsa tercihe şayan olan o şeyi iyi yapandır, ısıtan şeyin, ısıtmayan şeyden daha sıcak olduğu gibi. İki şey nesneyi iyi yaparsa onu daha fazla iyi yapanı, veya daha iyi olan ve daha ehemmiyetli olan nesneyi iyi yapanı tercih etmelidir: Söz gelimi, birisi ruhu, öbürü de bedeni iyi yaparsa.

Üstelik, nesneleri infleksiyonlarına, kullanışlarına, tesirlerine ve hareketlerine göre hükmetmek gerekir, ve bunun aksine olarak, bu taayyünleri nesnelerin kendileriyle hükmetmelidir. Çünkü onlar arasında karşılıklı ardınca geliş (consécution) vardır. Söz gelimi, âdilce, cesurca'ya tercih edilirse, aralet de cesarete tercih edilir; adalet de cesarete tercih edilirse âdilce de cesurca'ya tercih edilir. Ve böylece devam eder gider.

Bundan başka, aynı bir konu hakkında, yüklemelerden biri daha büyük, öbürü daha az iyilikse, en büyüğünü tercih etmek gerekir; veya biri daha yüksek bir konuya ait ise o daha büyüktür. — Üstelik, bir tek başkasına tercih edilebilen iki şey varsa, en çok tercih olunanı, en az tercih olunana tercih edilir. — Bundan başka, haddinden fazla bol oluşu bir başkasının haddinden fazla bol oluşuna tercih edilen şeyin kendisi de öbür şeye tercih edilir: Söz gelimi, dostluk, servete tercih edilebilir, çünkü dostluğun haddinden fazla oluşu servetinkine tercih edilir. İnsanın kendisinin, kendisi için, sebep olmayı seçeceği şey başka-

larından alınacak olana tercih edilir: Söz gelimi, dostlar, servete tercih edilir.

Toplamdan da delil çıkarılabilir ve A'nın B'nin de eklediği aynı şeye eklenmesinin, bütünü, B'nin eklenmesinden daha çok arzuya şayan kılıp kılmadığı görülebilir ama, bu yeri müşterek terimin, eklenmiş olan şeylerden ikincisini alet olarak haiz olmadığı ve ondan istifade etmediği halde eklenmiş olan şeylerden birincisini alet olarak haiz olduğu veya herhangi bir tarzda istifade ettiği şeylere teşmil etmekten sakınmalıdır. Söz gelimi, doğramacının sanatına eklenmiş bıçkı ile orağın durumu budur, çünkü bıçkı, doğramasının sanatıyla birlikte alındığı zaman, orağa tercih edilir; fakat mutlak olarak bıçkı orağa tercih edilmez. Bunun gibi, daha az iyi olana eklenmekle, bütünü daha iyi yapıyorsa bir şey tercihe şayandır. — Yine bunun gibi, çıkarmadan da delil çıkarılabilir: Aynı şeyden ayrıldıktan sonra, geri kalanı daha az iyi yapan şey daha büyük bir iyilik olacaktır, çünkü onun ayrılması, kalanı daha az iyi yapıyor.

Bir şey kendi kendisi için, öbürü yalnız tefahür için arzuya şayansa <birinci tercihe şayandır>: Söz gelimi, sıhhatı güzelliğe tercih etmek gerekir. Hiç bir kimse onun hakkında bir şey bilmeseyse, insanın sahip olmaya aldırış etmeyeceği şey, tefahür için arzuya şayandır diye tarif olunur. — Ve bir şey hem kendisi için, hem de tefahür için arzuya şayansa, daha çok arzuya şayandır, halbuki öbür şey bu tarzlardan ancak biriyle arzuya şayandır — Kendi kendine daha değerli olan her şey de daha iyi ve tercihe

şayandır: bizim hiç bir başka şeyin ona ait olmasına lüzum kalmadan daha ziyade kendisi için seçeceğimiz bir şey, kendi kendine daha değerli olacaktır.

Üstelik, *tercihe şayan* teriminin kaç manada, ve hangi gayeler için alındığını, söz gelimi, menfaat, iyilik veya haz maksadıyla olup olmadığını ayırdetmek gerekir. Gerçekte, bütün bu maksatlar için, veya bunların çoğu için faydalı olan şey, aynı derecede faydalı olmayan şeye tercih edilir. Aynı maksatlar iki şeye birlikte ait ise bunları en çok haiz olanın hangisi olduğunu incelemek gerekir: Söz gelimi, ikisinden hangisi daha hoştur, veya daha güzeldir, veya daha faydalıdır. — Dahası, daha iyi bir gaye için yapılan şey tercihe şayandır: Söz gelimi, fazilet için yapılan, haz için yapılandan daha çok tercihe şayandır. — Önlenecek şeyler için de bu böyledir: Arzu-na şayan şeylere daha büyük bir engel koyan, tercihen önlenmelidir: Söz gelimi, çirkinlikten çok hastalık. Çünkü hastalık hem hazza, hem de fazilete daha çok karşı koyar.

Üstelik, sözü edilen şeyin aynı derecede önlenecek ve arzulanacak bir şey olduğunu göstermekten de delil çıkarılabilir: Çünkü hem arzulanabilen, hem de kendisinden kaçınılabilen bu cinsten bir şey, yalnız arzuya şayan olan bir başka şeyden daha az arzuya şayandır.

4

<YUKARIDA GEÇEN YERLERİN BASİT TERİMLERE TATBİKİ>

Nesnelerin kendi aralarında mukayeseleri, demek

bizim dediğimiz tarzda yapılmak zorundadır. — Bu aynı yerler herhangi bir şeyin sadece arzulanacak veya önlenecek bir şey olduğunu göstermek için de faydalıdır: bir şeyin bir başkası üzerine verilen üstünlük unsurunu kaldırmak yeter. Gerçekte, daha değerli olan şey daha çok arzuya şayansa, değerli olan şey de arzuya şayandır ve daha faydalı olan daha çok arzuya şayan ise faydalı olan da arzuya şayandır. Bu cinsten bir mukayeseyi kabul eden herkes için, bu böylece devam eder gider. Bununla beraber, bazı terimler için, birinin öbürüne muakyesesi yapılır yapılmaz, onlardan her birinin, veya onlardan birinin, arzuya şayan olduğunu tasdik ederiz: Söz gelimi, birinin *tabii olarak* iyi olduğunu, öbürünün *tabii olarak* iyi olmadığını söylediğimiz zaman. Çünkü tabii olarak iyi olan elbette arzuya şayandır.

5

<YUKARIDA GEÇEN YERLERİN TAMİMİ>

Çoğa ve aza taalluk eden yerleri, mümkün olduğu kadar bütüncül olarak almak gerekir, çünkü bu tarzda alınmakla, onlar daha büyük sayıda meselelere yararlar. Bizim sözünü ettiğimiz yerlerden bazılarını, hafif bir ifade değişikliği ile, daha bütüncül yapmak mümkündür: Söz gelimi, tabii olarak şöyle olan, tabii olarak olmamak şartıyla şöyle olandan daha şöyledir. — Bir başkası yapmadığı halde, bir şey, filân niteliğe sahip olan [veya kendisinin ait oldu-

ğu] konuyu bu nitelikten yaparsa onu böyle yapan her şey de onu böyle yapmayan şeyden daha böyledir; her ikisi onu böyle yaparsa, onu daha fazla böyle yapanın kendisi de daha fazla böyledir.

Bundan başka, aynı bir şey için, bir yüklem daha fazla şöyle ve öbürü daha az şöyle ise, ve öbürü şöyle olmadığı halde biri bir üçüncünün şöyle olmasından daha şöyle ise apaşıktır ki birinci daha çok şöyle olacaktır. — Üstelik, eklemekten delil çıkarılabilir, ve B nin eklendiği aynı şeye eklenen A, bütünü B nin yaptığından daha çok şöyle yapıp yapmadığı; veya daha şöyle olan bir şeye eklendiği zaman, bütünü daha çok şöyle yapıp yapmadığı görülebilir. — Çıkarma yardımıyla de bu böyledir: çünkü ayrılmış olmakla, geri kalanı daha az şöyle yapan şey, kendisi de daha çok şöyledir. — Zıtları ile daha az karışık olan şeyler de daha çok şöyledirler: Böylece, karaya daha az karışık olan şey daha aktır.

Üstelik bizim daha yukarıda incelediğimiz yerlerin dışında verilen karakterin öz tarifini daha çok kabul eden şey filân karaktere daha çok sahiptir: Söz gelimi, akın tarifi görmenin *ayırıcı bir rengi* ise, daha çok görmenin *ayırıcı bir rengi* olan şey daha aktır.

6

<YUKARIDA GEÇEN YERLERİN BÖLÜMCÜL İLİNTİ (YÜKLEM) YE TATBİKİ>

Mesele bütüncül olarak değil de bölümcül olarak konulmuşsa, ilkin, bir tezi koymaya veya çürüt-

meye elveren, bizim sözünü ettiğimiz bütüncül yerlerin hepsinin faydaları vardır. Gerçekte, bütüncül tezi koyarken veya çürütürken, biz aynı zamanda bölümcülü de ispat ediyoruz: yüklem her A ya ait ise, bazı A ya da aittir, hiç bir A ya ait değilse bazı A ya da ait değildir. — Yerlerin en elverişli ve en umumileri karşılardan, beraber dizilenlerden ve infleksiyonlardan çıkarılmış olanlardır. Gerçekte, her haz bir iyilik ise, her elem de bir kötülüktür önermesi, ve bazı haz bir iyilikse, bazı haz bir kötülüktür önermesi aynı zamanda muhtemeldir. Bundan başka bazı duyular, bir güc (δύναμις) değilse o zaman bazı duyu yokluğu, bir güc yokluğu değildir. Bazı inanç konusu ilim konusu ise, bazı inanç da ilimdir. Bazı haksız şey bir iyilik ise bazı âdil şey de bir kötülüktür. Ve daha âdilce yapılan bazı şey bir kötülük ise, haksızca yapılan bazı şey de bir iyiliktir. Bazı hoş şeylerin önlenmesi lâzımsa, bazı haz da önlenmelidir. Yine aynı ilkeye göre, bazı hoş şey faydalı ise, bazı haz faydalıdır. — Var olmalar ve yok olmalar gibi, yok etme ajanlarına gelince, durum aynıdır. Gerçekte, hazı veya ilmi yok etme ajanlarının bazıları bir iyilik ise, haz veya ilim de kötülüklerin sayısına girecektir. Yine bunun gibi, ilmin bazı yok olması iyiliklerin sayısında ise, veya ilmin bazı var olması kötülüklerin sayısında ise, bazı ilim kötülüklerin sayısında olacaktır: Söz gelimi, yapılan yüz kızartıcı bir şeyi unutmak iyiliklerin sayısına veya bunu hatırlamak kötülüklerin sayısına girese o zaman yapılan yüz kızartıcı şeyi bilmek kötülüklerin sayısına girecektir. Bu böylece devam edip

gidecektir: bu cinsten bütün hallerde, öncüller ve sonuçlar da aynı derecede muhtemeldir.

Bundan başka, daha çoktan, daha azdan ve aynı dereceden delil çıkarılabilir. Gerçekte, bir başka cinse tabi olan nesnelerden herhangi birisi, sözü edilen cinse tabi olanlardan daha çok filân nitelikte ise, ve bu başka cinsten nesnelerden hiçbirisi bu nitelikte değilse, sözü edilen cinse giren konu da bu nitelikte olmayacaktır: Söz gelimi, bazı ilim, hazzdan daha çok bir iyilikse, ve hiç bir ilim bir iyilik değilse, hazzın kendisi de bir iyilik olmayacaktır. — Aynı dereceden ve daha azdan aynı tarzda delil çıkarılabilir: böylece bir tezi hem çürütmek, hem de koymak mümkün olacaktır. Yalnız aynı derecenin yardımıyla bir tez hem konulabildiği, hem de çürütülebildiği halde, daha azın yardımıyla o çürütülemeyip ancak konulabilir. Gerçekte, bazı güc ilimle aynı derecede bir iyilik ise, ve bazı güc bir iyilik ise, ilim de öyledir; halbuki hiç bir güc iyilik değilse ilim de iyilik değildir. Bir yandan da, bazı güc ilimden daha az bir iyilik ise, ve bazı güc bir iyilik ise ilim de bir iyiliktir; buna karşılık, hiç bir güc bir iyilik değilse, bundan gerekli olarak, hiç bir ilmin bir iyilik olmadığı neticesi çıkmaz. O halde daha azdan hareket ederek ancak bir önermenin konulabildiği görülüyor.

Yahut bir başka cinsin yardımıyla değil, bir tez, aynı zamanda aynı bir cinsin yardımıyla de, filân nitelikte en fazla olanı almak suretiyle çürütülebilir: Söz gelimi, bazı ilmin bir iyilik olduğu, fakat tedbirin bir iyilik olmadığına tasdik ve ispat edildiği

konulmuşsa, hiç bir ilim de bir iliyik olmayacaktır, çünkü kendisi için en çoğun kabul edildiği nevi de bir iyilik değildir. — Bundan başka, yüklem bir tek konuya ait ise veya ait değilse aynı derecede hepsine ait olduğunu veya ait olmadığını: Söz gelimi, insanın ruhu ölümsüz ise, öbür ruhların da ölümsüz olduklarını, ve bu ruh ölümsüz değilse, öbür ruhların da ölümsüz olmadıklarını postulat olarak koymakla işe başlanabilir. Yüklem bazı konuya ait olduğu konulmuş ise bazı konuya ait olmadığını tasdik ve ispat etmek gerekir; çünkü, hipotez gereğince onun hiç birine ait olmadığı neticesi çıkacaktır. Bir yandan da, yüklem bazı konuya ait olarak konulmuşsa onun bazı konuya ait olduğunu tasdik ve ispat gerekir. Çünkü bu tarzda, bundan onun hepsine ait olduğu sonucu çıkacaktır. Bu hipotezi yaparak, bölümcül olarak konulmuş olan meselenin bütüncülleştirildiği apaşıktır: çünkü bölümcül kabul olunmakla, bütüncülün de kabul olunduğuna hükmolunur, çünkü yüklem bir tek konuya ait olmakla, benzer şekilde hepsine ait olduğuna hükmolunur.

Mesele belirsiz olduğu zaman ancak tek bir tarzda yürütülebilir: Söz gelimi, muhatabın, başka hiç bir taayyün eklemeksizin, hazzın bir iyilik olduğunu, veya bir iyilik olmadığını söylediği takdirde, gerçekte, bazı hazzın bir iyilik olduğunu söylemek istediğini farz edersek, sözü edilen önermeyi yürütmek istediğimiz halde, hiç bir hazzın bir iyilik olmadığını bütüncül olarak tasdik ve ispat etmek gerekir. Yine bunun gibi, bazı hazzın bir iyilik olmadığını söylemek istediğini farz ederek her hazzın bir

iyilik olduğunu bütüncül olarak tasdik ve ispat etmelidir. Aksi takdirde, çürütme mümkün değildir: Gerçekte, bazı hazzın bir iyilik olmadığını, veya bir iyilik olduğunu tasdik ve ispat edersek, sözü edilen önerme henüz çürütülmüş değildir. — O halde, <bir belirsiz önermeyi> ancak tek bir tarzda çürütmenin mümkün olduğu görülür, halbuki bunun aksine olarak iki tarzda konulabilmektedir. Gerçekte, her hazzın bir iyilik olduğunu bütüncül olarak gösterdiğimiz takdirde sözü edilen önermeyi tasdik ve ispat etmiş oluruz. Yine bunun gibi, bazı hazzın bir iyilik olmadığını münakaşa etmemiz istendiğinde hiç bir hazzın bir iyilik olmadığını, veya bazı hazzın bir iyilik olmadığını tasdik ve ispat edersek, bazı hazzın bir iyilik olmadığını göstermek için iki tarzda, bütüncül olarak ve bölümcül olarak istidlâl etmiş oluruz. — Tez belli ise, o iki tarzda çürütülebilecektir: Söz gelimi, iyilik'in bazı hazza ait olduğu ve başkasına ait olmadığı konulmuş ise; çünkü her hazzın bir iyilik olduğu, veya hiç bir hazzın bir iyilik olmadığı tasdik ve ispat olunduğu takdirde, sözü edilen önerme çürütülmüş olacaktır. — Fakat hasım, bir tek hazzın bir iyilik olduğunu koydu ise, çürütme üç tarzda olabilecektir: Çünkü her hazzın bir iyilik olduğunu, veya hiç bir hazzın bir iyilik olmadığını, veya bir hazdan fazlasının bir iyilik olduğunu tasdik ve ispat etmekle, sözü edilen önermeyi çürütmüş olacağız. — Tez daha sıkı bir şekilde sınırlandırılmış ise, söz gelimi, tedbirin ilim olan biricik fazilet olduğu, dört tarzda çürütülebilir: çünkü her faziletin bir ilim olduğunu, veya hiç bir fazile-

tin bir ilim olmadığını veya herhangi başka bir faziletin, söz gelimi, adaletin de bir ilim olduğunu veya tedbirin kendinin de bir ilim olmadığını tasdik ve ispat etmekle, sözü edilen önerme çürütülmüş olacaktır.

Bütüncül meselelerde yapıldığı gibi bazı yüklem konuya aittir veya değildir diye tasdik edildiği tekil hallere dikkat etmek de faydalıdır. Üstelik, bizim yukarıda dediğimiz gibi, artık bölünmeyen nevilere varıncaya kadar nevilere göre taksim ederek, cinsleri önünde tutmak lâzımdır: Çünkü yüklem her A ya ait olarak, veya hiç bir A ya ait olmayarak hasmın görüldüğü takdirde, birçok misaller verildikten sonra, hasmın tezi bütüncül olarak kabul etmesini, veya bunun hangi halde böyle olmadığını göstererek menfi bir misal vermesini ısrarla istemek gerekir. Bundan başka, ister nevi yönünden ister sayı yönünden ilintinin taksim olunabildiği hallerde, bu taayyünlerden hiç birisinin ona ait olup olmadığını incelemek lâzımdır; söz gelimi, zamanın hareket etmediğini, hareket nevilerinin neler olduğunu saydıktan sonra, bir hareket de olmadığını incelemelidir: Gerçekte, bu taayyünlerden hiç biri zamana ait değilse, onun hareket etmediği, ve bir hareket olmadığı da açıktır. Yine bunun gibi, bütün sayı çift ve tek olarak taksim edildikten sonra, ruhun bir sayı olmadığı gösterilebilir. Çünkü ruh ne çift ne de tek değilse apaçıktır ki o, bir sayı değildir.

İlinti hakkında, demek bizim sözünü ettiklerimize benzer vasıtalarla, ve bu tarzda işe başlamak denenebilir.

KİTAP IV

<CİNSİN MÜŞTEREK YERLERİ>

1

<YERLER>

Bundan sonra, incelenmesi gerekenler cinse ve hassaya ait yerlerdir. Bunlar tariflere taalluk eden yerlerin unsurlarıdır, fakat haddizatinde nadiren diyalektikçilerin araştırmalarının konusudur. — O halde hasım herhangi bir varlığın cinsini koymuşsa, biz ilkin, sözü edilen nesnenin ait olduğu cinse ait olan bütün nesnelere dikkat etmek, ve ilinti için yaptığımız gibi, cinsin, kendisine yüklenmediği bir nesnenin bulunup bulunmadığını görmek zorundayız: Söz gelimi, iyilik hazzın cinsi olarak konulmuşsa bazı hazzın bir iyilik olup olmadığını görmek gerekir, çünkü haz bir iyilikse, iyiliğin hazzın cinsi olmadığı açıktır, çünkü cins aynı bir nevi içine giren her şey hakkında tasdik edilir. — Bundan başka, cinsin öz yönünden değil, ancak bir ilinti olarak, akın kar hakkında tasdik edildiği veya kendi kendine hareket eden şeyin ruh hakkında tasdik edildiği tarzda, tasdik edilip edilmediğini araştırmamız gerekir; çünkü kar öz yönünden ak değildir, bunun neticesi olarak, ak da karın cinsi değildir; ruh da öz yönünden kendi kendine hareket eden değildir, ama, çok defa hayvan

için yürümenin ve yürüyücü olmanın olduğu gibi, ruhun hareketi kendisi için bir ilintidir. Ayrıca, öyle anlaşılıyor ki *hareket eden şey* özün değil, daha ziyade tesir eden veya tesiri duyan bir şeyi ifade ediyor. Ak için de bu böyledir. Çünkü o, karın özünü değil, onun herhangi bir niteliğini ifade eder. Bundan çıkan netice bu iki terimden hiç birisinin öz yönünden tasdik edilmediğidir.

-Bilhassa göz önünde tutulması gereken, ilintinin tarifidir ve bizim zikrettiğimiz misallerde uyduğu gibi, onun gösterilen cinsle iyice uyup uymadığını görmek gerekir: Gerçekte, bir şey için kendi kendine hareket etmek, veya hareket etmemek, ve bunun gibi ak olmak veya ak olmamak mümkündür. Bundan bu yüklemelerden hiç birisinin bir cins olmayıp bir ilinti olduğu neticesi çıkar. Çünkü biz bir konuya ait olabilen veya ona ait olmayan şeye ilinti adını verdik.

Üstelik, cinsle nev'in, aynı bir taksim içinde olmayıp, birinin bir cevher, öbürünün bir nitelik veya birinin bir görelilik, öbürünün bir nitelik olup olmadığını araştırmak gerekir: Söz gelimi, ak bir cevher olmayıp bir nitelik olduğu halde, karın ve kuğu kuşunun bir cevher oldukları gibi. Öyle ki ak ne karın, ne de kuğu kuşunun cinsi değildir. Başka misal: ilim görelilerin sayısındadır, fakat iyilik ve güzellik bir niteliktir, öyle ki iyilik veya güzellik ilmin cinsi değildir. Çünkü görelilerin cinsleri de, mislin durumundan olduğu gibi, görelilerin sayısındadır, sebebi de mislin cinsi olan çokluğun kendisinin de görelilerin arasına girmesidir. Bir tek kelime ile, cinsin, ne-

viyle aynı taksim içine girmesi gerekir: Nevi bir cevherse, cins de bir cevher olmak zorundadır, nevi bir nitelikse, cins de bir nitelik olmak zorundadır; söz gelimi, ak bir nitelikse, rengin de bir nitelik olması gerekir. Bu böylece devam eder gider.

Üstelik, cinsin, cins içinde konulmuş olana iştirak etmesinin gerekli veya mümkün olup olmadığını görmek gerekir. İştirak etmek, iştirak edilenin tarifini kabul etmek diye tarif olunur. Böylece, cinslerin nevilere değil, nevilerin cinslere katıldıkları görülür: Çünkü cins nev'inkini değil; nevi cinsin tarifini alır. O halde verilmiş olan cinsin nev'e katılıp katılmadığını veya katılabilip katılmayacağını görmek gerekir: Söz gelimi, bir nesne, varlığın veya birin bir cinsi olarak gösterilirse, bundan cinsin nev'e katıldığı sonucu çıkar. Çünkü varlık ve bir, var olan her şey hakkında ve bunun neticesi olarak, tarifleri de tasdik edilmiştir.

Bundan başka, cins tahsis edilmediği halde, herhangi bir nesneye tahsis edilen nev'in doğru olup olmadığını görmek gerekir: Söz gelimi, varlık veya ilim konusu, sanı konusunun cinsi olarak konulmuşsa. Gerçekte, sanı konusu var-olmayan hakkında tasdik edilebilir, çünkü varlığın veya ilim konusunun, var-olmayan hakkında tasdik edilmediği apaçık olduğu halde var olmayan birçok şeylerin sanı konusu oldukları malûmdur. Bundan, ne varlığın, ne de ilim konusunun, sanı konusunun cinsi olmadığı sonucu çıkar; çünkü kendileri hakkında nev'in tasdik edildiği nesneler hakkında, cinsin de tasdik edilmesi zaruridir.

Daha, cins içine konulan nesnenin nevilerden hiç birisine katılmaya elverişli olup olmadıklarını da görmek gerekir: çünkü nevilerden hiç birisine katılmayanın cinse katılması imkânsızdır; meğer ki ilk taksim ile elde edilen nevilerden biri olmaya. Çünkü bu neviler ancak cinse katılırlar. O halde hareket, hazzın cinsi olarak konulmuşsa, hazzın ne bir taşıma ($\varphi\omicron\rho\alpha$), ne bir başkalaştırma, ne de geriye kalan hareketlerden hiç birisi olup olmadığını görmek geerki; çünkü o zaman nevilerden hiç birisine, bunun neticesi olarak da, cinse katılmadığı apaçıktır, çünkü cinse katılan, nevilerden birisine de katılır. Bundan, hazzın ne bir hareket nevi, ne de *hareket* terimi içine giren fertlerin hiç birisi olamayacağı sonucu çıkar; çünkü fertler hem cinse, hem de neve katılırlar: Söz gelimi, fert olarak insan, insana ve hayvana katılır.

Bundan başka, cins içine konulan terimin, cinsten daha büyük bir kaplamı olup olmadığını görmek gerekir: Söz gelimi, sanı konusu, varlıktan daha fazlasını kaplar, çünkü hem varlık, hem de var olmayan, sanı konusudur, öyle ki cins her zaman neviden daha geniş olduğundan, sanı konusu, varlığın bir nevi olamaz. — Nevi ve cinsin eşit kaplamı haiz olup olmadıklarını da; söz gelimi, Varlık ve Bir gibi, bütün nesnelere ait olan yüklemelerden birinin nevi, öbürünün cins olarak konulmuş olup olmadığını görmek gerekir; çünkü Varlık ve Bir bütün nesnelere aittir, öyle ki bunlardan hiç birisi, kaplamaları eşit olduğu için, öbürünün cinsi değildir. — İlk olan ve ilke, birbirine tabi olarak konulmuşsa, bu yine böy-

ledir: çünkü ilke (ἡ ἀρχή), ilk olan (τὸ πρῶτον) dır, ilk olan da ilke; o şekilde ki ya bu iki ifade bir tek ve aynı şeydir, veya hiç değilse, ikisinden hiç birisi, öbürünün cinsi değildir. — Bu türlü haller için hatırdı tutulacak belli başlı nokta, cinsin nevi'nden ve ayrımdan daha büyük bir kaplamı haiz olmak zorunda olduğudur, çünkü ayrımın kendisinin de cinsten daha az bir kaplamı vardır.

Beyan edilen cins, sözü edilen nesneden nevi yönünden farklı bulunan herhangi bir nesnenin cinsi değil midir, veya cinsi görünmeyebilir mi; veya bir tez konulduğu zaman, bu nesnelerden birinin cinsi midir, görmek gerekir. Gerçekte, nevi, yönünden farklı olmayan bütün nesneler aynı cinse sahiptirler. Öyleyse, onlardan bir tekinin onun cinsi olduğu tasdik ve ispat edilmişse, onun öbürlerinin de cinsi olduğu apaçıktır, ve onlardan bir tekinin, cinsi olmadığı tasdik ve ispat edilmişse, hiç birisinin cinsi olmadığı apaçıktır, söz gelimi, bölünmeyen çizgiler konulduktan sonra, bölünemez olanın onların cinsi olduğu ileri sürülse: Gerçekte, bu terim bölünebilen çizgilerin cinsi değildir ve doğru çizgiler hiç bir zaman nevi yönünden birbirlerinden farklı olmadığından, bu çizgiler, bölünemeyen çizgilerden nevi yönünden farklı değildir.

2

<BAŞKA YERLER>

Verilmiş cinsi ihtiva etmeyen, bununla beraber ona tabi olmayan verilmiş nevin herhangi bir başka

cinsi olup olmadığı da: Söz gelimi, ilmin, adaletin cinsi olduğunun konulup konulmadığını araştırmak gerekir; çünkü fazilet de onun cinsidir ve bu iki cinsten hiç birisi geri kalanı ihtiva etmez. O şekilde ki ilim, adaletin cinsi olamayacaktır. Çünkü bir tek nevi iki cinse girdiği her defasında, birinin öbürü içine girdiği anlaşılmaktadır. Fakat böyle bir kaide birçok hallerde zorluk çıkarıyor: Bazıları, gerçekte, tedbirin hem bir fazilet, hem de bir ilim olduğuna, ve bu iki cinsten hiç birinin öbürünün içine girmediğine inanıyorlar. Herkesin tedbirin bir ilim olduğunu kabul etmediği doğrudur; fakat bu beyanın doğru olduğunu kabul etmekle beraber, yine hiç olmazsa aynı bir şeyin cinslerinin birbirine tabi olmaları, veya her ikisinin, fazilet ve ilim için olduğu gibi, aynı cins içinde bulunmaları gerekli görünecektir: Çünkü her birisi bir hal ve bir istidat olduklarından onlardan her birisi aynı cinse girerler. Bunun neticesi olarak, bu iki karakterden hiç birisinin gösterilen cinse ait olup olmadıklarını incelemek gerekir: Çünkü cinsler birbirine tabi değillerse ve aynı bir cinse de ait değillerse, o zaman gösterilen terim cins olmayacaktır.

Verilmiş cinsin cinsini, böylece belirsiz bir şekilde giderek, en üstün cinse çıkarak, incelemelidir ve hepsinin nevi hakkında tasdik edilip edilmediklerini, ve öz yönünden tasdik edilip edilmediklerini görmelidir: Çünkü daha üstün bütün cinsler öz yönünden nev'e yüklenmek zorundadır. O halde, herhangi bir noktaya, bu mutabakat olmazsa, gösterilen terimin cins olmadığı apaçıktır. (Cinsin nev'e, ister bizzat kendisi, ister daha üstün cinslerinden birisi olarak katı-

lip katılmadığını görmek gerekir, çünkü daha üstün cins daha az üstün cinslere katılmaz). O zaman bir tez çürütülüyorsa, bizim demin verdiğimiz kaideyi takibetmelidir; ama tezi koymak bahis konusu ise ve cins olarak beyan edilen terimin nev'e ait olduğu kabul ediliyorsa, şüphe, cins olması yönünden ancak onun yüklenmesine taalluk ettiğinden, daha üstün cinslerden birinin öz yönünden nevi hakkında da tasdik ve ispat edildiğini farzetmek yeter: Çünkü onlar arasından yalnız bir tanesi öz yönünden yüklenmiş olduğu mu, onun aşağısından olanlar gibi üstünde olanlar nevi hakkında tasdik edilmişlerse, öz yönünden de tasdik edileceklerdir, öyle ki cins olarak gösterilen terimin kendisi de öz yönünden tasdik edilir. Cinslerden bir tanesi öz yönünden tasdik edilmekle, bütün öbürlerinin, tasdik edilmiş olduklarını, öz yönünden tasdik edileceklerine kani olmak için, tümevarıma baş vurmak gerekir. Fakat şüpheli olan, cins olarak gösterilen terimin mutlak bir tarzda konuya ait olduğu ise, daha yüksek cinslerden birinin öz yönünden nevi hakkında tasdik edildiğini tasdik ve ispat etmek yetmez: Söz gelimi, taşınma yürümenin cinsi olarak gösterilirse, daha başka hareket neveleri olması şartıyla yürümenin bir taşınma olduğunu tasdik ve ispat etmek için yürümenin bir hareket olduğunu tasdik ve ispat etmek yetmez; çünkü başka hareket neveleri de vardır; ama bundan başka, yürümenin, taşınma müstesna, aynı taksimden çıkan hareket nevelerinden hiç birisine katılmadığını tasdik ve ispat etmek gerekir. Çünkü, gerekli olarak cinse katılan, cinsin ilk taksimiyle elde edi-

len nevilerden birine de katılır. Öyleyse, yürüme ne artmaya, ne azalmaya, ne de öbür hareket nevilerine katılmazsa taşınmaya katılacaktır; öyle ki taşınma yürümenin cinsi olacaktır.

Ve daha, kendileri hakkında konulan nevin cins olarak tasdik edildiği nesneler için, cinsi olarak gösterilen şeyin, kendilerini nev'in de yüklendiği aynı şeyler hakkında öz yönünden tasdik edilip edilmediğini ve benzer bir şekilde, bu cinsten daha üstün bütün cinslerin de böyle olup olmadıklarını göz önünde tutmak gerekir. Gerçekte, herhangi bir noktada bu uygunluk bulunmazsa, gösterilen terimin cins olmadığı apaçıktır: Çünkü, cins olsaydı, ondan daha üstün bütün cinsler ve bizzat kendisi, kendileri hakkında nev'in de öz yönünden tasdik edildiği bu şeyler hakkında öz yönünden tasdik edilirlerdi. O halde bir tez şürütülüyorsa, cins, kendileri hakkında nev'in de tasdik edildiği bu şeyler hakkında öz yönünden tasdik edilmiyor mu, görmek faydalıdır. Bir tez konulursa, cinsin öz yönünden tasdik ediliyor mu, görmek faydalıdır, çünkü bu böyle olunca bundan, cinsin ve nev'in aynı konu hakkında öz yönünden tasdik edilmiş olacakları neticesi çıkacaktır, öyle ki, aynı konu iki cinse de girer. Bu cinsler, netice itibarıyla, gerekli bir şekilde birbirine tabi olmak zorundadırlar ve bunun sonucu olarak, cins diye koymak istediğimiz terimin nev'e tabi olmadığı tasdik ve ispat edilmişse, nev'in ona tabi olacağı apaçıktır, öyle ki bu terimin pekâlâ cins olduğu tasdik ve ispat olunacaktır.

Cinslerin tariflerini de göz önünde tutmaya ve bu tariflerin hem verilen neve hem de bu neve katılan şeye uygun olup olmadığını görmek lâzımdır. Şu halde gerekli olarak, cinslerin tariflerinin ne'vi hakkında ve nev'e katılan şeyler hakkında tasdik edilmeleri lâzımdır: Şu halde herhangi bir noktada, uygunluk hâsıl olmazsa, gösterilen terimin cins olmadığı apaçıktır.

Hasmın, ayrımı cins olarak, söz gelimi, ölümsüzü, Tanrının cinsi olarak verip vermediğini de görmek gerekir. Çünkü ölümsüz, canlı varlığın bir ayrımıdır, çünkü canlı varlıklar arasında, bir kısmı ölümlü, bir kısmı da ölümsüzdür. O halde hasmın bir hata işlediği açıktır, çünkü ayırım hiç bir zaman hiç bir şeyin cinsi değildir. Bunun hakikat olduğu apaçık bir şeydir, çünkü hiç bir ayırım özü ifade etmez, ama daha çok ayaklı ve iki ayaklı gibi herhangi bir nitelik ifade eder.

Hasmın, söz gelimi, teki sayı olarak almakla, cins içine ayrımı koyup koymadığını da görmek gerekir. Çünkü tek, sayının bir ayrımıdır, bir nevi değildir. Ayrımın cinse katıldığı da görülüyor. Çünkü cinse katılan şey daima ya bir nevi, ya bir ferttir; ayırım ise ne bir nevi, ne de bir ferttir. Böylece, ayrımın cinse katılmadığı görülüyor, öyle ki tek de bir nevi olamaz, ama bir ayırım olur, çünkü cinse katılmıyor.

Bundan başka, hasmın, söz gelimi, ne bitişik olanı sürekli yerine veya karışığı, bir kaynaşma yerine, veya *Eşlâtun*'un tarifindeki gibi, mevzii hareketi bir taşınma

yerine alarak, cinsi nevi içine koyup koymadığını da incelemek gerekir. Gerçekte, temasın bir sürekli olması için hiç bir zaruret yoktur; daha doğrusu, bunun aksine olarak, sürekli olan bir temastır: Çünkü her bitişik olan sürekli değildir, halbuki her sürekli bitişiktir. Öbür misaller için de bu böyledir: Her karışık ne kaynaşmadır (çünkü kuru şeylerin karışığı bir kaynaşma değildir), ne de her mevzîî değişme bir taşınmadır, çünkü yürüme, görüldüğüne göre, bir taşınma değildir: Taşınma, cansız cisimlerde olduğu gibi, ancak iradesiz olarak bir yerden öbürüne geçen nesnelerden başkası hakkında söylenmez. O halde, verilen misallerde, olması gereken şeyin aksine olarak, nev'in cinsten daha çok geniş olduğu görülür.

Daha hasmın, söz gelimi, ölümsüz olanı Tanrı yerine alarak, ayrımı nevi içine koyup koymadığını da görmek gerekir. Bundan, gerçekte, nev'in ayrımdan üstün [ayırma eşit veya] bir kaplamı haiz olduğu sonucu çıkacaktır. Daima nev'e eşit veya ona üstün bir kaplamı olan ise ayrımdır. — Üstelik, hasmın, söz gelimi, rengin bir birleştirici olduğunu, veya sayının bir tek olduğunu söyleyerek cinsi ayrım içine koyup koymadığını görmek gerekir. — Yine hasmın cinsi bir ayrım gibi zikredip etmediğini de görmek gerekir, çünkü bu türlü bir tez de ileri sürülebilir ve söz gelimi, karışığın, kaynaşmanın bir ayrımı olduğu, veya mevzîî değişmenin, taşınmanın bir ayrımı olduğu söylenebilir. — Bu türlü bütün hallerin incelenmesi aynı kaidelerin yardımıyla yapılmalıdır, çünkü yerler hepsi için müşterektir. Hem

cinsin, daima ayrımından daha büyük kaplamı haiz olması, hem de ayrımına katılmaması lâzımdır; halbuki bizim dediğimiz tarzda alınmışsa bizim şimdi koyduğumuz iki kaideden hiç birisi rol oynayamaz: cins hem ayrımından daha az bir kaplamı haiz olacak hem de bu ayrıma katılacaktır.

Bundan başka, cinsin ayrımlarından hiç birisi verilen nevi hakkında tasdik edilmemişse, cins de onun hakkında tasdik edilmeyecektir: Söz gelimi, ruh hakkında ne tek, ne de çift tasdik edilmemiştir, öyle ki o bir sayı da değildir. — Nev'in tabiat yönünden cinsten önce olup olmadığını ve kendisi ortadan kaybolurken aynı zamanda cinsi de ortadan kaldırıp kaldıramayacağını da görmek lâzımdır: Çünkü bunun aksi olması gerektiği anlaşılıyor. — Bundan başka, gösterilen cins için, veya ayrımı için nevide bulunmamak, söz gelimi, hareket için ruhta bulunmamak, veya doğru veya yanlış için sanıda bulunmamak mümkünse, o zaman gösterilen terimlerden hiç birisi ne cins, ne de ayrım olmayacaktır: Çünkü cins ve ayrımın, var olduğu müddetçe nevile beraber bulunduğu anlaşılıyor.

3

<BAŞKA YERLER>

Cins içine konulmuş olmanın cinsin herhangi bir zıddına katılıp katılmadığını veya katılabiliş katılmadığını da incelemek gerekir; çünkü, bu halde, aynı şey, zıtlara katılacaktır, çünkü cinsi hiç bir za-

man eksik değildir, aksine olarak, zıt cinse de katılır veya katılabilir, zıtlara katılacaktır. — Bundan başka, nev'in, cinse giren nesnelere mutlak surette ait olamayan herhangi bir karakteri paylaşp paylaşmadığını görmek gerekir: Söz gelimi, ruh hayatı paylaşıyorsa, fakat hiç bir sayı hayatı haiz değilse, ruh bir sayı nevi olamaz.

Yine nev'in, bizim gösterdiğimiz ilk ilkeleri bunun için kullanılarak, cinsin bir homonimi olup olmadığını da incelemek gerektir: Çünkü cins ve nevi sinonimdirler.

Madem ki her cins birçok nevi ihtiva etmektedir, o halde biz gösterilen cinse ait olarak verilen neviden başka bir nev'in bulunmasının mümkün olup olmadığını incelemek zorundayız: Gerçekte, başka nevi yoksa, beyan edilen terimin mutlak surette cins olamayacağı açıktır.

Yine bunun, hasmın cins olarak verdiği mecazî bir ifade olup olmadığını da incelemek gerekir. Söz gelimi, itidal bir ahenktir denildiği zaman olduğu gibi: Gerçekte, her cins esaslı olarak nevileri hakkında tasdik edilmiştir, halbuki ahenk itidal hakkında literal manada değil, her ahenk gerçekte ancak seslerde bulunmakla, mecazî olarak tasdik edilmiştir. Üstelik, nev'e bir zıddın bulunup bulunmadığını incelemek gerekir. Bu inceleme birkaç tarzda yapılabilir. İlk cinsin zıddı bulunmadığı zaman, zıddın nev'îyle birlikte aynı cinse girip girmediğini görmek gerekir: Çünkü zıtlar, cinse hiç bir zıt yoksa, aynı cins içinde olmak zorundadırlar. Fakat cinsin bir zıddı varsa, nev'in zıddının, zıt cinste bulunup

bulunmadığını incelemek gerekir: Çünkü, cinse herhangi bir zıt olmadıkça, zıt nevi gerekli olarak, zıt cins içinde olmak zorundadır. Bu noktalardan her biri tümevarım vasıtasıyla aydınlanabilir. — Daha, nev'in zıddının mutlak olarak hiç bir cins içinde bulunmayıp, söz gelimi, iyilik gibi kendinin bir cins olup olmadığını görmek gerekir: Gerçekte, bu terim bir cins içinde değilse zıddı da bir cins içinde olmayacak, ama kendisi bir cins olacaktır, nitekim iyilik ve kötülük için durum budur, çünkü onlardan hiç birisi bir cins içinde bulunmayıp her birisi bizzat bir cinstir. — Bundan başka, hem cinsin, hem nev'in herhangi bir şeyin zıtları olup olmadığını, birinin değil, bu zıtlardan bir çiftinin bir ara nevi haiz olup öbürünün olmadığını görmek gerekir. Gerçekte, cinslerin bir ara nevi varsa nevilerin de vardır; nevilerin varsa cinslerin de vardır, nitekim bu, fazilet ve rezilet, adalet veya haksızlık için vakidir. Burada bu çiftlerden her birisinin bir ara nevi vardır. Buna, her ne kadar iyilik ve kötülük arasında bulunsada da sağlık ve hastalığın hiç bir ara nevi yoktur diye itiraz olunabilir. — Daha, fiilen hem cinsler, hem de neviler için bir ara nevi bulunsabile bu ara nev'in her iki halde de aynı tarzda bulunup bulunmadığını, fakat birinde sırf bir inkâr olarak, öbüründe bir konu olarak bulunup bulunmadığını incelemek gerekir. Umumî kanaat, gerçekte, ara nev'in her iki halde de, fazilet ve rezilette, adalet ve haksızlıkta olduğu gibi, aynı tarzda bulunmak zorunda olduğudur, çünkü bu iki çiftten her birisinde ara nevi sırf bir inkâr gibidir. — Bundan başka, cinsin zıddı bulunmadığı za-

man, sade nev'in zıddının aynı bir cinsten bulunup bulunmadığını değil, aynı zamanda ara nev'in orada bulunup bulunmadığını incelemek gerekir, çünkü ak ve kara misalinde olduğu gibi, uçların bulunduğu yerde orta terim de vardır: Renk hem onların hem de aradaki bütün renklerin cinsidir. Buna, yokluk, eksiklik ve fazlalık aynı bir cinstedir diye itiraz olunabilecektir (çünkü her ikisi de kötülük içindedir), halbuki aralarında bulunan tam ölçülülük kötülük içinde değil, iyilik içindedir. — Daha, cinsin herhangi bir zıddı olduğu halde, nev'in hiç bir zıddı olup olmadığını da incelemek gerekir: Çünkü cinsin herhangi bir zıddı varsa nev'in de vardır. Faziletin rezilete, adaletin haksızlığa zıt olduğu gibi. Bunun gibi, başka misaller incelenirse bunun böyle olduğu açıkça görülebilecektir. Sağlık ve hastalık durumu ileri sürülerek itiraz olunabilir: Umumi olarak sağlık, hastalığın zıddıdır, halbuki hastalığın bir nevi olan belli bir hastalık hiç bir şeyin zıddı değildir: Söz gelimi, humma ve göz iltihabı (ophtalmie), veya herhangi bir başka hususi hastalık gibi.

. Bir tez çürütülmek istendiği zaman, işte incelemeye bu türlü tarzlarda başlamalıyız: Çünkü bizim sözünü ettiğimiz karakterler iddia edilen cinse ait değilse, verilen terimin cins olmadığı açıktır. — Fakat tez koymak icabederse, üç tarzda işe başlanır: İlkin cinsin zıddı olmadığı zaman nev'in zıddının gösterilen cins içinde bulunup bulunmadığını görmek lâzımdır: Zıt cins içinde bulunursa, adı geçen nev'in orada bulunduğu apaçıktır. Bundan başka, ara nev'in gösterilen cins içinde bulunup bulunmadığını görmek

gerekir: çünkü orta terimin bulunduğu yerde uçlar da bulunur. Ve daha, cinsin bir zıddı olduğu zaman, zıt nev'in cins içinde bulunup bulunmayacağını incelemek gerekir, çünkü orada bulunursa sözü edilen nev'in de sözü edilen cins içinde bulunması açıktır.

Üstelik, infleksiyonlara ve dizili terimlere dikkat etmek ve ister bir tez yürütülsün, ister konulsun, aynı şekilde art arda gelip gelmediklerini görmek lâzamdır. Gerçekte tek bir terime ait olan veya ait olmayan her yüklem aynı zamanda hepsine aittir veya ait değildir: Söz gelimi, adalet herhangi bir ilim ise, *âdilce*, *âlimce*, *âdil âlim*'dir, halbuki bu terimlerden biri böyle değilse, geri kalan terimlerden hiç birisi böyle değildir.

4

<BAŞKA YERLER>

Üstelik, aralarında buna benzer bir münasebet bulunan nesnelerin durumunu göz önünde tutmak gerekir. Böylece, boş olanın hazza, faydalı olanın iyiliğe olan münasebetinin aynı münasebettedir. Çünkü her bir halde, biri öbürünü husule getirir. Demek, haz öz yönünden bir iyilikse, hoş olan da öz yönünden faydalı bir şey olacaktır: Öyleyse o, şüphesiz, bir iyilik husule getirme ajanı olacaktır, çünkü haz bir iyiliktir. — Var olma ve yok olmaların durumunu da yine aynı tarzda göz önünde tutmalıdır: Söz gelimi, *yapı yapmak*, faal olmak ise, *yapı yapmış olmak*, *faal olmuş olmak*'tır. Öğrenmek, *ha-*

ırlamak ise, *öğrenmiş olmak* da *hatırlamış olmak*'-
 tır, *inhilâl etmek harap olmak* ise, *inhilâl etmiş ol-*
mak, harap olmuş olmaktır ve *inhilâl etme, harap*
olmanın bir nev'idir. — Var olma veya yok olma
 ajanları için, *kabiliyetler* ve *kullanmalar* için olduğu
 gibi, durum aynıdır; unumi olarak bir tez ister çü-
 rütülsün, ister konulsun, bizim var olma, yok olma
 hakkında söylediğimiz gibi, herhangi bir benzerliğe
 göre nesneleri göz önünde tutmak gerekir. Gerçek-
 te, tahribetme ajanı bir *inhilâl ajanı* ise, o zaman
harap olmak, inhilâl etmek'tir; var olma ajanı bir
 üretme ajanı ise, vücuda getirilmek (*γλυκοδοῦν*) de
 hâsıl olmak'tır, ve var olma bir hâsıl olmadır.

Kabiliyetler ve kullanmalar hakkında da bu yi-
 ne böyledir: Gerçekte, kudret bir istidat ise, *muktedir*
olmak da *müstait olmak*'tır; herhangi bir şeyin kul-
 lanılması bir faaliyet ise, o zaman *kullanmak, ha-*
reket etmek'tir, veya *kullanmış olmak, hareket etmiş*
olmak'tır.

Nev'in karşıtı bir yoksunluk ise, bir tez iki tarz-
 da çürütülebilir. İlkin, karşının verilen cins içinde
 bulunup bulunmadığını araştırmakla: Çünkü, ya yok-
 sunluk mutlak olarak hiç bir zaman aynı cins içinde
 değildir, veya hiç olmazsa, aynı yakın cins içinde
 değildir: Söz gelimi, görmeyi içine alan yakın cins
 duyum ise körlük bir duyum olmayacaktır. İkinci
 tarzda; hem cins, hem de nev'e karşı olan bir yok-
 sunluk varsa, fakat nev'in karşıtı cinsin karşıtı için-
 de bulunmazsa, verilen nevi de verilen cins içinde
 bulunmayacaktır. — O halde bir tez çürütüldüğü za-
 man, bizim şimdi gösterdiğimiz kaideleri kullanmak

lâzımdır, fakat bir tez konulduğu zaman, ancak bir tek yöntem vardır. Karşı nevi, karşı cins içinde bulunursa bahis konusu olan nev'ide bahis konusu edilen cins içinde olacaktır, söz gelimi, kötülük, bir duygusuzluk nev'i ise, görme bir duyum nevidir.

Bizim ilinti için gösterdiğimiz tarzda, terimlerin düzenini aksine çevirerek <cinsin ve nev'in> inkâr-larını da incelemek gerekir: Söz gelimi, hoş olan, öz yönünden bir iyilikse, bir iyilik olmayan şey hoş değildir. Gerçekte, bu böyle olmasaydı, hatta iyi olmayan bir şey bile hoş olurdu. Fakat iyilik hoşun cinsi ise, iyi - olmayan bir şeyin hoş olması imkânsızdır; çünkü kendi hakkında cinsi tasdik edilmeyen bir şeyin hakkında, nevilerin de hiç birisi tasdik edilmez. — Bir tez koymak için ayn incelemeye girişmek gerekir: Çünkü iyi olmayan şey hoş değilse, hoş bir iyiliktir; öyle ki iyilik hoşun cinsi olur.

Nevi bir göteli ise, cinsin de bir göteli olup olmadığını incelemek gerekir: Çünkü nevi görelilerdense, cins de onlardandır, her ikisi de görelilerden olan iki kat ve çok kat misalinde olduğu gibi. Fakat cins, görelilerdense, nev'in de onlardan olması gerekli değildir: Bu surettedir ki ilim bir görelidir, ama gramer değil. Veya, hatta belki bizim ilk beyanımızda doğru görünmeyecektir: Çünkü fazilet öz yönünden güzel bir şeydir ve öz yönünden bir iyiliktir, bununla beraber fazilet bir göteli olduğu halde, iyi ve göteli olmayıp niteliklidir.

Ve yine, nev'in, kendi kendine denildiği zaman, ve cinse göre denildiği zaman, aynı şeye taalluk edip etmediğini görmek gerekir: Söz gelimi, misil,

yarımın misli denilmişse çoğun da yarımın çoğu olması da lâzımdır; aksi takdirde çok, mislin cinsi olmaz.

Bundan başka, terimin hem cins, hem de cinsin bütün cinsleri için aynı bir şeye nispetle denilip denilmediğini görmek gerekir. Çünkü misil yarımın çoğu ise, o zaman fazla da, yarım hakkında söylenmiş olacaktır. Ve umumî bir tarzda, misil yarıma taalluk eden daha yüce bütün cinslere göre söylenmiş olacaktır. İtiraz olunabilir ki bir terim için, kendi kendine denildiği zaman ve cinse göre söylendiği zaman, aynı bir şeye nispetle denilmesi gerekli değildir: Çünkü ilim konusunun ilmi denilir, halbuki konusunun değil, ruhun bir hali, bir istidadı olduğu söylenir.

Daha, cins ve nev'in infleksiyonları hususunda aynı tarzda kullanılıp kullanılmadıklarını, söz gelimi, herhangi bir şey'e herhangi bir şey'in veya bambaşka tarzda denilip denilmediklerini görmek gerekir. Çünkü cins misil ve daha yüce cinsleri misalinde olduğu gibi, nev'in kaderini takibeder, çünkü hem herhangi bir şey'in misli hem de çoğu diyoruz. İlim durumunda da bu böyledir, çünkü hem ilmin kendisi, hem de cinsleri, söz gelimi, istidat ve hal herhangi bir şey'in olduğu söylenirler. Bazen bunun böyle olmadığı ileri sürülerek itiraz edilebilir: Çünkü biz herhangi bir şey'e üstün, herhangi bir şey'e zıt deriz, halbuki bu terimlerin cinsi olan başka.. e ve değil den'e götürür, çünkü herhangi bir şey'den başka, denir.

Ve daha, kelimelerin “hal” lerinde benzer bir şekilde ifade edilen terimlerin misil ve çok tarzında benzer bir şekilde karşılıklı olup olmadıklarını görmek gerekir. Gerçekte, bu terimlerden her biri herhangi bir şey’in hakkında hem kendi kendine, hem de akis yönünden söylenmiştir. Çünkü biz hem herhangi bir şey’in yarısı, hem de herhangi bir şey’in parçası deriz. Hem ilim, hem de inanç için de bu yine böyledir. Onlar herhangi bir şey’in denilirler. Akis yönünden ilmin konusu, inancın konusu benzer bir şekilde birisi *tarafından* biliniyorlar denir. O halde, bazı hallerde, bir akis neticesinde yapılan inşalar birbirinin benzeri değillerse, bir terimin öbürünün cinsi olmadığı apaçıktır.

Nev’in ve cinsin eşit sayıda “hal” e taalluk edip etmediğini araştırmak da gerekir, çünkü umumî olarak kabul olunur ki her ikisi de benzer tarzda ve veriş (δόςις) ve bağış (δωρεά) gibi, aynı eşit sayıda “haller” için tasdik edilmişlerdir, çünkü bağış herhangi bir şey’in bağışdır, veriş ise herhangi bir şey’in ve herhangi bir kimse’ye verişidir; bağış iade olunmayacak bir veriş olmakla, veriş bağışın cinsidir. Bununla beraber, bazı şeyler için, hallerin sayıca eşitliği vaki olmaz, çünkü misil herhangi bir şeyin misli olduğu halde fazla ve en büyük herhangi bir şey’de aynı zamanda herhangi bir şey’in dir, çünkü fazla olan şey, veya daha büyük olan şey daima hangi bir şey’de fazladır ve herhangi bir şeyin fazlasıdır. Öyle ki şimdi sözünü ettiğimiz terimler, mislin cinsleri değildir, çünkü neville aynı sayıda “haller” e taalluk etmezler; veya şu vardır ki, o zaman neville

cinsin eşit sayıda "haller" e taalluk ettikleri bütüncül olarak doğru değildir.

Nev'in karşısının, kendi cinsi olarak cinsin karşısına sahip olup olmadığını da görmek gerekir: söz gelimi, mislin cinsi çok katlık olursa, yarımın cinsi de çok katlık - altı olacaktır, çünkü cinsin karşısının daima karşı nevin cinsi olması lâzımdır. İlmin öz yönünden bir duyum olduğu konulursa, ilim konusunun öz yönünden duyulabilen olması gerçektir. Halbuki bu varit değildir. Her ilim konusu bir duyulabilen değildir, çünkü bazı düşünülebilenler vardır ki bunlar ilim konusudur. Bunun neticesi olarak, duyulabilen, ilim korusunun cinsi değildir; olmayınca da, duyum da ilmin cinsi değildir.

Madem ki, bazı göreliler, arasında bazıları gerekli olarak nesneler içinde bulunuyorlar, veya kendileri için kullanılmış bulundukları nesnelere taalluk ediyorlar (söz gelimi, istidat, durum ve ölçülülük bunlardandır, çünkü şimdi sözünü ettiğimiz terimler, kendileri için kullanılmış olduklarından başka hiç bir şeyde bulunmazlar), halbuki daha başkaları kendileri için kullandıkları nesnelerde gerekli olarak bulunmazlar, sadece bulunabilirler (ruh bir ilim konusu ise durum budur: çünkü hiç bir şey ruhu kendi kendinin ilmini haiz olmaktan alıkoymaz, bu bir gereklilik olmasa bile. Çünkü aynı zamanda bu aynı ilmin bir başka şeyde bulunduğu da vaki olabilir), ve mademki bir kısmı da, nihayet, kendileri için kullanılmış bulundukları nesnelerde mutlak surette bulunmazlar (söz gelimi, zıt içinde olmanın zıt için, veya ilim konusu içinde ilim için; meğer ki ilim konu-

su ruh veya insan olmuş bulunmaya); bu şartlar içinde, hasmın bir sıranın bir terimini o sıraya ait olmayan bir cins içine koyup koymadığını incelemek gerekir; söz gelimi, hafızanın ilmin bir sükûnu olduğunu söylediyse. Gerçekte, her sükûn, sükûn halindeki nesne içinde bulunur ve ona taalluk eder. Öyle ki ilmin sükûnu aynı zamanda ilim içindedir. Bunun sonucu olarak hafızanın kendisi de ilim içindedir, çünkü ilmin sükûnudur. Bu ise, gerçekte hafıza ruh içinde olduğundan, mümkün değildir. — Şimdi sözünü ettiğimiz yer, esasen ilintide de müsterektir: Gerçekte, sükûnun hafızanın cinsi olduğunu söylemenin, veya onun bir ilintisi olduğunu iddia etmenin pek ehemmiyeti yok, çünkü hafızanın bir sükûn olması ne tarzda olursa olsun, kendi konusu olduğu bu türlü argümantasyon tatbik olunacaktır.

5

<BAŞKA YERLER>

Hasmın *hali* fiilin içine mi, yoksa fiili halin içine mi koyduğunu da görmek gerekir: Söz gelimi, duyumun beden tarafından nakledilen bir hareket olduğu söylenirse; çünkü duyum bir haldir, hareket ise bir fiildir. Hafızanın bir kavramayı tutmak hasasını haiz olan bir hal olduğu söylenirse durum yine böyledir, çünkü hafıza asla bir hal olmayıp daha ziyade bir fiildir. Hali, kendisinin bir neticesi olan güc (δύναμις) içinde sıralamakla da aldamlır: Söz gelimi, hilim ve mülâyemet, öfkesini zaptetmek,

cesaret ve adalet ise korkulara, hırs ve tamahlara galebe çalmaktır denmişse; çünkü cesur ve halim diye sadece her ihtirastan kustulmuş insana, ve kendine hâkim diye de bir ihtirasa mâruz olan, ama kendini ona bırakıvermeyen kimseye denilir. Esasen her iki halin de neticesinin, bir ihtirasa mâruz kalındığından sürüklenmiş olunmayacak, fakat ona hâkim olunacak bir mahiyette bir kudret olması da vaki olabilir. Bunun bir halde cesaretin, öbür halde de hilim ve mülâyemetin özü olmadığı da daha az doğru değildir: Özleri, bu türlü ihtiraslar hakkında mutlak surette hiç bir bun ve karışıklık hissetmemek vakıasıdır.

Arasıra da, herhangi bir netice, cins olarak vaz'olunur, söz gelimi, öfkenin cinsi olarak, elem; itminan (πίστις) m cinsi olarak da inanç gibi. Sözü geçen iki terim, gerçekte, herhangi bir tarzda verilen nevilerin ikinci terimidir, ama onlardan hiç birisi onların cinsi değildir. Çünkü öfkeli adam elemi duyar, halbuki elem, onun içinde öfkeden önce doğmuştur; öfke elemin sebebi değil, aksine olarak, elem öfkenin sebebidir, öyle ki, mutlak manada öfke bir elem değildir. Aynı muhakeme gereğince, itminan bir inanç değildir, çünkü itminan var olmakta devam etmeksizin inanın aynı kalması mümkündür, bu ise itminan inancın bir nevi oldukça olamaz: Bir şey, gerçekte, nevi büsbütün değiştirildi mi, aynı kalmaz: Bu suretledir ki aynı hayvanın bazen bir hayvan olabilmesi, bazen bir hayvan olmaması mümkün olamaz. Bunun aksine olarak, bir inanca sahip olmanın gerekli bir şekilde, bir itmina-

na da sahip olmak olduğu müdafaa olunursa, inanç ve itminan o zaman eşit bir kaplam alacaklardır, öyle ki bu tarzda bile, biri öbürünün cinsi olmayacaktır, çünkü cinsin nev'inden daha büyük bir kaplamı haiz olması gerekir.

Yine hem cinsin hem de nev'in tabii olarak herhangi bir konuda vaki olabilip olamadığını görmek de gerekir; çünkü nevi içine alan, cinsi de içine alır: Söz gelimi, akı içine alan, rengi de içine alır, grameri içine alan, ilmi de içine alır. O halde ayıba bir korku, öfkeye de bir elem denirse, bundan cinsin ve nev'in aynı bir konu içinde olmayacakları sonucu çıkacaktır. Çünkü, bir yandan, ayıp ruhun aklı bölümü içinde, korku *alınan* bölümdür içindedir; bir yandan da, elem ruhun iştihâ bölümü içindedir (çünkü haz da bu bölüm içindedir), öfke ise *alınan* bölüm içindedir. Bunun neticesi, tabii olarak, nevilerle aynı ruh bölümü içinde husule gelmediklerinden verilen terimlerin cins olmadıklarıdır. Tıpkı bunun gibi, dostluk ruhun iştihâ bölümünde bulunuyorsa, iradenin bir nevi olamaz, çünkü irade her zaman aklı bölüm içinde bulunur. — Bu yer esasen ilinti için de faydalıdır: Aynı şey içinde hem ilinti, hem de kendisinin bir ilintisi olduğu şey, aynı şey ilimde bulunur, öyle ki aynı şeyde belirmiyorlarsa, bir ilintinin karşısında bulunulmadığı açıktır.

Daha, nev'in, yalnız herhangi bir münasebet altında sözü edilen cinse katılıp katılmadığını da görmek gerekir; çünkü umumi olarak kabul olunur ki cins yalnız herhangi bir münasebetle katılmaz. İnsan herhangi bir münasebet altında bir hayvan de-

ğildir, gramer de herhangi bir münasebet altında bir ilim değildir. Öbür hallerde de bu böyledir. O halde nevilerden bazıları için, cinse yalnız herhangi bir münasebet altında katılınıp katılmadığını göz önünde tutmak gerekir: Söz gelimi, hayvanın öz yönünden bir duyulabilen veya bir görülebilen olarak gösterilmiş olup olmadığını göz önünde tutmak gerekir; çünkü herhangi bir münasebet altındadır ki hayvan duyulabilen veya görülebilen bir nesnedir; o, ruhuna göre değil, bedenine nispetledir ki duyulabilen veya görülebilendir, öyle ki duyulabilen ve görülebilen, hayvanın cinsi olamazlar.

Bazen de bütünün bölüm içine konulduğunun farkına varılmaz: Söz gelimi, hayvan bir canlı vücuttur, denilirse. Fakat bölüm, hiç bir suretle bütün hakkında tasdik edilmiş değildir, öyle ki vücut, hayvanın bir bölümü olduğundan, hayvanın cinsi olamaz.

Yerilecek veya önlenecek herhangi bir şeyin gücüne, başka bir deyimle, mümkün içine konulup konulmadığını da görmek gerekir: Söz gelimi, sofist, veya iftiracının, veya hırsızın, başkasına ait olan şeyi haksız yere ele geçirmeye muktedir olan kimse veya iftira etmeye veya sofistçe düşünmeye muktedir olan kimse olarak tarif edilip edilmediğini görmek gerekir. Çünkü bizim sözünü ettiklerimizden hiç birisi bu fullerden birini ifa etmek kabiliyetini haiz olduklarından ötürü böyle adlandırılmamıştır. Çünkü Tanrı ve iyi insan bile kötü fuller yapmak gücünü haizdirler, bununla beraber, bu onların karakteri değildir; gerçekte, ancak serbest iradesi ile

kötülük yapan kimselere kötü denilir. Her gücün arzuya şayan nesnelerden olduğunu ilâve edelim: Gerçekte, hatta kötülük yapmak için kabiliyetler bile arzuya şayandırılar, ve bunun içindir ki Tanrının ve faziletli insanın bile bunlara sahip olduğunu söylüyoruz, çünkü onlar, kötü fiiller yapmaya muktedirler, diyoruz. Bunun sonucu olarak, güc, yerilebilenin cinsi olamayacaktır; aksi takdirde, bundan yerilebilen herhangi bir şeyin arzuya şayan olduğu neticesi çıkacaktır, çünkü herhangi bir yerilebilen güc mevcut olacaktır.

Değerli veya kendiliğinden arzuya şayan bir şeyin güc içine, mümkün veya istihsal edici olan içine konulup konulmadığını da görmek gerekir, çünkü her güc, her mümkün ve her istihsal âmili, ancak bir başka şey dolayısıyla arzuya şayandır.

Veya daha, iki veya daha çok cins içinde olan bir şeyin onlardan yalnız birinin içine konulup konulmadığını da görmek gerekir. Gerçekte, aldatıcı ve iftiracı gibi, tek bir cins içine konulması mümkün olmayan bazı şeyler vardır; çünkü bir iftiracı veya aldatıcı olmak için, güçsüz serbest seçmeye sahip olmak, veya serbest seçmesiz güce sahip olmak yetmez, ama iki şeyi birleştirmek lâzımdır. Bundan gösterilen terimlerin tek bir cins içine değil, ikisi içine koymak gerektiği sonucu çıkar.

Bundan başka, bazen, tersine çevirerek, cins bir ayırım olarak, ayırım da bir cins olarak verilir: Söz gelimi, şaşkınlık, bir hayret ifratıdır, ve itminan ise bir inanç sağlamlığıdır, denilirse. Gerçekte, ne ifrat, ne de sağlamlık bir cins değildir, ama bir ayırım-

dır; çünkü umumi olarak kabul olunur ki şaşkınlık ifrat derecede bir hayret; itminan, sağlam bir inançtır, öyle ki cins olan hayret ve inanaştır; ifrat ve sağlamlık ise ayrımdır. — Bundan başka, ifrat ve sağlamlık cins olarak verilirse, cansız nesneler itminana ve şaşkınlığa sahip olacaklardır. Gerçekte, her bir nesnenin sağlamlığı ve ifratı sağlamlık ve ifratı olan her şeyde mevcut olacaktır; o halde şaşkınlık bir hayret ifratı ise, şaşkınlık hayret içinde mevcut olacaktır, öyle ki hayret şaşkına dönecektir. Bunun gibi, itminan da, şayet bir inanç sağlamlığı ise inanç içinde olacaktır; öyle ki inanç mutmain olacaktır. — Üstelik bu mahiyette bir cevap veren kimsenin sağlam sağlamlıktan ve müfrit ifrattan bahsedeceği de tutacaktır. Gerçekte, sağlam bir itminan ve müfrit bir şaşkınlık vardır; o halde, itminan bir sağlamlık ise sağlam bir sağlamlık mevcut olacaktır. Müfrit bir şaşkınlık varsa bu yine aynıdır: Demek, şaşkınlık bir ifrat ise, müfrit bir ifrat olacaktır. Halbuki ilmin bir ilim konusu olduğunu veya hareketin bir hareket eden olduğunu söylemek doğru olmadığı gibi bu noktalardan hiç birisi doğru değildir. Yine bazen, cinsi içine olduğu gibi, tesirlenmiş konu içine değişme koymakla da aldanılır: Söz gelimi, ölümsüzlüğün öncesiz-sonrasız bir hayat olduğu söylendiği vakit. Çünkü ölümsüzlük hayatın herhangi bir değişimi veya ilintisi gibi görür,üyor. Bir insanın ölümlü iken ölümsüz olmasına müsaade edilse bu söylenenin hakikat olduğu açıkça meydana çıkar: Çünkü hiç bir kimse bu adamın başka bir hayat elde edeceğini iddia etmeyecektir, fakat sadece herhangi bir ilinti-

nin veya değişikliğin bu aynı hayatta vaki olduğunu müdafaa edecektir. Bundan, hayatın ölümsüzlüğün cinsi olmadığı neticesi çıkar.

Daha, bir değişmeye cins olarak, kendisinin bir değişmesi olduğunu konunun gösterilip gösterilmediğini de görmek gerekir: Söz gelimi, rüzgâr, hareket halinde olan havadır, denilirse. Rüzgâr daha ziyade havanın bir hareketidir; çünkü her zaman, hareket ettiği zamanda olduğu kadar sükûnet halinde de hep aynı havadır. Bunun sonucu olarak, rüzgâr mutlak surette hava değildir: Çünkü o zaman hava hareket etmediği zaman bile rüzgâr mevcut olurdu, çünkü var olmakta devam eden biraz önce rüzgâr olan havadır. Bu türlü öbür haller için de mülâhaza aynıdır. Bu misalde, rüzgârın hareket halinde hava olduğunu kabul etmek zorunda olduğumuzu farz etsek bile, yine bu türlü bir ifadenin cinslerinin hakiki cins olmayan bütün nesnelere şamil olmasını kabul etmemelidir: Bunu ancak verilen cinsleri doğru olarak tasdik edilmiş olan nesnelere tatbik etmelidir. Gerçekte, bazı hallerde, öyle geliyor ki bu cins hakiki cins değildir, söz gelimi, çamur ve kar misalinde olduğu gibi: Gerçekte, karın, tekâsüf etmiş su olduğu, çamurun yaşı ile karışık toprak olduğu umumi olarak söylenir, halbuki ne kar sudur, ne de çamur topraktır; öyle ki verilen terimlerden hiç birisi bir cins olmayacaktır, çünkü cins bütün bu neviler hakkında doğru olmak zorundadır. Bunun gibi, şarap da, Empedokles'in ağaç içinde tahammür etmiş su'dan bahsettiği tarzda, tahammür etmiş su değildir; çünkü mutlak olarak, şarap su değildir.

6

<BAŞKA YERLER>

Bundan başka, verilen terimin mutlak olarak hiç bir şeyin cinsi olup olmadığını görmek gerekir, çünkü apaçık olarak o zaman gösterilen nev'in cinsi de değildir. Bu incelemenin ise gösterilen cinse katılan nesnelerin hiç bir suretle nevi yönünden birbirinden ayrı olup olmadıklarını göz önünde tutarak yapılması lâzım gelir: Bu, söz gelimi, nevi yönünden birbirinden farklı olmayan ak nesnelerin durumudur, halbuki bir cinsin nevileri her zaman ayrıdır. Bundan akın hiç bir şeyin cinsi olamayacağı sonucu çıkar.

Daha, cins veya ayırım olarak gösterilmiş olanın bütüncül bir yüklem olup olmadığını da görmek gerektir, çünkü bir hayli bütüncül yüklem vardır: Bu suretledir ki Varlık ve Bir bütüncül yüklemlere dahildirler. O halde Varlık bir cins olarak verildiyse, bunun her şeyin cinsi olacağı apaçıktır, çünkü, bütün bunlar hakkında tasdik edilmiştir; çünkü cins kendi nevilerinden başka hiç bir şeye yüklenmiş değildir. Bunun sonucu olarak, Bir'in kendisi de Varlık'ın bir nev'i olacaktır. Böylece, netice olarak kendisi hakkında cinsin tasdik edildiği her şey, nev'in de kendisine yüklendiğini görecektir. Çünkü Varlık ve Bir mutlak olarak bütün hakkında tasdik edilmiştir, halbuki nev'in cinsten daha az kaplamı haiz olması lâzım gelir. Bir yandan da bir bütüncül yüklem bir ayırım olarak gösterildiyse, apaçıktır ki ayırım ya cins-e eşit veya ondan üstün bir kaplam alacaktır: Çün-

kü cinsin kendisi de bütüncül yüklemelerden ise ayırımın cinsin kaplamına eşit bir kaplamı olacaktır, ayırım ondan daha çok kaplamı haiz olacaktır.

Bundan başka, kar misalindeki ak gibi, cinsin nev'e yüklenmesinin bir konu içinde mi yüklerliğini görmek gerekir: O zaman, onun cins olamayacağı apaçıktır, çünkü cinsin nevi hakkında söylenmesi yalnız bir konu hakkında dır.

Cinsin nev'iyile sinonim olup olmadığının da incelenmesi gerekir: Çünkü cins, sinonim olarak bütün nevilere hakkında tasdik edilmiştir.

Bundan başka, hem nevi için, hem de cins için bir zıt bulunduğu zaman, zıtların en iyisinin en kötü cins içine konulup konulmadığını da görmek gerekir: Çünkü bundan, geri kalan nev'in geri kalan cins içinde olacağı sonucu çıkacaktır, çünkü zıtlar zıt cinsler içindedirler; ve böylece en iyi nevi en kötü cins içinde, en kötüsü de en iyi cins içinde olacaktır. Halbuki umumi olarak kabul olunur ki en iyi nevi en iyi cins içine girmek zorundadır. Aynı nevi iki cinse karşı aynı tarzda bulunduğu halde, o en iyi cins içine değil de, en kötüsü içine konuldu ise: Söz gelimi, ruh öz yönünden bir hareket, veya bir hareket eden olarak tarif olundu ise, yine yanılma vardır. Aynı ruh, gerçekte, hem bir sükûnet ilkesi, hem de bir hareket ilkesi olarak görünüyor. Öyle ki sükûnet daha iyi ise, ruhu işte bu sonuncu cins içine koymak gerekir.

Bundan başka, daha çoğu daha azdan da istidlâl etmek gerekir. Bir tez çürütüldüğü zaman, cins çoğu kabul ediyor da, nevi bunu ne kendisini, ne

de ona göre aldandırılan terimi etmiyor mu, görmek lâzımdır: Söz gelimi, fazilet daha çoğa elverişli ise adalet ve âdil de böyledir, çünkü bir adam bir başkasından daha âdil denilir. O halde verilen cins daha çoğa elverişli ise, halbuki nevi, ne kendisi, ne de kendisine göre adlandırılan terim elverişli değilse, verilen terim cins olmayacaktır.

Dahası, bir cinsten daha fazla veya onunla aynı derecede görünen şey bir cins değilse, gösterilen terimin de cins olmadığı apaçıktır. Bu yer, bilhassa nevilerin hiç bir ayırdın konusu olmayan, dolayısıyla aralarından hangisinin olduğunu gösteremediğimiz birçok özlük yüklemeleri haiz göründükleri halde faydalıdır: Söz gelimi, elem ve hakir görüldüğümüz duyusu, mutat olarak öz yönünden öfkeye yüklenmişlerdir, çünkü öfkeli adam hem elem duyar, hem de kendini tahkir edilmiş hükmeder. Aynı araştırma şekli başka herhangi bir nevile kıyaslandığı zaman nev'e de tatbik olunur: Gerçekte, verilen cins içinde, daha çok veya eşit derecede gibi görünen şey, cins içinde değilse, verilen nev'in de cins içinde olmayacağı apaçıktır.

Demek, bir tez yürütülmek istenilirse, şimdi söylenildiği gibi işe başlamak gerekir. Bunun aksine olarak, onu kurmak gerekirse, o zaman hem verilen cins, hem de nevi daha çoğa elverişli ise, yer tatbik olunmaz; çünkü her iki terim daha çoğu kabul etseler bile, hiç bir şey birini öbürünün cinsi olmaktan alakoymaz: Bu suretledir ki güzel ve ak daha çoğa elverişlidir, bununla beraber, onlardan hiç birisi öbürünün cinsi değildir. — Bir yandan da, cins-

lerin kendi aralarında mukayesesi, ve nevilerin kendi aralarında mukayesesi faydalıdır: Söz gelimi, falan şey ve falan başkası eşit derecede biri bir cins ise öbürü de cinstir. Daha az cinsi görünen şey bir cins ise, fazla görünen şey de bir cinstir: Söz gelimi, güç, fazileten daha çok, kendi kendine hâkimiyyetin cinsi ise, o zaman fazilet bir cins ise, güç de cins olacaktır. Aynı müşahade nev'e de tatbik olunacaktır: Filân şey ve filân başkası eşit derecede, sözü edilen cinsin bir nevi gibi görünüyorsa, ve biri bir nevi ise, öbürü de nevidir ve daha az nevi görünen şey bir nevi ise, fazla görünen de nevi olacaktır.

Bundan başka, bir tez koymak için, verilmiş bir tek nevi değil, bir çok ve ayrı nevilerin mevcut olduğunu farz ederek, cinsin kendinin cinsi olarak verildiği nesneler hakkında cinsin öz yönünden tasdik edilip edilmediğini incelemek gerekir: Çünkü o zaman o, şüphe yok, cins olacaktır. Fakat verilen nevi bir tek ise, cinsin öz yönünden başka neviler hakkında da tasdik edilip edilmediğini incelemek gerekir, çünkü yeni baştan, netice cinsin birçok ve ayrı ayrı neviler hakkında tasdik edildiği olacaktır.

Ve madem ki bazılarının kanaatine, ayrımın kendisi de neviler hakkında öz yönünden tasdik ediliyor, daha yukarıda beyan edilen, ilk ilkelerden faydalanarak cinsi ayırmadan ayırdetmek gerekir. İlkin, cins ayırmadan daha büyük bir kaplamı haizdir; sonra bir nesnenin özünü vermek için ayırmadan ziyade cinsi göstermek daha uygundur (çünkü insanın bir yürüyen olduğunu söylemektense, insanın bir hayvan olduğunu söylemek insanın özünü daha iyi ifa-

de eder); nihayet, cins ayrımın bir niteliğini ifade etmediği halde ayrım her zaman cinsin bir niteliğini ifade eder: Bir yürüyen denmekle herhangi bir nitelikteki bir hayvan gösterilir, halbuki bir hayvan denmekle herhangi bir nitelikteki bir yürüyen ifade edilmez.

O halde ayrımın bizim dediğimiz tarzda, cinsten ayırdedilmesi gerekir. — Madem ki muzikal (μουσικόν) âlim bir şeyse, musiki de bir ilim olarak görünüyor; madem ki yürüyen yürümek olgusu ile hareket ediyorsa, yürüyüş de herhangi bir hareket olarak görünüyor; bu şartlar içinde, bizim herhangi bir şeyi içine koymak istediğimiz bir cinsi gösterdiğimiz tarzda tutulmak lâzım gelir: Söz gelimi, ilmin öz yönünden bir itminan olduğunu tasdik ve ispat etmek istersek, ilmi haiz olması ile ilmi haiz olanın mutmain olup olmadığını görmek gerekir; çünkü o zaman ilmin herhangi bir itminan olacağı apaçıktır. Aynı tabiattaki bütün misallerde işe aynı tarzda başlamalıdır.

Bundan başka, madem ki bir nesneyi, kendisiyle karşılanamaz olmakla beraber, her zaman takibeden yüklemi cinsten ayırdetmek zordur; filân şey bir başka şeyi bütüncül olarak takip ederse, buna karşılık sonuncusu birinciye bütüncül olarak takip etmezse, (bu suretledir ki, söz gelimi, adalet her zaman sükûnu; bölünebilen sayıyı takip eder, fakat aksi olmaz, çünkü ne bölünebilen, gerçekte, her zaman bir sayıdır, ne de atalet bir sükûndur, kendi kendine delil serdolunduğunda, öbürünün kendisiyle karşılanamaz olduğu zaman daima takip eden te-

rimin cins olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Buna karşılık, bu delili gösteren hasım ise, buna bütün hallerde muvafakat etmemek gerekir. Ona, var-olmayanın her zaman olmakta olanın (çünkü olmakta olan var değildir) her zaman neticesi olduğunu ve onunla karşılanamaz olduğu (çünkü var-olmayan şey her zaman olmaz), ve bununla beraber, var-olmayanın mutlak surette hiç bir nevi olmadığından, var-olmayanının olmakta olanın cinsi olmadığı itirazı yapılabilir.

Cinse ait olan meseleler, o halde, bizim yaptığımız gibi incelenmek zorundadırlar.

KİTAP V

<HASSANIN UMUMİ YERLERİ>

1

<HASSA ÜZERİNDE UMUMİ BİLGİLER VE TÜRLÜ NEVİLER>

Teklif edilen yüklem bir hassa olduğunu veya bir hassa olmadığını bilmek meselesi aşağıdaki yerler vasıtasıyla tayin edilmelidir.

Verilen bir hassa ya kendinden ve her zaman, veya bir başka şeye göre ve bir zaman içindir; söz gelimi, tabii olarak halim bir canlı olmak insanın *kendinden* bir hassasıdır; söz gelimi, birinin emretmeye, öbürünün itaat etmeye kabiliyetli olmasıyla bedene nispetle ruhun hassası *görelilik* bir hassadır; söz gelimi, Tanrı için ölümsüz bir canlı olmak *daimi* bir hassadır; nihayet, söz gelimi, gymnasion'da gezinmek bir insan için muvakkat bir hassadır.

[Bir başka şeye göre verilen hassa kâh iki kâh dört mesele teşkil eder. Gerçekte bir şeye gösterilen bu aynı hassa aynı zamanda bir başkası hakkında inkâr olunursa, ancak iki mesele elde olunur: Tıpkı ata göre insanın hassası iki ayaklı olmasıdır dendiği zaman olduğu gibi. Gerçekte, hem insanın iki ayaklı olmadığını, hem de atın iki ayaklı olduğunu göster-

mek denenebilecektir: Her iki tarzda da, hassa yok olacaktır. Fakat iki hassadan biri bir konu için gösterilmiş ve ikincisi hakkında inkâr edilmişse, öbürü ise ikinci konu için gösterilmiş ve birinci hakkında inkâr edilmişse elde dört mesele olacaktır: Söz gelimi, tıpkı ata nispetle insanın hassası birinin iki ayaklı, öbürünün dört ayaklı, olmasıdır dendiği zaman olduğu gibi. O zaman, gerçekte, hem insanın iki ayaklı olmadığını, hem de tabii olarak dört ayaklı olduğunu ve aynı zamanda atın iki ayaklı olduğunu, dört ayaklı olmadığını da göstermeye çalışılabilir. Bu beyanlardan tasdik ve ispat olunanı, hangisi olursa olsun, teklif edilen hassa çöker].

Kendinden hassa, bütün öbürlerine kıyasla ve kendini geri kalanlardan ayıran bir nesne hakkında verilendir: Söz gelimi, insan hakkında onun ilim edinmeye istidath ölümlü bir hayvan olduğu söylenildiği zaman olduğu gibi. — Görelilik hassa, konuyu bütün geri kalandan değil, ancak muayyen herhangi bir şeyden tahdit edendir: Böylece ilme nispetle faziletin hassası şudur ki fazilet tabii olarak ruhun birçok bölümlerinde, ilim ise yalnız aklî bölümünde ve akıl sahibi olan varlıklarda husule gelir. — Daimî hassa, her zaman doğru olan ve hiç bir zaman yok olmayandır: Söz gelimi, canlı için ruhtan ve bedenden mürekkep olmak gibi. — Muvakkat hassa, ancak herhangi bir zaman için doğru olan ve zarurî olarak daima, konuyu takip etmeyendir: Söz gelimi, filân insan için meydanda gezinmek gibi.

Görelilik hassayı göstermek, ister bütüncül ve daimî olarak, ister çoğu zaman ve çoğu hallerde bu-

lunan ayrımı göstermektir. Söz gelimi, bütüncül ve daimî olarak bulunan bir ayırım, insan için, hayvana nispetle, iki ayaklı olmaktır, çünkü bir insan daima ve her halde iki ayaklıdır, halbuki bir at asla ve hiç bir zaman iki ayaklı değildir. Yalnız çoğu zaman ve çoğu halde bulunan ayırma gelince, bu, söz gelimi, birisi emretmekle, öbürü itaat etmekle, iştihaî ve alıngan bölümüne kumanda etmek ruhun akli bölümünün hassasıdır: Çünkü gerçekte, akli bölümü daima kumanda etmez, arasıra kendisine de kumanda edilir, ve iştihaî ve alıngan bölüme de daima kumanda edilmez, insanın ruhu bozulduğu vakit, arasıra o da kumanda eder.

Hassalardan, tartışma için en iyi olanları kendinden ve daimî hassalarla görelilik hassalardır. Bir görelilik hassa, gerçekte, bizim daha yukarıda söylediğimiz gibi, birçoğu meseleler ortaya atar, çünkü teşkil edilen meseleler gerekli olarak ya iki ya dördür; bunun sonucu olarak, temin ettiği deliller çoktur. — Kendinden ve daimî hassaya gelince, o birçok şeylere göre münakaşa ve birçok zamanlara göre müşahade olunabilir: Bir kendinden hassa ise, birçok şeylere göre münakaşa olunur, çünkü hassa bütün varlıklara nispetle konusuna ait olmak zorundadır, öyle ki konu bütüne nispetle ayrılmış değilse hassa doğru olarak gösterilmiş olmayacaktır; daimî hassaya gelince, o da birçok zamanlara göre müşahade olunacaktır, çünkü konuya ait değilse, veya ait değil idiyse, veya gelecekte ait olmayacaksa, bu demektir ki o bir hassa olmayacaktır. — Muvakkat hassaya gelince, biz onu şimdiki andan başka hiç

bir anda göz önünde tutmayız. Bunun sonucu olarak, ona taalluk eden deliller de çok değildir, halbuki tartışma için iyi olan bir mesele hem çok, hem de kuvvetli delilleri ortaya koyabilmektedir.

O halde, görelilik denilen hassa, ilintiye tatbik edilebilen yerlerin yardımıyla incelenmelidir ve bir şeye ait olup öbürüne ait olmamakta bulunup bulunmadığını görmelidir. — Daimî ve özlük hassalara gelince, bunları aşağıdaki yerler yardımıyla göz önünde tutmak gerekir.

2

<YERLER>

İlkin, hassanın doğru olarak ifade edilip edilmediğini görmek lâzımdır. Doğru olarak ifade edilip edilmediğini bilmek için birinci yer, hassanın konulmasının konudan daha az bilinen veya daha çok bilinen terimlerle yapıp yapılmadığını bilmekten ibarettir: Tezin çürütülmesi için, daha az bilinen terimlerle olup olmadığını ve tezin konulması için, daha çok bilinen terimlerle olup olmadığını görmek gerekir. Daha az bilinen terimlerle olup olmadığını bilmek için, ilk vasıta verilen hassanın, mutlak surette, hassası gösterilmiş olan konudan daha az bilinip bilinmediğini görmekten ibarettir, çünkü bu böyle ise, hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, bizim hassayı teşkil etmemiz nesneyi bilmek maksadıyledir; bunun sonucu olarak, ondan daha çok bilinen terimlerledir ki onun ifade edilmesi

gerekir, çünkü bu halde konuyu daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Söz gelimi, ruha en çok benzeyen şey olmanın, ateşin bir hassası olduğu konulduysa, *ateş* teriminden daha az bilinen *ruh* terimi kullanılmakla (çünkü biz ateşin tabiatını ruhunkinden daha iyi biliyoruz), netice itibariyle ateşin hassası olarak ruha en çok benzeyen şey olmayı doğru bir şekilde koyamayız. Bir başka vasıta da hassanın konuya yüklenmesinin, konunun kendisinden daha az bilinip bilinmediğini görmekten ibarettir. Gerçekte, sade hassanın nesneden daha çok bilinmesi değil, aynı zamanda bu nesneye yüklenmesinin de daha çok bilinmesi gerekir. Çünkü hassanın filân konuya ait olup olmadığı bilinmezse, ancak bu konuya ait olup olamayacağı da bilinmeyecektir, öyle ki fark gözetmeksizin her ikisinde de, hassa müphem olur. Söz gelimi, ateşin hassasının, ruhun tabii olarak içinde bulunduğu ilk unsur olmaktan ibaret olduğu konulduysa, ateşten daha az bilinen bir şey kullanılır, yani ruhun ona ait olup olmadığı veya başlangıçta ona ait olup olmadığı. Bu şartlar içinde ruhun tabii olarak içinde olduğu ilk unsur olduğu söylendiyse, ateşin hassası doğru olarak konulmuş olmayacaktır. — Fakat tezi koymak için hassanın daha çok bilinen terimlerle konulup konulmadığını, ve bizim şimdi sözünü ettiğimiz şekillerden her birine göre daha çok bilinen terimlerle olup olmadığını görmek gerekir. Çünkü o zaman hassa bu hususta doğru olarak konulmuş olacaktır. Gerçekte, hassanın doğru olarak verildiğini koyan yerler arasında, bazıları yalnız bu hususta doğru olarak, bazıları da

mutlak bir tarzda verildiğini gösterirler. Böylece, hayvanın bir hassanın duyuma sahip olmak olduğu söylendiği zaman, hem daha çok bilinen terimler kullanılmış, hem de hassa yukarıdaki iki şekilden her birine göre daha çok malûm kılınmış olur; öyle ki, bu hususta, hayvanın bir hassası olur; öyle ki, bu hususta, hayvanın bir hassası olarak duyuma sahip olma doğru olarak gösterilmiş olacaktır.

Bundan sonra, bir tezin çürütülmesi için, hassa içinde kullanılan terimlerden birinin birçok manalarda alınıp alınmadığını, veya ifadenin bütününün birçok manaları haiz olup olmadığını görmek lâzımdır: Çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Söz gelimi, *duymak*'ın birçok manaları ilkin *duyuma sahip olmak*, ve ikinci olarak, *duyumu kullanmak* manaları olduğu bilinmekle, hayvanın hassası olarak, tabii olarak duymak olgusu doğru olarak konulmayacaktır. Bizim kullandığımız terimin veya hassayı anlatan ifadenin birçok manalara gelememesinin sebebi, birçok manalara bürünen terimin, denilen şeyi müphemleştirmesidir, çünkü münakaşa edilirken ifadenin türlü manalardan hangisinde alındığını bilemez: <halbuki bu olmamalıdır>, çünkü hassa nesneyi bilmek maksadıyla verilmiştir. Bundan başka, hassayı bu tarzda verenler için, hasım istidlâlini terimin türlü manalarından bahis mevzu olanla uyuşmayanı üzerine yönelttiği takdirde, bir çürütme ile karşılaşmanın gerekli olduğunu ilâve etmelidir. — Tezin kurulması hususunda da, gerçekte, terimlerden hiç birisinin ve bütün ifadelerden hiç birisinin birçok manaları yok mudur, görmek

gerekir, çünkü o zaman hassa bu hususta doğru olarak konulmuş olacaktır. — Söz gelimi, ne cisim terimi, ne *mevzîi olarak yukarıya doğru hareket etmekte en süratli olan*, ne de bu iki unsurdan teşekkül eden ifadenin bütünü birçok manalara gelmediği için, bu hususta, mevzîi olarak yukarıya doğru hareket etmekte en süratli olan cisim olmanın ateşin bir hassası olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Bundan sonra, bir tezin çürütülmesinde, hassası verilen konunun birçok manalarda alınıp alınmadığını ve bu manalardan hangisi hakkında hassa tayin edilmiş olmadığını görmek gerekir: Çünkü o zaman hassa doğru olarak verilmiş olmayacaktır. Bunun böyle olması lâzım geldiğinin sebepleri bütün açıklıkla daha yukarıda söylediklerimizden çıkmaktadır, çünkü aynı neticeler gerekli olarak husule gelir. Söz gelimi, *bu konunun ilmi* tabiri birçok manalara gelmekte (çünkü o hem bu konunun ilmi haiz olduğu, hem bu konunun ilmi kullandığı, hem bu konunun ilmine sahip bulunduğu, hem de bu konu hakkında elde olunan bilginin kullanıldığı manasına gelir), *bu konunun ilmi*'nin hassası, bu muhtelif manalardan hangisi hakkında hassanın konulduğu tayin edilmemişse, doğru olarak ifade edilmiş olmayacaktır. — Tez konulduğu zaman, gerçekte, hassası konulan terimin birçok manalar arz etmeyip bir ve basit olduğunu görmek gerekir: Çünkü o zaman hassa bu hususta doğru olarak ifade edilmiş olacaktır. Söz gelimi, *insan* terimi bir tek manada kullanıldığından, tabii olarak halim bir hayvan olduğunu söy-

lemek suretiyle insanın hassası, bu hususta, doğru olarak konulacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için aynı terimin hassa içinde birçok defalar tekrarlanıp tekrarlanmadığını görmek gerekir. Çok defa, gerçekte, bu hatanın, tariflerde işlendiği gibi, hassalarda da işlendiğinin farkına varılmaz. Fakat böyle bir hatası olan hassa, doğru olarak konulmuş olmayacaktır, çünkü tekerrür işiteni sıkır; böylece mana gerekli olarak müphem olur, ve üstelik, bu lüzumsuz bir gevşeklik gibi görünür. Aynı bir terimin tekrarlanması ise iki tarzda hâsıl olacaktır: Biri, söz gelimi, ateşin hassası olarak *cisimlerin* en incesi olan *cisim* verildiği gibi, aynı bir şeyin birçok defalar zikredildiği zaman olur (çünkü *cisim* kelimesi tekrarlanmıştı); ikincisi ise, söz gelimi, toprağın hassası olarak bütün *cisimler* arasında tabiatı gereğince aşağıya doğru en kolayca giden *cevher* olduğu, ve bundan sonra, *cisim* terimi yerine *filân nevilerden cevherler* tabiri verildiği gibi, kelimelerin yerine tariflerin konulduğu zaman olur, çünkü *cisimler* ve *filân nevilerden cevherler* bir tek ve aynı şeydir: *Cevher* terimini tekrarlamaktan başka bir şey yapılmış olmayacaktır. Bundan, bu hassalardan hiç birisinin doğru olarak konulmuş olmayacağı sonucu çıkar. — Tez konulduğu zaman, birçok defalar aynı terimin kullanılmamasına ihtimam edilip edilmediğini görmek gerekir: Çünkü o zaman, hassa bu hususta, doğru olarak verilmiş olacaktır. Söz gelimi, insanın, hassasının ilim almaya müsait bir hayvan olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, aynı bir terim birçok defa-

lar kullanılmadığından, bu hususta, insanın hassası doğru olarak ifade edilmiş olacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için, hassa içinde bütüncül bir yüklem olacak şekilde bir terimin verilip verilmediğini görmek gerekir. Gerçekte, konuyu başka şeylerden ayırmayan terimin hiç bir faydası olmayacaktır; lâzım olan şey, hassaları teşkil eden terimlerin, tarifleri teşkil eden terimlerin ayırdıkları gibi, konuyu ayırmasıdır. Göz önünde tutulan halde, demek, hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Söz gelimi, ilmin hassasının, ilmin *bir* olması sebebiyle bir delille sarsılamayacak bir inanç olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, hassa içinde bütüncül bir yüklem olan *bir* gibi bir terim kullanılır; ve bunun sonucu olarak, ilmin hassası doğru olarak konulmuş olmayacaktır. — Tezi koymak için, gerçekte, hepsinde müşterek olan hiç bir yüklem kullanılmayıp konuyu başka her şeyden ayıran bir terim kullanıldığını görmek gerekir: Çünkü o zaman, hassa, bu hususta, doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, canlı bir varlığın bir hassasının bir ruha sahip olmak olduğunu söylemekle müşterek hiç bir yüklem kullanılmadığından, bu hususta, canlı varlığın hassası olarak bir ruha sahip olmak doğru bir şekilde konulmuş olacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için birçok hassalarının konulduğu açıklanmadan bir konu hakkında birçok hassalar verilip verilmediğini de görmek gerekir: Çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, tariflerde özü gösteren ifadeye hiç bir şey ilâve etmemek gerektiği gibi,

hassalarda da, gösterilen terimi konunun hassası yapan ifadeye hiç bir şey eklememelidir, çünkü böyle bir ilâve hiç bir şeye yaramaz. Söz gelimi, ateşin hassasının en ince ve en hafif cisim olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, birçok hassalar verilmiş olur (çünkü bu yüklemlerden her biri gerçek olarak ancak ateş hakkında söylenir), ve bunun sonucu olarak, en ince ve en hafif cisim olduğunu söylemekle, ateşin hassası doğru olarak konulmuş olmayacaktır. — Bir tezi koymak için, aynı konu hakkında birçok hassalar vermemeye ihtimam olunmayıp yalnız bir tek hassa verildiğini görmek gerekir: Çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, sıvının hassasının her şekle bürünebilen bir cisim olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, birçok değil, bir tek hassa verilmiş olur: Bunun sonucu olarak, bu hususta, sıvının hassası doğru olarak konulmuş olacaktır.

3

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra, çürütme için, hasmın ister hassası verilen konunun kendisi, ister nevilerinin birisini kullanıp kullanmadığını görmek gerekir, çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, konunun bilgisi gözetilerek hassa verilmiştir: Halbuki bir yandan, konu olduğu gibi daima meçhul kalır ve bir yandan da, nevilerinden biri kendisinden sonradır ve böylece daha bilinmiş değil-

dir. Bunun sonucu olarak bu terimler yardımıyla konu hakkında daha büyük bir bilgi elde olunmaz. Böylece hayvanın bir hassanın bir nevi insan olan bir cevher olmak olgusu olduğunu söylemekle, nevilerden biri kullanılmıştır, ve bunun sonucu olarak, hassa doğru olarak konulmuş olamaz. — Tezi koymak için ne konunun kendisinin, ne de nevilerden hiç birinin kullanılmamasına ihtimam olunduğunu görmek gerekir: Çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, canlının bir hassasının bedenle ruhun bir terkibi olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, ne konunun kendisi, ne de nevilerden hiç birisi kullanılmamıştır, bunun sonucu olarak da, bu hususta, canlının hassası doğru olarak ifade edilmiş olacaktır.

Yine aynı tarzdadır ki konuyu daha çok bilinen vapan veya yapmayan öbür terimlerin incelenmesi lâzımdır. Böylece, çürütmek için, hasmın ya konunun bir karşıyı veya umumiyetle, tabii olarak kendisiyle zamandaş veya kendinden sonra olan herhangi bir şeyi kullanıp kullanmadığını incelemek gerekir: Çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, karşı tabii olarak kendi karşıısıyla zamandıştır ve bir konuya tabii olarak zamandaş olan veya ondan sonra olan şey de onu daha çok bilinen yapmaz. Söz gelimi, iyiliğin hassasının kötülüğe en çok karşı olan şey olmaktan ibaret olduğu söylenildiği vakit, iyiliğin karşıısı kullanılmıştır ve bunun sonucu olarak da, hassa doğru olarak ifade edilmiş olamaz. — Tezin konulması için, ne bir karşıyı, ne de umumiyetle tabii olarak konu ile

zamandaş olan veya ondan sonra olan herhangi bir şeyi kullanmamak hususunda ihtimam gösterilip gösterilmediğini görmek gerekir: Çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak ifade edilmiş olacaktır. Söz gelimi, ilmin hassasının en çok mutmain edici inanç olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, ne bir karşı, ne konu ile tabii olarak zamandaş olan her terim, ne de ondan sonra olan bir terim kullanılmamıştır; bunun sonucu olarak, bu hususta, ilmin hassası doğru olarak konulmuş olacaktır.

Bundan sonra, çürütme için, hasmın daima konuyu takip etmeyen ve bazen bir hassa olmaktan çıkan herhangi bir şeyi hassa olarak verip vermediğini görmek gerekir: Çünkü o zaman hassa doğru olarak gösterilmiş olmayacaktır. Gerçekte, o zaman ne konunun adının böyle bir hassanın kendisine ait olduğunu farzettığımız şey hakkında da doğru olması için; ne de konunun adının, böyle bir hassanın kendisine ait olmadığı farzedilen şey hakkında doğru olmaması için hiç bir gereklilik yoktur. Bundan başka, hatta hassa verilmiş olduktan sonra bile, konuya ait olup olmadığının açıkça görülemeyeceği ilâve olunabilir. Çünkü mevcut olmayacak şekilde bir tabiatı haizdir: Ve böylece bunun bir hassa olup olmadığı açıkça görülmeyecektir. Söz gelimi, hayvanın bir hassanın kâh hareket etmek, kâh ayakta durmak olgusu olduğu konulduğu zaman burada bazen böyle olmayıveren bu türlü bir hassa verilmiş olur, ve bunun sonucu olarak, hassa doğru olarak konulmuş olamaz. — Tezi koymak için, gerekli bir şekilde daima hassa olan şeyin hassa olarak verilip

verilmediğini görmek lâzımdır, çünkü o zaman hassa, bu hususta, doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, faziletin hassasının fazilete sahip olanı iyi yapan şey olduğu konulmuşsa, fazileti takip eden herhangi bir şey hassa olarak verilmiştir, ve bunun sonucu olarak da, faziletin hassası doğru olarak verilmiş olur.

Bundan sonra, çürütmek için, şimdi mevcut olan hassayı vermekle hasmın verdiği için şimdi mevcut hassa olduğunu tavzih etmeyi unutup unutmadığını incelemek gerekir: Çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Bunun sebebi, ilkin, mutad olarak vücut bulana zıt olarak vücut bulan her şeyin beyan edilmeye muhtaç olmasıdır, ve daima konuyu takip eden yüklemi hassa olarak vermek alışkanlığına sahip olunmamasıdır. İkinci olarak, konulması düşünülenin, şimdiki hassa olup olmadığını tasrihinin unutulduğu zaman açıklık olmaz ve tenkide vesile vermemek lâzımdır. Söz gelimi, bir kimseyle oturmak olduğu filân kimsenin hassası olarak konulduğu vakit, bunun sonucu olarak, hiç bir taayyün gösterilmediği gerçekse, hassa doğru olarak verilmiş olamaz. — Tezi koymak için, vakide, şimdiki hassayı vermekle, onun şimdiki hassa olduğunu açıklayarak konulmuş mudur, görmek gerekir: Çünkü o zaman hassa, bu hususta, doğru konulmuş olacaktır. Söz gelimi, filân adamın hassasının *fiil halinde* gezinmek olduğunu söylemekle, bu açıklık verilmiş olarak konulmuşsa, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır.

Bundan başka, çürütmek için, hasmın, yüklemesinin duyumdan başka vasıtaıyla bilinmeyecek şekilde bir hassa verip vermediğini görmek gerekir: Çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, her duyulabilen yüklem, bir kere duyum dışında vaki oldu mu, bu yüzden şüpheli olur, çünkü o zaman konuya hâlâ ait olup olmadığı, kendisinin ancak duyuma bilinebilmesinden dolayı, iyice görülmez. Bu, konuyu gerekli alarak daima takip etmeyen yüklemeler halinde doğru olacaktır. Söz gelimi, güneşin hassasının, arzın üstünde hareket eden en parlak yıldız olduğu konulduğu zaman, hassada, duyum vasıtasıyla bilinen şey olan arzın *üstünde hareket etmek* gibi bir ifade kullanılır, bunun sonucu olarak güneşin hassası doğru olarak verilmiş olmayacaktır: Çünkü güneşin, battığı zaman da, arzın üstünde hareket etmeye devam edip etmediği iyice görülemeyecektir, çünkü o zaman bir duyumumuz yoktur. — Tezi koymak için, gerçekte, kendisi duyum tarafından alınmamış olacak şekilde, veya tamamıyla duyulabilir olmakla beraber, açıkça gerekli olarak konuya ait olan bir hassa verilip verilmeyişi görmek lâzımdır: Çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak verilmiş olacaktır. Söz gelimi, bir yüzeyin hassasının ilk konu olarak renkli şey olduğu konulmuşsa, muhakak, duyulabilen bir nitelikten yani *renkli olmak*'tan, fakat aşikâr bir şekilde daima konuya ait olan bir nitelikten faydalanılmıştır: Bunun sonucu olarak, bu hususta, yüzeyin hassası doğru olarak gösterilmiş olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın tarifi bir hassa, olarak verip vermediğini görmek gerekir: Çünkü o zaman, hassanın mahiyeti ifade etmemesi gerektiğinden, hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının yürüyen-iki ayaklı bir hayvan olduğunu söylemekle, insanın mahiyetini gösteren bir hassası verilmiştir; bunun sonucu olarak, insanın hassası doğru olarak gösterilmiş olmayacaktır. — Tezi koymak için, verilmiş olan hassanın, mahiyetini ifade etmeksizin, konu ile karşılanabilir bir yüklem olup olmadığını görmek gerekir: Çünkü o zaman, hassa, bu hususta, doğru olarak gösterilmiş olacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının tabii olarak halim olan bir hayvan olduğu konulmuşsa, konu ile karşılanabilir bir yüklem olmakla beraber, onun mahiyetini ifade etmeyen bir hassa verilmiştir, ve bunun sonucu olarak, bu hususta, insanın hassası doğru olarak verilmiş olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın konuyu öz içine koymak hususunda ihtimam göstermiş olmaksızın hassayı verip vermediğini görmek gerekir. Gerçekte, tıpkı tarifler için olduğu gibi, hassalar için de, verilen ilk terimin cins olması ve sonra geri kalan terimlerin bu cinse bağlanmaları ve konuyu öbür şeylerden ayırmaları lâzımdır. Bunun sonucu olarak, bu tarzda konulmuş olmayan bir hassa doğru olarak verilmiş olmayacaktır. Söz gelimi, hayvanın bir hassasının bir ruha malik olması olduğunu söylemekle, hayvan özü içine konulmamıştır, bunun sonucu olarak da, hayvanın hassası doğru olarak konulmuş olmayacaktır. — Tezi koymak için, hassası verilen

konunun, özü içine konulup konulmadığını, bundan sonra öbür terimlerin buna bağlanıp bağlanmadıklarını görmek gerekir: Çünkü o zaman hassa, bu hususta, doğru olarak verilmiş olacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının ilim edinmeye müstait bir hayvan olduğu konulmuşsa konuyu özü içine koyduktan sonra hassa verilmiştir, bunun sonucu olarak da, bu hususta insanın hassası doğru olarak konulmuştur.

4

<BAŞKA YERLER>

Hassanın doğru olarak veya olmayarak verilip verilmediğini bilmek meselesi bizim şimdi sözünü ettiğimiz yollarla incelenmek zorundadır. — Kendisi bir hassa olarak gösterilmiş olan şeyin mutlak surette bir hassa olup olmadığını bilmek meselesine gelince, bunu aşağıdaki yerler vasıtasıyla incelemek gerekir. Gerçekte, hassanın doğru olarak konulduğunu mutlak bir tarzda koyan yerler, onu hakikî bir hassa yapan yerlerin aynı olacaklardır: O halde, onlarla aynı zamanda açıklanmış olacaklardır.

Demek, ilkin, çürütmede, hasmın hassasını verdiği konunun her nevide göz önünde tutulması ve, söz gelimi, hassanın gerçekten onlardan hiçbirisine ait olup olmadığını, veya bu konuya nispetle onlar hakkında doğru olup olmadığını, veya hassası verilen konuya nispetle onların her birinin bir hassası olup olmadığını görmek gerekir: Çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olma-

yacaktır. Söz gelimi, bir geometrici için bir istidlâl ile aldatılamaz olduğu bir geometrici hakkında doğru olmayacağından (çünkü geometrici doğru olmayan bir şekil çizdiği zaman aldanır), âlimin hassası olarak, bir istidlâl ile aldatılamaz olması verilmeyecektir. — Tezi koymak için, verilen hassanın bütün haller için doğru, hem de bizim sözünü ettiğimiz bu münasebet bakımından doğru olup olmadığı görmek gerekir: Çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuş olmayan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, ilim edinmeye muktedir bir hayvan olmak olgusu her insan hakkında doğru olduğundan, ve bu da onun insan olması itibariyle, ilim edinmeye muktedir bir hayvan olmak olgusu insanın bir hassas olacaktır. — (Bu yer, bir taraftan çürütmeye yarar: Beyanın, hakkında isn in doğru olduğu şey hakkında doğru olup olmadığını; ve ismin hakkında beyanın doğru olduğu şey hakkında doğru olup olmadığını görmek gerekir. Bir yandan da, tezi koymak için, beyanın da, hakkında ismin tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilip edilmediğini, ve ismin de, beyanı tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilip edilmediğini görmek lâzımdır).

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, beyan hakkında ismin tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilmiyor mu, ve isim de, hakkında beyanın tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilmiyor mu, görmek gerekir: Çünkü o zaman, hassa olarak konulan şey bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, insan, Tanrı hakkında tasdik edilmediği halde, madem ki ilme hissedar olan bir canlı olmak olgusu Tanrı hakkında

doğrudur, o halde ilme hissedar olan bir canlı olmak olgusu insanın hassası olarak verilmeyecektir. Tezi koymak için, gerçekte, ismin hakkında beyanın tasdik edildiği şey hakkında da tasdik edilip edilmediğini, ve beyanın hakkında ismin tasdik edilen şey hakkında tasdik edilip edilmediğini, görmek gerekir. Çünkü, o zaman, bir hassa olmayarak koyulan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, madem ki *canlı* yüklemi hakkında bir *ruha malik olmak*'ın doğru olduğu şey hakkında doğrudur, ve *bir ruha malik olmak* da, hakkında *canlı* yüklemine doğru olduğu şey hakkında doğrudur; bu *ruha malik olmak*, *canlı*'nın bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için, hasmın konuyu, konunun kendi içinde söylenen şeyin bir hassası olarak verip vermediğini görmek gerekir: Çünkü o zaman hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, ateşi en ufak parçacıklardan tereküp eden cismin hassası olarak vermek, konuyu, kendi yüklemine hassası olarak vermektir: Ateş en ufak parçacıklardan tereküp eden cisimlerin hassası olamaz. Konunun, konunun kendi içinde bulunan şeyin hassası olmayacağının sebebi, aynı şeyin, bu takdirde nevi yönünden ayrı olan birçok şeylerin hassası olacağıdır: Çünkü aynı konunun yalnız kendine ait olan, nevi yönünden ayrı birçok yüklemeleri vardır, konu ise, hassa bu tarzda konulursa, bütün bu yüklemelerin bir hassası olacaktır. — Tezin konulması için, konu içinde bulunan şeyin konunun hassası olarak verilip verilmediğini görmek lâzımdır: Çünkü o zaman bir hassa değildir diye

konulmuş olan şey, ancak kendilerinin hassası olduğu söylenmiş olan ayrı ayrı şeyler hakkında tasdik edilmesi şartıyla, bir hassa olacaktır. Söz gelimi, arzın bir hassasının nevi yönünden en ağır cisim olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, konunun hassası olarak, yalnız sözü edilen şey hakkında, söylenen ve onun hakkında, hassanın tasdik edildiği tarzda söylenen bir şey verilmiştir, bunun sonucu olarak da, arzın hassası doğru olarak verilmiş oldu.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın katılma yoluyla hassayı verip vermediğini görmek gerekir: Çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan, bir hassa olmayacaktır. Gerçekte, konunun kendisine katıldığı yüklem, mahiyetinin kurucu bir bölümüdür; ve bu böyle bir yüklem belli tek bir nev'e uygun gelen bir ayırım olacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının bir yürüyen - iki ayaklı olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, hassa katılma yoluyla verilmiştir, ve bunun sonucu olarak, yürüyen - iki ayaklı insanın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, her ne kadar konu ona karşılanabilir bir tarzda yüklenebilir ise de, ne katılma yoluyla, ne de konunun mahiyetini ifade eder şekilde hassanın verilmemesi hususunda ihtimam edilip edilmediğini görmek gerekir: Çünkü o zaman, hassa olmayarak konulmuş olan şey, hassa olacaktır. Söz gelimi, hayvanın bir hassasının tabii olarak duymaktan ibaret olduğu konulmuşsa hassa ne katılma yoluyla; ne de, her ne kadar konu ona karşılanabilir bir şekilde yüklenebilir ise de, konunun mahiyetini ifade eder şekilde verilmiş değildir: Bunun sonucu olarak, tabi;

olarak duymak olgusu pekâlâ hayvanın hassası olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, hassanın, hakkında ismin tasdik edildiği şey ile zamandaş olmasına imkân olmayıp konudan önce veya sonra olup olmadığını görmek gerekir: Çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey ya asla, ya hiç değilse daima bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, umumi meydanda gezinmek olgusu için insandan önce olarak ve insandan sonra olarak herhangi bir konuya ait olmak mümkün olduğundan, umumi meydanda gezinmek olgusu, ya asla, ya hiç olmazsa daima insanın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, yüklem, ne bir tarifi, ne de ayrımı olmaksızın, nesnenin gerekli bir şekilde daima zamandaş olup olmadığını görmek gerekir: Çünkü o zaman, hassa olmayarak konulan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, ilim edinmeye istidatlı bir hayvan olmak yüklemi, ne bir ayrımı, ne de, bir tarifi olmaksızın, gerekli bir şekilde daima insanın zamandaş olduğundan, ilim edinmeye istidatlı bir hayvan olmak olgusu, insanın bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, aynı yüklem, aynı olmaları yönünden konunun aynı olan nesnelerin bir hassası olup olmadıklarını görmek gerekir: Çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, aranılacak şeyin hassası bazı kimselere iyi görünmek olgusu olmadığından, *arzuya şayan olan*'ın da hassası bazı kimselere iyi görünmek olgusu olmayacaktır, çünkü *aranılacak şey* ile *arzuya şayan olan* arasında

özdeşlik vardır. — Tezi koymak için, aynı yüklem, aynı olması yönünden konunun aynı olan bir şeyin bir hassası olup olmadığını görmek gerekir: Çünkü o zaman, hassa olmayarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, üçlü bir ruha malik olmak olgusu insan olması yönünden, insanın bir hassası denildiğinden, üçlü bir ruha malik olmak, ölümlünün de, ölümlü olması yönünden bir hassası olacaktır. — Bu yer ilintiye taalluk eden hususta da faydalıdır: Çünkü aynı şeylere, aynı olmaları yönünden, aynı yüklemeler kâh ait olmak, kâh ait olmamak zorundadırlar.

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, nevi yönünden konu ile aynı olan nesnelerin hassasının, nevi yönünden daima bahis konusu olan hassa ile aynı olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey, bahis konusu olan konunun hassası da olmayacaktır. Söz gelimi, insan ile at arasında bir nevi yönünden özdeşlik olduğundan, ve kendi kendine ayakta durmak olgusu daima atın bir hassası olmadığından, kendi kendine hareket etmek olgusu insanın bir hassası olamayacaktır: Çünkü kendiliğinden hareket etmek'le ayakta durmak arasında özdeşlik vardır, çünkü bu yüklemelerden her biri, hayvan olmaları yönünden alınan bu hayvanların her birine aittir. — Tezi koymak için, konu ile nevi yönünden özdeş olan nesneler için, bahis konusu olan hassa ile nevi yönünden aynı olan hassanın daima doğru olup olmadığını görmek lâzımdır: Çünkü o zaman hassa olmayarak konulmuş olan şey hassa olacaktır. Söz gelimi,

madem ki insanın bir hassası yürüyen - iki ayaklı olmaktan ibarettir, kuşun bir hassası da kanatlı - iki ayaklı olmak olacaktır: Çünkü bu terimlerden her biri, aralarından ikisi aynı bir cins içine giren neviler olarak, nevi yönünden aynıdır, çünkü *hayvan* cinsi içine girerler, *öbür* ikisi ise cinsin, yani hayvanın ayrımı gibidirler. — Bu yer gösterilen has-salardan biri ancak bir tek nev'e ait olduğu ve *öbürü*, söz gelimi, yürüyen - dört ayaklı gibi, bir-çoğuna ait olduğu zaman yanlıştır.

Madem ki *aynı* ve *başka* birçok manalara geliyor, işi sofistçe alan için, bir tek şeye ve yalnız ona ait olan bir hassayı vermek güçtür. Gerçek-te, bir ilintisi olan nesneye ait olan yüklem, ilintisi olduğu konu ile alınan ilintiye de ait olacaktır. Söz gelimi, insana ait olan yüklem, ak bir insan varsa, ak insana da ait olacaktır, ak insana ait olan yüklem ise insana da ait olacaktır. O zaman, konunun ken-di kendine alındığı zaman başka olduğunu ve söz gelimi, insanın başka, ak insanın başka olduğunu söylemekle ilintisiyle alındığı zaman başka olduğunu iddia ederek; üstelik, durum ile duruma göre gösterilen şey ayrı ayrı olarak gösterilmekle bu has-saların çoğu üzerinde boşuna tartışılabilir. Gerçek-te, duruma ait yüklem bu duruma göre gösterilen şeye de aittir, bir duruma göre gösterilen şeye ait olan yüklem de duruma ait olacaktır. Söz gelimi, âlimin durumu ilme göre gösterilmiş olduğundan, muhakeme ile sarsılamaz olması olgusu ilmin bir has-sası olamayacaktır, çünkü o zaman, âlim de muha-keme ile sarsılmaz olacaktır. — Tezi koymak için,

ilintinin konusunun, ilintisi olduğu konu ile alınan ilintiden mutlak surette ayrı olmadığım söylemek gerekir, her ne kadar iki şeyin varlığının şeklinin ayrı olmasından dolayı başka olduğu söylenmişse de. Çünkü bir insan için, bir insan olmakla bir ak insan için ak insan olmak aynı şey değildir. Üstelik, infleksiyonları da göz önünde tutmak ve, söz gelimi, âlim hakkında muhakeme ile sarsılamayan şey olacağını değil, muhakeme ile sarsılamayan kimse olacağını; ilim hakkında ise muhakeme ile sarsılamayan bir şey olacağını değil, muhakeme ile sarsılamayan kimse olacağını; ilim hakkında ise muhakeme ile sarsılamayan şey olacağını söylemek gerekir. Çünkü, gerçekte, bütün silâhları kullanmaktan çekinmeyen bir hasma bütün vasıtalarla mukabele etmek gerekir.

5

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra, çürütmek için, tabii olarak konuya ait olan yüklemi vermek istiyerek, hasmın bunu, daima konuya ait olan yüklemi ifade edecek tarzda ifade ederek koyup koymadığını görmek gerekir: Çünkü o zaman, umumî olarak bir hassa olarak konulmuş olan şey reddedilecek gibi görülecektir. Söz gelimi, insanın bir hassasının iki ayaklı olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, ona tabii olarak ait olan yüklemi vermek kastolunur, halbuki bu ifade insana daima ait olan yüklem manasına gelir. Bunun sonucu olarak, insanın hassası iki ayaklı olmak

olmayacaktır, çünkü, vakide, insanın daima iki ayağı yoktur. — Tezi koymak için, tabii olarak konuya ait olan yüklem verilmek istenip istenmediğini ifade ederken onun bu tarzda gösterilip gösterilmediğini görmek lâzımdır. Çünkü o zaman hassa bu hususta çürütülmeyecektir. Söz gelimi, insanın bir hassası olarak *ilim edinmeye istidatlı hayvan* ifadesi verilmekle, hem beyan içinde tabii olarak konuya ait olan hassa kast olunur, hem de gösterilir; bunun sonucu olarak, bu hususta, bu suretle verilen hassa çürütülemeyecek, ve ilim edinmeye istidatlı hayvan olmanın insanın bir hassası olmadığı gösterilemeyecektir.

Bundan başka, ilk olarak alman herhangi başka bir konu dolayısıyla konu hakkında veya ilk olarak alman konunun kendisi hakkında söylenen her şey için, bu cinsten hallerde hassayı vermek güçtür. Gerçekte, bir başka konuya göre söylenen bir konunun bir hassası verilirse, bu, ilk konu hakkında da doğru olacaktır; halbuki ilk konunun hassası konulursa, o zaman öbürüne göre söylenen hakkında da tasdik edilmiş olacaktır. Söz gelimi, renkli olmak olgusu yüzeyin hassası olarak verildiyse, renkli olmak olgusu cisim hakkında da doğru olacaktır; halbuki renkli olmak olgusu cismin hassası olarak verilmişse yüzey hakkında da tasdik edilmiş olacaktır. Bundan, ismin kendisinin hassasının beyanının kendisi hakkında doğru olduğu şey hakkında doğru olmayacağı neticesi çıkar.

Bazı hassalar için, çok defa, bir yanılmanın nasıl, ve hangi şeylerin hassasının konulduğunun tayin

olunmamasından ileri geldiği vaki olur. Gerçekte, daima bir şeyin hassası olarak: Ya insana iki ayaklılık gibi, tabii yüklemnin; veya filan insana dört parmağı olmak olgusu gibi gerçek yüklemnin; veya ateşe, en ince parçacıklarından müteşekkil olmak olgusu gibi, spesifik yüklemnin; veya hayatın hayvana verildiği gibi, mutlak olarak kendine ait olan yüklemnin; veya ruha tedbirli olmak olgusunun verildiği gibi, herhangi bir şeye tabi olması yönünden bir şeye ait olan yüklemnin; veya ruhun akli bölüme tedbirli olmak olgusunun verildiği gibi, ilk konu olması yönünden alınan şeye ait olan yüklemnin; veya muhakeme ile sarsılmazlık olgusunun âlime ait olduğu gibi (çünkü bu âlimin istidlâl ile sarsılmaz olacağı herhangi bir durumda olmasından başka bir sebeple değildir) nesne herhangi bir durumda olduğu için; veya istidlâl ile sarsılmaz olmak olgusunun ilme ait olduğu gibi şeyin herhangi bir nesne tarafından sahip olunan bir durum olduğu için; veya duyumun hayvana ait olduğu gibi, (çünkü, söz gelimi insan gibi, başka nesneler de duyum sahibidirler, fakat ancak hayvana katıldıklarından ötürü duyarlar) ona herhangi başka bir şey tarafından katıldığı için veya hayatın falan hayvana ait olduğu gibi herhangi başka bir şeye katıldığı için verilmesine çalışılır. Bunun sonucu olarak, *tabii olarak* terimini ilâve etmemekle, bir hata işlenir, çünkü vakide tabii yüklem, söz gelimi, insanın iki ayağa sahip olması gibi, tabii olarak kendisine ait olduğu nesneye ait olmaması mümkündür. Aynı zamanda hassa olarak gerçek yüklem verildiği açıklanamazsa

da aldanılır, çünkü herhangi belli bir anda, bu yüklem bu konuya ait olabilecek şekilde olmayacaktır, söz gelimi, insan için dört parmağı olmak olgusu gibi. Daha bir şey, ilk konu olarak, veya bir başka konuya göre söylenmiş olarak konulduğu açıklanmazsa, ismin kendisi hassanın beyanının kendisi hakkında doğru olduğu şey hakkında daha doğru olmayacağından ötürü, yine aldanılır; nitekim, renkli olmak olgusu için yüzeyin veya cinsmin bir hassası olarak verilmiş olması hali böyledir. Bir nesneye hassa olarak ister bu nesne bir duruma sahip olduğundan ötürü, ister herhangi başka bir nesne tarafından sahip olunan bir hal olduğu için bir hassanın verildiği önceden söylenmemişse yine aldanılır; çünkü o zaman bu bir hassa olmayacaktır. Gerçekte, kendisi herhangi bir başka nesnenin sahip olduğu bir durum olduğundan dolayı, bir nesneye hassa verilirse, hassa da bu duruma sahip olan şeye ait olacaktır; hassa, bir duruma sahip olmasından dolayı bir nesneye verilirse, sahip olunan duruma da ait olacaktır, nitekim, ilmin veya âlimin bir hassası olarak konulduğu zaman, istidlâl ile sarsılamaz olmak olgusu için durum böyledir. Herhangi bir nesneye katıldığı için veya kendisine herhangi bir şey tarafından katıldığı için hassanın nesneye ait olduğu önceden gösterilmemişse, yine aldanılır: Çünkü o zaman hassa daha başka şeylere de ait olacaktır. Gerçekte, konusunun herhangi bir şey tarafından katıldığı için hassa verilirse o kendisine katılınan nesnelere de ait olacaktır; konusu herhangi bir şeye katıldığı için hassa verilirse, katılınan nesnelere de

ait olacaktır, söz gelimi, yaşamak olgusunun herhangi bir hususu hayvan nev'inin veya hayvanın bir hassası olarak konulduğu takdirde olduğu gibi. Nev'e ait olan hassanın verildiği açıklanmazsa, gene bir yanılma olur, çünkü o zaman hassası konulan terim içine giren nesnelerden yalnız bir tekine ait olacaktır; çünkü en yüksek dereceye yüklenilen şey bu şeyler arasından yalnız bir tekine aittir: Söz gelimi, ateşin hassası olarak *en hafif olan* konulursa. Bazen de hatta *nevi yönünden* terimi ilâve edilirse bile bir hata işlenebilmiş olabilir: çünkü, her defasında *nevi yönünden* terimi illâve edildikçe, hassayı kabul etmeye mahsus nesnelerin ancak bir tek nevi mevcut olması gerekecektir. Halbuki bazı hallerde vaki olan şey bu değildir: Böylece, gerçekte ateş misalinde bu vaki olmaz. Gerçekte, ateşin tek bir nevi yoktur, çünkü kömür, alev ve ışık, her ne kadar bu şeylerin her biri ateş ise de nevi yönünden ayrı gayrı şeylerdir. Nev'i yönünden terimi ilâve olundukça gösterilen tek neviden başka nevi olmaması gerektiğinin sebebi, <birçok sebepler varsa> sözü edilen hassanın bir kısmına daha çok, öbürlerine daha az ait olacağıdır; ateş misalinde en ince parçacıklardan müteşekkil olmak olgusu için vaki olan budur: Çünkü gerçekte, ışık kömür ve alevden daha ince parçacıklardan müteşekkildir. Bu ise, vaki olmaması gereken bir şeydir, meğerki isim de, hassanın ifadesinin kendisi hakkında daha doğru olduğu şeye daha çok yüklenmeye; aksi takdirde, o zaman, hassanın ifadesinin daha doğru olduğu yerde isim de daha doğru olması gerektiği kaidesi müşahade

olunamayacaktır. Buna aynı yüklem hem sadece ona sahip olan terimin, hem de sadece sahip olan terim içinde ona en yüksek derecede sahip olanın hassası olacağının vaki olacağı ilâve edilmelidir, nitekim ateş misalinde, en ince parçacıklardan müteşekkil olmak olgusu için olup biten de budur: Çünkü en ince parçacıklardan müteşekkil olan ışık olduğundan bu aynı yüklem ışığın da hassası olacaktır. — Netice bizim dediğimiz tarzda hassayı veren hasım ise, ona hücum etmek lâzımdır; kendi kendisi için, bu itirazın bize yapılmasına müsaade etmemelidir; hassa konulur konulmaz, hassanın ne tarzda verildiğini tayin etmek zorunda kalınacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın bir şeyi kendi kendinin bir hassası olarak koyup koymadığını görmek gerekir: Çünkü o zaman hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Gerçekte, kendinden bir şey, kendi özünü ifade eder, özü ifade eden ise bir hassa olmayıp bir tariftir. Söz gelimi, uygun olanın, güzelin bir hassası olduğunu söylemekle, nesne kendinin hassası olarak verilmiştir (çünkü güzel ile uygun olan arasında bir özdeşlik vardır), ve bunun sonucu olarak, uygun olan, güzelin bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, karşılanabilen bir yüklem koymuş olmakla beraber, nesnevi kendi kendinin hassası olarak vermemek hususunda ihtimam edilip edilmediğini görmek gerekir: Çünkü o zaman, bir hassa olmayarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, hayvanın hassasının canlı bir cevher olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, nesne kendi kendinin hassası olarak

konulmayıp karşılanabilen bir yüklem verilmiştir, bunun sonucu olarak da canlı cevher pekâlâ hayvanın hassası olacaktır.

Bundan sonra, benzeyen bölümlerden terekkep eden nesneler halinde, çürümek için terkinin hassasının bölüm hakkında doğru olup olmadığını, veya bölümün hassasının bütün hakkında tasdik edilmiş olup olmadığını görmek lâzımdır: Çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Bu ise bazı hallerde vaki olabilir: Çünkü benzeyen bölümlerden mürekkep olan nesneler için bazen bütünü göz önünde tutularak, bazen de bölüm hakkında tasdik edilen şeye dikkati yönelterek hassaları verilebilir; ve o zaman bu iki halin hiç birisinde hassa doğru olarak gösterilmiş olmayacaktır. Bütüne taalluk eden misal: Denizin hassasının en büyük hacımda tuzlu su olmaktan ibaret olduğunu söylemekle benzeyen bölümlerden teşekkül eden herhangi bir şeyin hassası konulmuştur, fakat böylece bölüm hakkında doğru olmayan bir hassa verilmiştir (çünkü hususî bir deniz en büyük hacımda tuzlu su değildir), ve bunun sonucu olarak, en büyük hacımda tuzlu su olmak olgusu denizin bir hassası olamayacaktır. Bölüme ait misal: Havanın bir hassası teneffüs edilebilir olmak olarak konulmakla, benzeyen bölümlerden mürekkep herhangi bir şeyin hassası gösterilmiştir, ama böylece herhangi bir hava hakkında doğru olan ve bütünü hakkında tasdik edilmeyen bir hassa verilmiştir (çünkü bütün olarak alman hava, teneffüs edilebilir, değildir), bunun sonucu olarak, teneffüs edilebilir,

havanın bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için benzeyen bölümlerden mürekkep olan şeylerin her biri hakkında doğru olan şeyin bir bütün olarak alınan bu şeylerin de bir hassası olup olmadığını görmek gerekir: Çünkü o zaman, bir hassa olmaya rak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, aşağıya doğru tabii bir hareket yapmak olgusu her toprak hakkında doğru olduğundan, ve bu da toprak olması yönünden fiilen belli toprak parçasının da bir hassası olduğundan, tabii bir hareketle aşağıya doğru gitme olgusu toprağın bir hassası olacaktır.

6

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra, karşıların ve ilkin zıtların göz önünde tutulmasından hareket etmelidir ve çürütme için verilen hassanın zıddı, vakide, zıt konunun bir hassası değil midir görmelidir; çünkü o zaman öbür zıt da öbür zıt konunun bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, madem ki haksızlık, adaletin zıddı, ve en büyük kötülük en büyük iyiliğin zıddıdır, fakat en büyük iyilik adaletin bir hassası değildir, en büyük kötülük haksızlığın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için verilen hassanın zıddını, zıt konunun hassası mıdır görmek gerekir: Çünkü o zaman da öbür zıt öbür zıt konunun hassası olacaktır. Söz gelimi, madem ki kötülük iyiliğe; kaçınmaya şayan olan, arzuya şayan olana zıddır, ve bundan başka, arzuya şayan olan iyiliğin bir hassa-

sıdır, kaçınmaya şayan olan kötülüğün bir hassası olacaktır.

İkinci olarak, görelilerin göz önünde tutulmasından hareket etmeli ve çürütme için, verilen hassanın korrölâtifi, vakide, konunun korrölâtifinin bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman öbür korrölâtif, korrölâtif konunun, bir hassası da olmayacaktır. Söz gelimi, fazla, mislin bir hassası olmadığı halde, misil yarıma, fazla da eksiğe görelilik olduğundan, eksik, yarımın bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, verilen hassanın korrölâtifinin, konunun korrölâtifinin bir hassası mıdır, görmek lâzımdır: Çünkü o zaman da, öbür korrölâtif konunun bir hassası olacaktır. Söz gelimi, misil yarıma görelilik, 1 in 2 ye nispeti, 2 nin 1 e nispetine görelilik olduğundan 2 nin 1 e nispetinde olmak olgusu, mislin bir hassası olduğu halde 1 in 2 ye nispetinde olmak olgusu, yarımın bir hassası olacaktır.

Üçüncü olarak, çürütme için, sahip olmaya göre söylenen terim, vakide, sahip olmanın bir hassası değil midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman yoksunluğa göre söylenen yüklem de voksunluğun bir hassası olmayacaktır. Daha, bir yandan da, yoksunluğa göre söylenen terim yoksunluğun bir hassası değilse, sahip olmaya göre söylenen terim de sahip olmanın bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, bir duyum yokluğu, sağırlığın bir hassası olarak tasdik edilmediğinden, bir duyum olmak olgusu da işitmenin bir hassası olmayacaktır. Tezi koymak için, sahip olmaya göre söylenen terim sahip olmanın bir hassası mıdır, görmek gerekir. Çünkü o za-

man da yoksunluğun bir hassası olacaktır. Daha da, yoksunluğa göre söylenen terim yoksunluğun bir hassası ise, o zaman da sahip olmaya göre söylenen terim sahip olmanın bir hassası olacaktır. Söz gelimi, görmenin bir hassası, görmeye sahip olmamız yönünden, görmekten ibaret olduğundan, körlüğün bir hassası, tabii bir şekilde sahip olmamız gereken görmeye sahip olmamamız yönünden, görmemekten ibarettir.

Bundan sonra, tasdik ve inkârların, ilk olarak da, kendi kendine alman yüklemelerin göz önünde tutulmasından hareket etmelidir. Bu yer yalnız çürütme için faydalıdır. Söz gelimi, olumlu terimin veya tasdike göre söylenen terim, konunun bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman olumsuz terim veya inkâra göre söylenen terim konunun bir hassası da olmayacaktır. Ve daha, olumsuz terim veya inkâra göre söylenen terim, konunun bir hassası ise, o zaman olumlu terim, veya tasdike göre söylenen terim konunun bir hassası da olmayacaktır. Söz gelimi, canlı, hayvanın bir hassası olduğundan cansız, hayvanın bir hassası olamayacaktır. — İkinci olarak, olumlu veya olumsuz yüklemelerin ve tasdik veya inkâr edildikleri konuların göz önünde tutulmasından hareket etmeli, ve çürütme için, olumlu terimin, gerçekte, müspet konunun bir hassası değil midir, görmelidir: Çünkü o zaman, olumsuz terim de olumsuz konunun bir hassası olmayacaktır. Ve daha, olumsuz terim olumsuz konunun bir hassası değilse, olumlu terim de olumlu konunun bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, hay-

van, insanın bir hassası olmadığından hayvan olmayan da insan - olmayanın bir hassası olamayacaktır. Ve daha, hayvan - olmayan, insan - olmayan'ın bir hassas gibi görünüyorsa, hayvan da insanın bir hassası olamayacaktır. Tezi koymak için, olumlu terimin müspet terimin bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman olumsuz terim de olumsuz konunun bir hassası olacaktır. Ve hada, olumsuz terim olumsuz konunun bir hassası ise, olumlu terim de olumlu konunun bir hassası olacaktır. Söz gelimi, yaşamamak olgusu, hayvan - olmayan'ın bir hassası olduğundan, yaşamak olgusu, hayvanın bir hassası olacaktır. Daha, yaşamak olgusu, hayvanın bir hassası gibi görünüyorsa yaşamamak olgusu da hayvan - olmayan'ın bir hassası gibi görünecektir. — Üçüncü olarak, kendi kendilerine alman konuların göz önünde tutulmasından hareket etmelidir, ve çürütmek için, verilen hassa olumlu konunun bir hassası mıdır, görmelidir: Çünkü o zaman, aynı terim de olumsuz konunun bir hassası olmayacaktır. Ve daha, verilen terim olumsuz konunun bir hassası ise, olumlu konunun bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, canlı, hayvanın bir hassası olduğundan, canlı, hayvan - olmayan'ın bir hassası olamayacaktır. Tezi koymak için, verilen terim olumlu konunun bir hassası değilse, olumsuzun bir hassası olacaktır. Fakat bu yer yanlışır: Olumlu bir terim gerçekte, ne olumsuz bir konunun hassasıdır, ne de olumsuz bir terim müspet bir konunun hassasıdır, çünkü müspet bir terim hiç bir suretle olumsuz bir terime ait değildir, ve olum-

suz bir terim de, bir müspet konuya ait olmakla beraber, hassa olarak ona ait değildir.

Bundan sonra, aynı bir bölmenin azalarının göz önünde tutulmasından hareket etmelidir ve bir tezi çürütmek için, gerçekte, bölmenin azalarının hiç birisi geri kalan azaların hiç birisinin bir hassası değil midir, görmelidir: Çünkü o zaman konulan terim, hassası olarak konu'duğu şeyin bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, duygulu bir canlı olmak olgusu, öbür canlıların hiç birisinin bir hassası olmadığından, makul bir canlı (vivant intelligible) olmak olgusu tanrının bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, bölmenin geri kalan azalarının herhangi birisinin, bölme içinde bulunan bu terimlerin herhangi birisinin bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman, geri kalan terim de bir hassası olarak konulmadığı şeyin bir hassası olacaktır. Söz gelimi, öz yönünden ruhun aklı bölümünün tabii hassası (αἰσθησις) olmak, ihtiyatın bir hassası olduğundan, o zaman öbür hassaları bu tarzda alarak, öz yönünden iştihâ bölümünün tabii hassası olmak itidalin bir hassası olacaktır.

7

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra enfleksiyonların göz önünde tutulmasından hareket etmeli ve çürütmek için gerçekte verilen hassanın enfleksiyonunun konunun enfleksiyonun bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o

zaman öbür enfleksiyon da öbür enfleksiyonunun bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi iyi (Καλως) zarfı doğru olarak'ın bir hassası olmadığından, güzel de doğrunun hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, verilen hassanın enfleksiyonunun konunun enfleksiyonunun bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman öbür enfleksiyon da öbür enfleksiyonunun bir hassası olacaktır. Söz gelimi, yürüyen - iki ayaklı, insan'ın bir hassası ise yürüyen - iyi ayaklıya terimi de insan'a hassa olacaktır. Yalnız şimdi bahis konusu olan terim misalinde değil, aynı zamanda daha önceki yerler için de gösterdiğimiz üzere, karşılar misalinde de enfleksiyonlar incelenmelidir. Böylece bir tezi çürütmek için verilen hassanın karşısının enfleksiyonu konunun karşısının enfleksiyonunun bir hassası değil midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman öbür karşının enfleksiyonu da öbür karşının enfleksiyonunun bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, iyi zarfı doğru olarak'ın hassası olmadığından kötü zarfı da haksız olarak'ın hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, verilen hassanın karşısının enfleksiyonu verilen konunun karşısının enfleksiyonunun bir hassası mıdır, görmek gerekir. Çünkü o zaman da öbür karşının enfleksiyonu öbür karşının enfleksiyonunun bir hassası olacaktır. Söz gelimi, en iyi iyi'nin bir hassası olduğundan en kötü de kötü'nün bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, benzer tarzda bulunan nesnelerin göz önünde tutulmasından hareket etmek lâzımdır, ve çürütmek için, verilen hassaya benzer tarzda bulunan şey gerçekte, konuya benzer tarzda

bulunan şeyin bir hassası değil midir, görmelidir: Çünkü o zaman benzer tarzda bulunan öbür şey de benzer tarzda bulunan şeyin bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, mimar evin yapılması karşısında, sıhhatin husulü karşısında hekime benzer tarzda bulunduğundan, ve sıhhati husule getirmek olgusu hekimin bir hassası olmadığından iyi yapmak olgusu da mimarın bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, verilen hassaya benzer tarzda bulunan şey konuya benzer tarzda bulunan şeyin bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman yine, benzer tarzda bulunan öbür şey, benzer tarzda bulunan şeyin bir hassası olacaktır. Söz gelimi, hekim sıhhati husule getirmek iktidarı karşısında, dinçlik husule getirmek iktidarı karşısında jimnastik öğretmenine benzer tarzda bulunduğundan ve dinçlik husule getirmek iktidarına sahip olmak, jimnastik öğretmeninin bir hassası olduğundan, sıhhati husule getirmek iktidarına sahip olmak da hekimin bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, özdeş tarzda bulunan şeylerin göz önünde tutulmasından hareket etmek gerekir, ve yürütmek için, iki konu ile özdeş tarzda bulunan yüklem gerçekte kendisine nispetle, sözü edilen konu ile özdeş tarzda bulunan konunun bir hassası değil midir, görmek lâzımdır: Çünkü o zaman konulardan her ikisiyle özdeş tarzda bulunan yüklem de, kendisine nispetle, birinci konuya benzer şekilde bulunan konunun bir hassası olmayacaktır. Bir yandan da, iki konu hakkında özdeş tarzda bulunan yüklem, kendisine nispetle, sözü edilen konuya öz-

deş tarzda bulunan konunun bir hassası ise, o zaman kendisinin bir hassası ise, o zaman kendisinin bir hassası olarak konulduğu şeyin bir hassası olmayacaktır [söz gelimi, tedbir her birinin ilmi olmasından ötürü hem güzel, hem de ayıp olan hakkında özdeş tarzda bulunduğundan, ve güzelin ilmi olmak tedbirin bir hassası olmadığından, ayıp olanın ilmi olmak olgusu tedbirin bir hassası olmayacaktır. Öbür yandan da, güzelin ilmi olmak, tedbirin bir hassası ise, ayıp olanın ilmi olmak onun bir hassası olamayacaktır]. Çünkü aynı şeyin birçok konuların bir hassası olması imkânsızdır. — Tezi koymak için, bu yerin hiç bir faydası yoktur: Çünkü özdeş tarzda bulunan şey birçok konularla mukayese olunan biricik yüklemidir.

Bundan sonra, çürütmek için varlığa göre söylenen yüklem vakide, varlığa göre söylenen konu bir hassası değil midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman, ne yok olmak olgusu yok olmaya göre söylenen şeyin bir hassası olacaktır, ne de olmak olgusu, oluşa göre söylenen şeyin bir hassası. Söz gelimi, bir hayvan olmak insanın hassası olmadığından ne hayvan olmak insan olmak'ın bir hassası, ne de bir hayvan için yok olmak olgusu insan için yok olmanın bir hassası olmayacaktır. Aynı tarzda, oluştan varlığa ve yok olmaya ve yok olmadan varlığa ve oluşa tamamıyla bizim varlıktan oluşa ve yok oluşa yaptığımız gibi, gitmek gerekir. Tezi koymak için, varlığa göre konulan konu hassa olarak varlığa göre konulan yüklemi haiz midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman da, oluşa göre söylenen konunun

hassası oluŖa göre söylenen yüklem; yok oluŖa göre söylenen hassası da yok oluŖa göre verilen yüklem olacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassası ölümlü olmaktan ibaret olduğundan, bir insan olmak (devenir un homme) ın hassası da bir ölümlü olmak olgusu; bir insan için yok olmak hassası ölümlü için yok olmak olgusu olacaktır. Aynı tarzda, yine oluŖtan hem varlığa, hem bu kavramlardan çıkan her Ŗeye gitmek, tıpkı bizim   r tme hali için söylediğimiz gibi, gitmek lâzımdır.

Bundan sonra, konulan konunun Fikri (idea)  zerine dikkati çekmek gerekir, ve tezi çürütmek için, ileri sürülen hassanın, vakide, sözü edilen Fikre ait değil midir, veya hassası verilmiŖ olan nesnenin Fikri olması yönünden ona ait değil midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuŖ olan Ŗey bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, sükûnet halinde olmak olgusu, insan olması yönünden değil, Fikir olması yönünden, kendinden - insana ait olduğundan sükûnet halinde olmak olgusu insanın bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, sözü edilen hassa Fikre ait midir, ve hassası olmadığı ileri sürülen nesnenin Fikri olması yönünden mi ona aittir, görmek gerekir: Çünkü o zaman bir hassa olmayarak konulmuŖ olan Ŗey bir hassa olacaktır. — Söz gelimi, bu beden ve ruh terkibi olmak kendinden - Hayvan'a ait olduğundan, ve bundan baŖka, bir hassanın ona hayvan olması yönünden ait olduğundan, o zaman bir ruh ve beden terkibi olmak olgusu hayvanın bir hassası olacaktır.

8

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra, daha çok ve daha azın göz önünde tutulmasından hareket etmek, ve ilkin, çürütmek için, daha çok filân yüklem olan şey, vakide, daha çok filân konunun bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman ve daha az filân yüklem olan şey de daha az filân konu olan şeyin bir hassası; ne en az filân yüklem olan şey, en az filân konu olan şeyin bir hassası; ne en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin bir hassası; ne de, nihayet, sırf (τὸ ἀπλῶς) yüklem, sırf konunun bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, daha çok renkli olmak olgusu daha çok cisim olan şeyin bir hassası olmadığından, daha az renkli olmak olgusu da daha az cisim olan şeyin bir hassası, ne de renkli olmak olgusu sırf bir cismin bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için daha çok filân yüklem olan şey daha çok filân konu olan şeyin bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman da, daha az filân yüklem olan şey daha az filân konu olan şeyin bir hassası, en az filân yüklem olan şey en az filân konunun hassası, en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin hassası, ve sırf yüklem, sırf konunun bir hassası olacaktır. Söz gelimi, daha çok hissetmek olgusu daha canlı olan şeyin bir hassası olduğundan, daha az hissetmek olgusu az canlı olan şeyin bir hassası, en çok hissetmek olgusu en canlı olan şeyin bir hassası, en az hissetmek olgusu en az canlı olan şeyin bir hasası,

ve sırf hissetmek olgusu sırf canlının bir hassası olmaktadır.

Daha, yalın terimlerden yukarıdaki terimlerinin aynılarına geçmek, ve çürütmek için, sırf yüklem, vakide sırf konunun bir hassası değil midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman ne daha çok filân yüklem olan şey daha çok filân konu olan şeyin bir hassası; ne daha az filân yüklem olan şey, daha az filân konu olan şeyin bir hassası; ne en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin bir hassası, ne de en az filân yüklem olan şey en az filân konu olan şeyin bir hassası olmayacaktır: Söz gelimi, faziletli, insanın bir hassası olmadığından daha çok faziletli olmak olgusu da daha çok insan olan şeyin bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, sırf yüklem konunun bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman yine daha çok filân yüklem olan şey daha çok filân konu olan şeyin bir hassası, daha az filân yüklem olan şey daha az filân konu olan şeyin bir hassası, en az filân yüklem olan şey en az filân konu olan şeyin bir hassası, en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin bir hassası olacaktır. Söz gelimi, ateşin hassası tabii olarak yukarıya doğru gitmek olgusu olduğundan, daha çok ateş olan şeyin hassası daha çok tabii olarak yukarıya gitmek olgusu olacaktır. Yine aynı tarzda, bütün bunları öbür kavramlar bakımından göz önünde tutmak lâzımdır.

İkinci olarak, çürütmek için, daha çok bir hassa olan şey, vakide, daha çok konu olan bir şeyin bir hassası değil midir, görmek gerekir: Çünkü o za-

man, daha az bir hassas olan şey de daha az konu olan bir şeyin hassası olmayacaktır. Söz gelimi, hissetmek olgusu, bilmek olgusunun insanın bir hassası olmasından daha çok, hayvanın bir hassası olduğundan, ve hissetmek olgusu hayvanın bir hassası olmadığından, bilmek olgusu insanın bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, daha az bir hassa olan şey daha az konu olan bir şeyin hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman da daha çok bir hassa olan şey, daha çok konu olan bir şeyin bir hassası olacaktır. Söz gelimi, tabii olarak halim olmak olgusu, hayvan için yaşamak olgusundan daha az insanın bir hassası olduğundan, ve tabii olarak halim olmak olgusu insanın bir hassası olduğundan, yaşamak olgusu hayvanın bir hassası olacaktır.

Üçüncü olarak, çürütmek için, yüklem, vakide, kendisinin daha çok bir hassası olduğu şeyin bir hassası değil midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman kendisinin bir hassası olduğu şeyin de bir hassası olmayacaktır; halbuki birinci konunun bir hassası ise, ikincisinin bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, renkli olmak olgusu cismin hassası olmaktan ziyade yüzeyin bir hassası olduğundan, ve bu yüzeyin bir hassası olmadığından, renkli olmak olgusu cismin de bir hassası olamayacaktır; halbuki yüzeyin bir hassası ise, cismin bir hassası olamayacaktır. — Ama tezi koymak için, bu yerin hiç bir faydası yoktur: Çünkü aynı şeyin, birçok konuların bir hassası olması imkânsızdır.

Dördüncü olarak, çürütmek için, verilmiş bir konunun daha çok bir hassası olan şey, vakide, onun

hassası değil midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman bu konunun daha az hassası olan şey, onun bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, duygulu, bölünebilen'den daha çok hayvanın bir hassası olduğundan; duygulu ise hayvanın bir hassası olmadığından, bölünebilen, hayvanın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, konunun daha az hassası olan bir şey onun bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman bu konunun daha çok hassası olan bir şey de onun bir hassası olacaktır. Söz gelimi, hissetmek olgusu yaşamak olgusundan daha az bir hassası olduğundan, ve hissetmek olgusu ise hayvanın bir hassası olduğundan, yaşamak olgusu hayvanın bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, benzer bir şekilde konularına ait olan yüklemelerin göz önünde tutulmasından hareket etmek ve ilk olarak, çürütmek için, benzer bir şekilde hassa olan şey, vakide kendisinin benzer bir şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası değil midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman, benzer şekilde bir hassa olan şey de kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, tıpkı istidlâl etmek olgusunun ruhun aklı bölümünün bir hassası olduğu gibi, arzu etmek olgusu da ruhun iştihâî bölümünün bir hassası olduğundan, ve arzu etmek olgusu ise iştihâî bölümünün bir hassası olmadığından, istidlâl etmek olgusu aklı bölümün bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, benzer şekilde bir hassa olan şey kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman da benzer şekilde

bir hassa olan şey kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası olacaktır. Söz gelimi, tıpkı istidlalin ilk konusu olmak olgusunun iştihai bölümün bir hassası olduğu gibi, tedbirin ilk konusu olmak olgusu da aklı bölümün bir hassası olduğundan ve tedbirin ilk konusu olmak olgusu ise aklı bölümün bir hassası olduğundan, tedbirin ilk konusu olmak olgusu iştihai bölümün bir hassası olacaktır.

İkinci olarak, çürütmek için, benzer şekilde herhangi bir şeyin bir hassası olan şey, vakide, onun hassası değil midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman benzer şekilde bir hassa olan şey de o şeyin bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, görmek olgusu, işitmek olgusu insanın benzer şekilde bir hassası olduklarından ve görmek olgusu ise insanın bir hassası olmadığından, işitmek olgusu insanın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için benzer şekilde nesnenin bir hassası olan şey onun hassası mıdır, görmek gerekir: Çünkü o zaman, bu nesnenin benzer şekilde bir hassası olan şey onun hassası olacaktır. Söz gelimi, iştihai bölümün ve aklı bölümün ilk konusu olmak olgusu ruhun benzer şekilde bir hassası olduğundan, ve iştihai bölümün ilk konusu olmak olgusu ise ruhun bir hassası olduğundan, aklı bölümün ilk konusu olmak olgusu ruhun bir hassası olacaktır.

Üçüncü olarak, çürütmek için, vakide, hassanın kendisi benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası değil midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman, kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir

hassası olmayacaktır, halbuki ilk konunun bir hassası ise, ikincisinin bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, yanmak olgusu alevle kömürün bir hassası olduğundan, ve yanmak olgusu alevin bir hassası olmadığından, yanmak olgusu da kömürün bir hassası olamayacaktır; halbuki alevin bir hassası ise, kömürün bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, bu yerin hiç bir faydası yoktur.

Benzer şekilde bulunan nesnelerden çıkarılan yer, birincisi bir konuya herhangi bir yüklemeyi göz önünde tutmaksızın benzerlik yoluyla alınmış olmak ve ikincisi, bunun aksine olarak, mukayesesini bir konuya herhangi bir yüklemeden çıkarmak bakımından, konuya benzer şekilde ait olan yüklemlerden çıkarılardan farklıdır.

9

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra, çürütmek için, hassayı güc halinde vermekle, sözü edilen güc var — olmayan'a ait olmadığı halde hasım hassayı var olmayan'a nispetle de güc halinde vermiş midir, görmek gerekir, çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, havanın bir hassasının teneffüs edilebilen şey olduğunu söylemekle, bir yandan, hassa güc halinde verilmiştir (çünkü teneffüs edilecek tabiatta olan şey, teneffüs edilebilendir), öbür yandan da, hassa var olmayan'a nispetle de verilmiştir: Gerçekte, <bu sonuncu nokta için>, tabii olarak teneffüs edecek tarzda yaratılmış

hayvan mevcut olmasa bile, hava mevcut olabildiği halde, hiç bir hayvan var olmazsa onu teneffüs etmek mümkün değildir. Bunun sonucu olarak, teneffüs edilebilecek tabiatta hiç bir hayvan olmayacağı bir anda teneffüs edilecek tabiatta olmak olgusu havanın bir hassası olmayacaktır. Demek ki teneffüs edilebilen, havanın bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, hassayı güç halinde vermekle, ister bir varlığa nispetle, ister, güç var - olmayana ait olabildiği zaman, bir var - olmayana nispetle mi hassa veriliyor, görmek gerekir: Çünkü o zaman, bir hassa olmayarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, hassa güç halinde verilmeyle, varlığın bir hassası olarak, müteessir olmak ve tesir etmek iktidarı verilirse, hassa bir varlığa nispetle verilmiştir: Çünkü bir varlık var olduğu zaman, herhangi bir şekilde müteessir olmaya ve tesir etmeye de muktedir olacaktır, öyle ki müteessir olmak ve tesir etmek iktidarı varlığın bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasım hassayı süperlâtif şeklinde mi koymuştur, görmek lâzımdır: Çünkü o zaman bir hassa olarak konulan şey bir hassa olmayacaktır. Gerçekte, hassa bu tarzda verildiği zaman, ismin kendisi hakkında hassanın beyanının doğru olduğu nesne için doğru olmadığı vaki olur: Çünkü nesne bir kere ortadan kaldırıldı mı, hassanın beyanı yine bâkidir, çünkü var olan nesnelerden herhangi birisine süperlâtif şeklinde aittir. Söz gelimi, ateşin hassası olarak en hafif cisim olmak olgusu verildiği takdirde, durum budur: Çünkü, ateş yok olmakla beraber, bundan böyle en hafif olacak her-

hangi bir cisim kalacaktır; öyle ki en hafif cisim olmak olgusu ateşin hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, vakide, hassayı süperlâtif şeklinde hassa koymamaya dikkat edildi mi, görmek gerekir: Çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının tabii olarak halim bir hayvan olmaktan ibaret olduğu konularak hassa süperlâtif şeklinde verilmediğinden, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır.

KİTAP VI.

<TARİFİN UMUMİ YERLERİ>

1

<TARİFE TAALLUK EDEN MESELELERİN UMUMİ TAKSİMİ>

Tariflerin incelenmesi beş bölüme ayrılır. <Göstermemiz gerekir ki:> Ya isim alan nesneye tarifi ifade etmesini tatbik etmek hiç de doğru değildir, (çünkü insanın tarifi her bir insan hakkında doğru olmak zorundadır); veya, her ne kadar nesnenin bir cinsi varsa da, tarif edilen nesneyi cins içine koymak hususunda ihtimam olunmamıştır, veya o hiç değilse ona has olan cins içine konulmamıştır (çünkü tarif ederken, nesneyi cins içine koymak, ve ancak o zaman ayrımları oraya bağlamak gerekir: Çünkü tarife giren bütün unsurlardan, tarif edilen nesnenin özünü ifade eden bilhassa cinstir gibi görünüyor; veya daha, tarifi ifade etmesi, tarif edilene has değildir (çünkü daha yukarıda söylediğimiz gibi tarifi ifade etmesi tarif edilene has olması gerekir); veya daha, bütün yukarıdaki şartlara riayet edilmiş olsa da, gerçekte, tarif edilen tarif edilmedi mi, yani mahiyeti ifade edilmedi mi, görmek gerekir. Nihayet, bizim şimdi dediklerimizin dı-

şında, nesneyi tarif etmiş olmakla beraber, doğru olarak tarif edilmemiş midir, görmek kalıyor.

Tarifin ifadesi ismi alan nesne hakkında da doğru değilse, incelememiz ilintiye ait yerlere göre yapılmak zorundadır. Burada da, gerçekte ortaya konulan mesele daima şudur: *doğru mu, yoksa doğru değil mi?* Çünkü tartışmada, ilintinin konuya ait olduğunu ortaya koyduğumuz zaman, onun doğru olduğunu beyan ederiz; ve konuya ait olmadığını ortaya koyduğumuz zaman, onun doğru olmadığını beyan ederiz. — Nesnenin kendine uygun cins içine konulmak hususunda ihtimam olunmadıysa, veya verilen ifade nesneye has değilse, bizim incelememiz cins için ve hasa için gösterilen yerlere dayanmak zorundadır.

Bir de nesne tarif edilmemişse, veya doğru olarak tarif edilmemişse nasıl araştırmak gerektiğini söylemek kalıyor. İlkini incelemek zorunda olduğumuz şey nesnenin doğru olarak tarif edilmediğidir. Çünkü, her ne için olursa olsun, yapmak, iyi yapmaktan daima kolaydır. Elbette, o zaman bu durumda hata daha sıktır, çünkü iş daha güçtür. Bunun sonucu olarak, ikinci halde hücum, birinci halden daha kolay olur.

Tarife yanlışlığın kendisi de iki bölüme ayrılır: birincisi, müphem bir dil kullanıldığı zaman (çünkü tarif ederken mümkün olduğu kadar en açık bir dil kullanılmalıdır, çünkü bir şeyin bildirilmesi maksadıyla tarifi verilir); ikincisi, gerektiğinden daha şumullü bir ifade kullanıldığı zaman: Çünkü tarife lüzumundan fazla ilâve edilen her şey zaidir. Bizim sözünü ettiğimiz taksimlerden her biri de birçok bölümlere ayrılır.

2

<TARİFİN KARANLIĞI HAKKINDA>

Öyleyse, tarifin karanlığı hakkında ilk yer, kullanılan terimin herhangi bir başkasıyla homonim olduğunu görmekten ibarettir: Söz gelimi, oluş cevhere bir geçiş'dir, veya sıhhat sıcak veya soğuk unsurların bir *muvazene*'sidir denilirse. Burada, gerçekten, geçiş ve *muvazene* homonim terimleridir; bunun sonucu olarak birçok manalara gelen terimle ifade edilen manalardan hangisinin ifade olunmak istendiği pek görülmüyor. — Tarif edilen terim ayrı ayrı manalarda alındığı halde, bunları ayırdetmeksizin tarif beyan edilmişse, yine böyledir: Çünkü o zaman bunlar arasında hangisinin tarifinin verildiği pek görülmez, ve bundan başka, hasın tarifi, tarifi bütün nesnelere uymadığını söyleyerek tartışmalara sürükleylebilir: Böyle bir itiraz ise bilhassa tarif eden kimseye homonimliğin gizli kalması halinde yapılabilir. Tarifte verilen terimin türlü manaları ayırt olunduktan sonra yine kendi kendine deliller gösterilebilir: Çünkü kullanılan ifadenin manalarının hiç birisi konuya uygun değilse, onun uygun bir şekilde tarif edilmiş olamayacağı apaçıktır.

Bir başka yerde hasmın mecazî olarak konuştuğunu; söz gelimi, iltmi *sarsılamaz* diye, veya arzı bir *sütanne* diye, veya itidali bir *ahenk* diye tarif ettiğini görmektir: Çünkü mecaz ile söylenen her şey karanlıktır. Asıl manada kullanıyormuş gibi mecazî bir ifade kullanan kimseye itiraz etmek de mümkün-

dür: Çünkü gösterilen tarif, söz gelimi, itidal misalinde tarif edilen terime uymayacaktır, çünkü ahenk daima sesler arasındadır. Üstelik itidalin cinsi ise, aynı şey biri diğerini ihtiva etmeyen iki cins içinde olacaktır; çünkü ne ahenk fazileti, ne de fazilet ahenği ihtiva eder.

Üstelik, hasım kullanılmayan terimlerini kullanıyor, görmek gerekir: Eflatun, söz gelimi, gözü *kaslar tarafından gölgelenmiş* diye, veya Retila (Tarentule) yi *ısırmasıyla çürümeyi husule getiren* diye veya iliği, *kemik tarafından vücade getirilmiş* diye tasvir ettiği zaman gibi. Gerçekte, kullanılmayan bir terim daima karanlıktır.

Bazı ifadeler vardır ki bunlar kanunun, tabii olarak doğru olan şeylerin ölçüsü veya *hayali* denildiği zamanki gibi, ne mecazi ne homonim, ne de asıl manasında alınmazlar. Bu kabil ifadeler mecazdan daha aşağıdırlar. Mecaz, gerçekte ortaya koyduğu benzerlik sebebiyle, ifade edilen nesnenin herhangi bir bilgisini sağlamaktan geri kalmaz, çünkü mecaz ne zaman kullanılsa daima herhangi bir benzerlik maksadıyla kullanılır. Buna karşılık, bu başka türlü ifade hiç bir şey bildirmez, çünkü kanunun dolayısıyla, ölçü veya hayal olacağı hiç bir benzerlik yoktur, ve kanun da mutad olarak böyle adlandırılmıştır. Bunun sonucu olarak, kanunun asıl manada bir ölçü veya bir hayal olduğu söylenirse, bir hata işlenir; çünkü bir hayal taklit yoluyla husule gelen bir şeydir, bu ise kanuna ait olmayan bir karakterdir. Bir yandan da, terim asıl manada alınmazsa,

karanlık olan ve mecazî herhangi bir ifadeden pek aşağı bir ifade kullanıldığı apaçıktır.

Bundan başka, verilen tarîfin zıddının tarifi vuzuhtan mahrum mudur, görmek gerekir: Çünkü doğru olarak verilen tarîfler zıtlarını da ifade ederler. Veya daha, kendi kendine alınan bir tarîf hangi şeyin tarifi olduğunu apaçık bir şekilde göstermeyip, ama bir yazının yardımı olmaksızın her bir tablonun ne olduğu bilinemeyen eski ressamların eserlerinde olduğu gibi midir, görmek gerekir.

3

<TARİF İÇİNDE SÖZÜ UZATMA>

Demek, tarîf açık değilse bu cinsten mülâhazalar yardımıyla incelememizin yapılması lâzımdır.

Bir yandan da, tarîfe çok şümullü bir beyan verildiyse, ilkin, bütün nesnelere, ister tarîf edilenle aynı cinse giren nesnelere ait olan yüklem kullanılmış mıdır, araştırmak gerekir, çünkü bu yüklem gerekli olarak çok şümullüdür. Gerçekte cinsin nesneleri öbür nesnelerden ayırması, ayırımın ise nesneyi aynı bir cinse giren öbür nesnelerden ayırması gerekir. Bütün nesnelere ait olan yüklem ise nesneyi hiç bir şeyden asla ayırmaz, halbuki aynı cinse giren bütün nesnelere ait olan yüklem onu aynı cinse giren nesnelerden ayırmaz. Bundan, böyle bir ilâvenin faydasız olduğu sonucu çıkar.

Veyahut eklenen yüklem tarîf edilene has olsa da, yine o ortadan kaldırılınca, tarîften kalan şey

ondan daha az has değil midir, tarif edilen özünü daha az ifade etmiyor mu, görmek gerekir. Böylece, insanın tarifinde, *ilim edinmeye muktedir* ilâvesi zaittir; çünkü bu yüklem bir kerre kaldırıldı mı, tarifi geri kalanı yine insana hastır ve onun özünü ifade eder. Bir tek kelime ile, bir kere kaldırıldı mı, geri kalanın, tarif edilen terimi ifade etmesine engel olmayan her şey zaittir. Söz gelimi, kendi kendine hareket eden bir *sayı*'dır denildiği takdirde ruhun tarifi de böyledir, çünkü kendi kendine hareket eden şey, *Eflatun*'un tarifine göre, ruhun ta kendisidir. Gerçekte, her ne kadar konuya has olsa da, kullanılan ifadenin, *sayı* terimi kaldırılırsa ruhun özünü belirtmediği de vaki olabilir. Bu iki tarzdan hangisinde, bu şeyler gerçekte olup bitmektedir, bunu açıkça tayin etmek güçtür. Bu tabiattaki bütün hallerde gereken şey, tartışmada faydalı olan şeyi takdir etmektir. Böylece, balgam'ın tarifi: *başta gıdadan ileri gelen hazım olunmayan yaşlık*'dır denilir. Başta gelen şey ise bir tekdir ve çok değildir, öyle ki *hazır olunmayan* terimi zaittir ve o kaldırılabilir, tarifi geri kalanı konuya daha az has olmayacaktır: Çünkü hem balgamın, hem de herhangi başka bir şeyin başta gıdadan ileri gelmesi mümkün değildir. Veya; balgam mutlak manada, başta gıdadan ileri gelen şey olmayıp, ancak *hazım olunmayan* şeyler arasında ilk olan da olabilir, öyle ki *hazım olunmayan* terimini ilâve etmek gerekecektir: Çünkü öbür tarzda ifade olunursa tarif, ancak balgam, ayırt yapmadan gıdanın bütün mahsullerinin ilki ise, doğrudur.

Bundan başka, vakide, tarife giren unsurlardan biri aynı bir nevi içine giren bütün nesnelere ait değil midir, görmek gerekir: Çünkü bu türlü bir tarif bütün varlıklara ait olan bir yüklem kullanıldığı tariflerden de aşağıdır. Yukarıda geçen misalde, gerçekte, ifadenin geri kalanı, tarif edilene has ise, bütün de ona has olacaktır: Çünkü, mutlak bir tarzda denebilir ki hangisi olursa olsun, hassaya doğru bir yüklem ilâve olunursa, bütün ifade de hassa olur. Şimdiki halde, bunun aksine olarak, tarife giren unsurlardan biri aynı bir nev'e giren bütün nesnelere ait değilse, bütün ifadenin tarif edilene has olması imkânsızdır, çünkü nesne ile karşılanabilir bir yüklem olmayacaktır; *hayvan - yürüyen - iki ayaklı - dört dirsek yüksek* gibi bir ifade, *dört dirsek yüksek* terimi aynı bir nevi içine giren bütün varlıklara ait olmadığından ötürü, nesne ile karşılanabilir bir yüklem değildir. Ve daha, hasım aynı şeyi birçok defalar tekrarlamış mıdır, görmek gerekir: Söz gelimi, iştah, hoş olan'ın arzusudur, denmiş midir? Her iştahın konusu, gerçekte, hoş olan'dır, öyle ki iştah ile aynı olan şeyin de konusu hoş olan olacaktır. İştahı tarifimiz, o halde hoş olan'm arzusu oluyor: Çünkü *iştah* demekle *hoş olanın arzusu* demek arasında hiç bir fark yoktur, öyle ki bu terimlerden her birinin konusu *hoş olan* olacaktır. Gerçekten, burada hiç bir saçmalık bulunmadığı vaki olabilir. Çünkü şöyle denilebilir: *insan iki ayaklıdır. Bunun sonucu olarak insanla aynı olan şey de bir iki ayaklı olacaktır: Hayvan - yürüyen iki ayaklı ise insanla aynı şeydir; bundan, hayvan - yürüyen iki ayaklı'nın iki ayaklı oldu-*

ğu sonucu çıkar. İşte bunda hiç bir saçmalık yoktur. Gerçekte, iki ayaklı hayvan - yürüyen'in bir hassası değildir (çünkü öyle olsaydı, iki ayaklı aynı şey hakkında iki defa tasdik edilmiş olurdu) fakat vakide, iki ayaklı - hayvan - yürüyen - iki ayaklı hakkında söylenmiştir, öyle ki iki ayaklı yüklem olarak ancak bir defacık kullanılmıştır. İştah misalinde de bu böyledir: Gerçekte hoş olan'ı konu olarak haiz olmak olgusu arzu hakkında değil, bütün ifade hakkında tasdik edilmiştir, öyle ki, burada da yükleme ancak bir defa yapılmıştır. Bir saçmalık olan şey, aynı kelimeyi iki defa tekrar etmekte değil, aynı yüklemi birçok defalar konuya yüklemektir: Söz gelimi, Ksenokrates gibi, tedbirin varlıkları tarif eden ve temaşa eden şey olduğu söylenirse: Çünkü tarif herhangi bir temaşadır, öyle ki ve temaşa eden kelimelerini ilâve etmekle, aynı şey iki defa tekrar olunur. Soğumanın, tabii hararetin bir yoksunluğu olduğunu söyleyenler de aynı hatayı işliyorlar. Her yoksunluk, gerçekte tabii bir yüklem yoksunluğudur, öyle ki tabii kelimesini ilâve etmek zaittir; fakat hararet yoksunluğu demek yetecekti, çünkü yoksunluk terimi tabii bir hareketin bahis konusu olduğunu kendiliğinden gösterir.

Ve daha, bütüncül beyan edilmiş olmakla, bölümcül bir terimi ilâve edilmiş midir, görmek gerekir; söz gelimi, hakkaniyet faydalı ve âdil olan şeyin azalmasıdır denilirse, Âdil olan, gerçekte bir nevi faydalı olandır; ve bunun sonucu olarak, faydalı olan içindedir: O halde âdil terimi zaittir, çünkü bütüncülü göstermekle zaten bölümcül ilâve olun-

muştur. Tıp, hayvan ve insan için sıhhatli olan şeyin ilmi diye, veya kanun tabii olarak güzel ve âdil olan şeyin bir hayali diye tarif olunursa, durum yine böyledir: Çünkü âdil olan bir nevi güzeldir ve bunun sonucu olarak aynı şey birçok defalar tekrar olunmuştur.

4

<BAŞKA YERLER>

O halde, tarifi doğru veya yanlış olup olmadığını bilmek meselesi bu ve buna benzer mülâhazalarla incelenmek zorundadır. Nesnenin mahiyetinin gösterilip gösterilmediğini ve tarif edilip edilmediğini bilmeye gelince, işte, bu işe nasıl başlanacaktır?

İlk olarak, hasım tarifi önceki ve daha çok bilinen terimler yardımıyla tarifi teşkil etmeği unutmamış mudur, görmek gerekir. Madem ki, gerçekte, tarif ancak konulan terimi bildirmek maksadıyla verilmiştir, ve herhangi bir terimin değil, ispatta yapıldığı üzere (çünkü verilen veya alınan her malûmat için bu böyledir), önceki ve daha çok bilinen terimleri almakla nesneleri bildiririz, bu türlü terimlerle tarif etmedikçe, asla tarif edilmediği açıktır. Aksi takdirde, aynı nesnenin birçok tarifleri olacaktır: Çünkü gerçekte, önceki ve daha çok bilinen terimlerle başlamanın aynı zamanda bir tarif yapmak, ve daha iyi olan bir tarif yapmak olduğu apaçıktır, öyle ki her ikisi de aynı nesnenin tarifleri olacaktır. Bu ise, umumi olarak kabul edilmemiş olan bir görüş tarzıdır, çünkü varlıkların her biri için ancak

bir tek öz vardır. Bunun sonucu olarak, aynı nesnenin birçok tarifleri olması istenilirse tarif edilen nesnenin özü, tariflerin her birindeki ifadesine özdeş olacaktır, tarifler ayrı olduğundan, bu ifadeler de aynı değillerdir. O halde önceki ve daha çok bilinen terimlerle tarif olunmadığı zaman, asla tarif yapılmadığı apaçıktır.

Tarifin, daha çok bilinen terimler vasıtasıyla teşkil edilmediğini söylemek iki tarzda anlaşılabilir: Ya bu terimlerin, mutlak manada daha az bilinen terimler olduğu farz olunur, veya bunların bizce daha az bilindiği farz olunur, çünkü her iki hal mümkündür. Böylece, mutlak manada, önceki sonrakinden daha çok bilinir: Söz gelimi, nokta çizgiden, çizgi yüzeyden, yüzey ise katıdan daha çok malûmdur; nitelik birlik de sayıdan daha çok malûmdur, çünkü o sayıdan öncedir ve her sayının ilkesidir. Daha bunun gibi harf, heceden daha çok malûmdur. Fakat bizim için daha çok bilinen şeye gelince, bazen aksi vaki olur: Gerçekte, her şeyden önce duyularımızın fark ettiği katıdır, çizgiden çok yüzeydir, noktadan çok çizgidir, çünkü insanların çoğu ilkin bu kavramları bilirler: Bayağı herhangi bir zekâ bunları bilebilir, halbuki öbürleri keskin, üstün bir zihin gerektirirler.

Mutlak manada, demek, sonraki nesneleri önceki nesnelerle bildirmeye çalışmak tercihe şayandır, çünkü böyle bir yöntem daha çok bilgi vericidir. Bununla beraber, bu tabiattaki terimlerle nesneleri bilmeye muktedir olmayan kimseler için kendilerince bilinen terimler vasıtasıyla tarifi teşkil etmek gerekli

olabilir. Bu cinsten tarifler arasında, noktanın, çizginin ve yüzeyinkiler mevcut olup hepsi öncekini sonrakiyle açıklarlar. Çünkü nokta, denilir, çizginin, çizgi yüzeyin, yüzey ise katının sınırır. Bununla beraber, bu tarzda tarif yaparak tarif edilenin mahiyetini ifade etmenin imkânsız olduğunu gözden kaybetmemek gerekir (meğerki bir tesadüfle bizce daha çok bilinen şey ile mutlak olarak daha çok bilinen şey arasında fiilî bir özdeşlik olmasın) çünkü doğru bir tarif cins ile ayrımlar vasıtasıyla tarif etmek zorundadır, ve bu taayyünler, mutlak manada, neviden daha çok bilinen ve ondan önce olan nesnelere aittirler. Gerçekte, cinsin ve ayrımın ortadan kalkması nev'in kalkmasını icabettirir, öyle ki bunlar, neviden önce olan kavramlardır. Bunlar aynı zamanda daha çok bilinen'dirler: Çünkü nevi biliniyorsa, cins ve ayrım da gerekli olarak bilinmek zorundadır (söz gelimi, insanı bilerek, aynı zamanda hayvan ve yürüyen de bilinir), halbuki bilinen, cins ve ayrım ise bundan gerekli olarak, nev'in bilinmesi sonucu çıkmaz: O halde nevi daha çok meçhuldür. Bundan başka, karakteri filân veya falanca bilinen terimlerden başlamak olan tariflerin hakiki tarifler olduğu ileri sürülürse, aynı nesnenin birçok tarifleri bulunduğunu söylemeye mecbur kalınacaktır: Çünkü vakide, filân şeylerin filân şahıslar için, falan şeylerin falan şahıslar için daha malûm olduğu, ve bunların herkes için aynı olmadıkları vaki olur; öyle ki, tarifin filân veya falanca daha çok bilinen terimlerden itibaren yapılması zarurî olduğu doğru ise her bir şahsa bir ayrı tarif vermek gerekecektir. Üstelik, aynı şahıslar

için, başka başka zamanlarda, daha malûm olan, başka başka nesnelerdir: Başlangıçta, duyulabilen nesnelerdir; fakat zihin daha sonra daha keskin olduğu zaman, bu aksinedir, öyle ki, aynı şahıslar için bile, tarifiñ filân veya falanca daha çok bilinen, terimlerden itibaren teşkil edilmesi gerektiği ileri sürülürse, her zaman aynı tarifiñ verilmemesi gerekecektir. O halde, bu tabiattaki terimler yardımıyla değil, mutlak manada daha çok bilinen terimler yardımıyla tarif etmek gerektiği apaçıktır: Ancak bu tarzdadır ki daima ve aynı olan bir tarif elde olunabilecektir. Fakat, şüphesiz yine mutlak manada daha çok bilinen şey, herkesçe bilinen şey olmayıp yalnız iyi teşekkül etmiş bir zihne sahip olan kimselerce bilinen şeydir, tıpkı mutlak manada sıhhatli (le sain) iyi halde vücuda sahip olanlar için sıhhatli olan şey olduğu gibi. O halde bu noktalardan her birisini iyice açıklamak ve bunları tartışmanın menfaatine en iyi bir şekilde kullanmak icabeder. Her şeyin üstünde itiraz olunamayan şey, vakide, ne mutlak manada bilinen şeyden hareket ederek, ne de bizce daha çok bilinen şeyden hareket ederek ifadesi yapılmamış bulunursa, tarifiñ yok edilebildiğidir.

Böylece, daha çok bilinen terimlerle başlamamanın birinci hatalı tarzı bizim yukarıda gösterdiğimiz üzere, öncekini sonrakiyle ifade etmekten ibarettir. — Bir başka tarzı da, sükûnet halinde bulunan ve tayin edilmiş bulunan şeyin, belirsiz olan şeyle ve hareket halinde olanla tarifiñi vermekten ibarettir, çünkü yerinde duran ve belli olan şey, belirsiz olan ve hareket halinde olan şeyden önce olan kavramlardır.

Önceki terimler vasıtasıyla tarifler yapmamış olmaktan ibaret olan hata, üç şekle bürünür: Birincisi karşı (l'opposé) kendi karşısiyle, söz gelimi, iyilik kötülük tarafından tarif edildiği zaman. Çünkü karşılar tabiat gereğince zamandıştır. Bazıları ise her ikisinin aynı ilmin konusu olduğunu da düşünürler, öyle ki birinin öbüründen daha çok malûm olduğu bile söylenemez. Bununla beraber, bazı şeylerin belki de başka tarzda tarif edilmeye elverişli olmadıklarını gözden kaybetmemek lâzımdır: Kendi kendilerine görelî olan bütünü terimler gibi, yarım olmadan tarif edilemeyen mislin durumu budur. Gerçekte, bu tabiatta olan bütün terimler için, varlıkları tamamıyla herhangi bir nesne ile herhangi bir münasebetten ibarettir, öyle ki korrolâtiflerden birini öbüründen müstakil olarak bilmek imkânsızdır: Bunun için, birinin tarifinde, öbürü de gerekli olarak bulunmak zorundadır. O halde bu tarzda bulunan her şeyi bilmek, ve bizce faydalı görüldüğü hallerde kullanmak uygun olur.

Bu hatanın bir başka şekli, tarif içinde, tarif edilen terimin kendisi kullanıldığı zaman olur. Esasen bu tarif edilenin ismi kullanılmadığı zaman gözden kaçır: Söz gelimi, güneş gündüz görünen bir yıldız diye tarif olunduğu takdirde durum budur; çünkü gündüz terimi kullanılırken, aynı zamanda güneş terimi de kullanılıyor. Bu cinsten hataları meydana çıkarmak için lâzım gelen şey ismin yerine tarifi koymaktır, burada da, söz gelimi, gündüzü arzın üstünde güneşin hareketi olarak tarif etmektir. Şüphe yok, gerçekte, *arzın üstünde güneşin hareketi*

dendiği zaman, *güneş* söylenir, öyle ki *gündüz* terimi kullanılırken *güneş* terimi kullanılır.

Bu hatanın bir üçüncü şekli, bir taksimin beraber dizili bir terimi, aynı taksimin başka bir terimi ile tarif olunduğu zaman olur, söz gelimi, bir birlik (*l'unité*) çitfinden daha büyük olan şey olarak tek gibi; gerçekte, aynı bir cinsten çıkan bir taksimin beraber dizili terimleri tabiat gereğince zamandastırlar. Tek ve çift ise bir taksimin beraber dizili terimleridir, çünkü her ikisi de sayının ayrımlarıdır.

Yine bunun gibi, hasım bir üst terimi tabi bir terimle tarif etmiş midir, görmek gerekir: Söz gelimi, çiftin yarılarına bölünen bir sayı olduğunu, veya iyiliğin, faziletin bir hali olduğunu söylediyse; çünkü yarım, bir çift sayı olan *iki*'nin türemesidir, fazilet ise bir nevi iyiliktir, öyle ki bu terimler öbürlerine tabidirler. Bundan başka, tabi terimler kullanıldığı zaman, gerekli olarak öbürü de kullanılır: Çünkü *fazilet* terimi kullanıldığı zaman, *iyilik* terimi de kullanılır, çünkü fazilet herhangi bir iyiliktir; bunun gibi, *yarım* terimi kullanıldığı zaman, *çift* terimi de kullanılır, çünkü *yarılara bölünmek*, *ikiye bölünmek* demektir ve *iki* de çifttir.

5

<BAŞKA YERLER>

Umumi olarak konuşulursa, önceki ve daha çok bilinen terimlerle yapılan tarif için tek bir yer vardır; ve bu yerin bölümleri yukarıda ayrılmış olan-

lardır. — İkinci bir yer, nesne bir cinse girse bile, hasum onu bir cinse sokmamak hatasına düşmüş müdür, bilmekten ibarettir. Bu türlü bir hataya nesnenin özünün tarifin ifadesi içinde konulmamış olduğu her yerde raslanır: Söz gelimi, üç bu'du olan şey olarak cismin tarifi, veya verilmesi gerektiğini farzederek, hesap yapmasını bilen olarak insanın tarifi gibi. Çünkü üç bu'du olan şeyin tabiatı, veya hesap yapmasını bilenin tabiatı gösterilmemiştir. Cins ise muhakkak nesnenin özünü ifade etmeği hedef tutar, ve tarifin unsurları arasında farzedilmiş ilk terimdir.

Bundan başka, tarif edilen, birçok nesnelere tatbik olunabildiği halde, bunu bütün nesnelere taalluk ettirmemek hatasına düşülmüş müdür, görmek gerekir: Söz gelimi, gramer, imlâ edilen şeyi yazmanın ilmi olarak tarif ediliirse durum budur, çünkü aynı zamanda *ve okumanın* da ilâvesi gerekir. Gerçekte, grameri, yazmanın ilmi olarak vermekle, okumanın ilmi diye vermekten daha çok tarif edilmemiştir, öyle ki o, birinden birini değil her ikisini birden göstererek tarif olunur, çünkü aynı nesnenin birçok tarifleri bulunması mümkün değildir. Bununla beraber ancak bazı hallerdedir ki gerçekten bu söylenildiği gibidir; başka hallerde, söz gelimi, her iki şeyde birden esaslı bir münasebette bulunmayan bütün terimler için olduğu gibi, bu hiç de böyle değildir: Böylece, tıbbın hastalık ve sağlığın husulünün ilmi olduğu söylendiği zaman. Çünkü tıbbın kendiliğinden sağlığı husule getirdiği, buna karşılık, hastalık husule getirmek mutlak surette tıbbı yabancı bir şey olduğuna göre, hastalığı yalnız ilinti olarak husule

getirdiği söylenir. Demek burada, tıp bu iki faaliyetten her ikisine birden taalluk eder diye verildiği zaman ancak onlardan yalnız birine taalluk ettirildiği zamandan daha iyi tarif edilmiş olmaz; fakat belki de böyle bir tarif daha kötüdür, çünkü hatta tıba yabancı olan rasgele biri, hastalık husule getirmeye muktedirdir.

Bundan başka, tarif edilenin taalluk ettiği birçok nesneler olduğu zaman, tarif edilen daha iyiye değil de daha kötüye taalluk ettirilmiş midir, görmek gerekir; çünkü her ilim, her güç göründüğüne göre, daha iyiye taalluk eder.

Ve daha, terim kendi öz cinsi içine yerleştirilmemişse bunu, bizim yukarıda söylediğimiz gibi, cinslere tatbik olunabilen ilk kaidelere göre incelemelidir.

Üstelik, cinslerin gösterilmesinde, söz gelimi, adaleti eşitlik husule getiren *bir hâl* veya eşit olan şeyin dağıtıcısı olarak tarif ederken atlanmışları var mıdır, görmek gerekir: Çünkü bu tarzda tarif etmekle, fazilet atlanıyor ve böylece adaletin cinsi bir tarafta bırakılarak, bir nesnenin özü her bir halde kendi cinsiyle beraber bulunduğuna göre, mahiyeti gösterilmiyor. Bu, nesneyi en yakın cinsi içine koymaktan başka bir şey değildir. Çünkü onu en yakın cinsi içine koymakla bütün yüksek cinsleri gösterilmiştir. Çünkü bütün yüksek cinsler tabi cinsler hakkında tasdik edilmişlerdir. Bunun sonucu olarak: Ya nesneyi en yakın cinsi içine yerleştirmeli; veya en yakın cinsin tarif edildiği bütün ayrımları yüksek cinse bağlamalıdır. Çünkü bu tarzda hiç bir şey bir yana bırakılmış olmayacaktır; fakat isim yerine, ta-

rifi iledir ki tabi cins gösterilmiş olacaktır. Bunun aksine olarak sadece yüksek cinsi zikrederek, aynı zamanda tabi cins gösterilmez, bir bitki denilirse, bununla bir ağaç da denilmiş olmaz.

6

<BAŞKA YERLER>

Ve daha, ayrımlar hakkında da, gösterilen ayrımların da cinsin ayrımları olup olmadıklarını incelemek gerekir. Gerçekte nesnenin has ayrımları ile tarif olunmamışsa, veya her nesnenin olursa olsun, söz gelimi, hayvan veya cevher, bir ayırım olmayacak bir terim verilmişse, açıktır ki ortada tarif yoktur, çünkü bu terimler hiç bir şeyin ayrımları değildirler. Bundan başka, gösterilen ayırımın aynı bir taksim içinde ona karşı olan bir terime sahip midir, görmek gerekir: Böyle bir terime sahip değilse gösterilen ayırımın cinsin ayırımı olmayacağı apaçıktır. Gerçekte, bir cins, her zaman bir taksimin beraber dizili terimleri olan birtakım ayrımlarla taksim edilmiştir: Söz gelimi, hayvan, yürüyen, kanatlı, yüzen ve iki ayaklı'ya taksim edilmiştir. — Veya daha, verilmiş olana karşı bir ayırımın varlığına rağmen, bu ayırım cins hakkında doğru değil midir, görmek gerekir: Çünkü o zaman ne onun, ne de öbürünün cinsin bir ayırımı olmayacağı açıktır, çünkü aynı bir taksimin beraber dizili ayrımları nesnenin has cinsi hakkında hepsi doğrudur. Yine bunun gibi, verilen ayırma karşı olan ayırım doğru olsa da, onun cinse ek-

lenmesi bir nevi teşkil etmiyor mu, görmek gerekir: O zaman onun cinsin bir yakın ayrımı olamayacağı apaçıktır, çünkü cinse eklenen her yakın ayrım bir nevi teşkil eder. O, bir ayrım değilse, gösterilen ayrım daha çok ayrım değildir, çünkü taksimde o ona karşıdır.

* Bundan başka, cins, çizgiyi genişliği olmayan bir uzunluk olarak tarif edenler tarzında bir inkârla taksim olunmuş mudur, görmek gerekir, çünkü bu, çizginin genişliği haiz olmadığından başka hiç bir şey ifade etmez. O zaman netice, cinsin kendi nevi'ne katıldığı olacaktır: Gerçekte her uzunluk ya genişliği olmak, veya genişliği olmamak zorunda olacaktır. Çünkü, her şeyde doğru olan ya tasdik, veya inkârdır; öyle ki çizginin cinsi de ki uzunluktur, ya genişliği olan veya genişliği olmayan olacaktır.* Fakat genişliği olmayan uzunluk bir nev'in tarifidir ve bunun gibi genişliği olan uzunluk da bir tariftir: Çünkü genişliği olmayan ve genişliği olan birtakım ayrımlardır ve ayrım ile cinsten itibarendir ki nev'in tarifi yapılır. Cins' böylece nev'inin tarifini kabul etmiş olacak. Yine bunun gibi, ayrımın tarifini de kabul etmiş olacak, çünkü yukarıda gösterilmiş ayrımlardan biri veya öbürü gerekli olarak cins hakkında tasdik edilmişlerdir. Üstelik, bizim sözünü ettiğimiz yer Fikirlerin varlığını koyanlara karşı faydalıdır. Gerçekte, kendinden uzunluk varsa, onun genişliği olan veya genişliği olmayan olduğu cins hakkında nasıl tasdik edilecektir? Çünkü kavramın bütünlüğü içinde alınan uzunluk için yüklemelerinin birinin veya öbürünün, onun cins için doğru olması

lâzım olduğuna göre doğru olması gerekir. Burada ise bu vaki değildir. Çünkü hem genişliği olmayan uzunluklar, hem de genişliği olan uzunluklar vardır. O halde bu yer sırf, bir cinsin her zaman sayı yönünden bir olduğunu iddia edenlere karşı faydalıdır; bu ise fiikrlerin taraftarlarının ileri sürdükleri iddiadır; çünkü onlar kendinden - uzunluğun ve kendinden - hayvanın birer cins olduğunu söylerler.

Bazı hallerde, tarif yapıldığı zaman, bir inkârı kullanmak zorunda kalındığı olabilir: söz gelimi, yoksunlukları tarif etmek için: *Kör*, tabii olarak haiz olması gerektiği halde görmeden mahrum olan, manasına gelir. Esasen bir cinsi bir inkârla taksim etmekle, gerekli olarak taksimde karşı terim olarak bir inkârı haiz olan bir tasdik ile taksim etmek arasında hiç bir fark yoktur: Söz gelimi, bir şey genişliği olan bir uzunluk olarak tarif olunmuşsa, çünkü *genişliği olan şey*, taksim içinde beraber dizili terim olarak *genişliği olmayan şey'i* haizdir, başka da bir şeyi yoktur. Öyle ki burada da cins bir inkârla taksim edilmiştir.

Bundan başka, hakareti, istihza ile birlikte olan bir küstahlık olarak tarif edenler tarzında, nevi bir ayırım olarak verilmiş midir, görmek gerekir: İstihza (*raillerie*), gerçekte, bir nevi küstahlıktır; bundan istihzanın bir ayırım değil, pekâlâ bir nevi olduğu sonucu çıkar.

Üstelik, cins bir ayırım olarak gösterilmiş midir? söz gelimi, faziletin bir iyi veya namuslu hal olduğu söylenmiş midir, görmek gerekir: Çünkü iyilik, vaki-de, faziletin cinsidir. Veya daha ziyade, aynı şeyin

birbirini ihtiva etmeyen iki cins içinde bulunamadığı doğru ise, iyilik cins olmayıp ayırmadır: Çünkü ne her hal bir iyilik ne de her iyilik bir hal olmadı-ğından, ne iyilik hali ne de hal iyiliği ihtiva etmez. Bundan, bu iki kavramın ne biri, ne de öbürü olamayacakları sonucu çıkar ve bunun neticesi olarak, hal, faziletin cinsi ise iyiliğin onun cinsi değil, daha çok ayrımı olduğu apaçıktır. İlâve olunabilir ki hal, faziletin özünü ifade eder, halbuki iyilik özü değil, bir niteliği ifade eder. Ayrımın görevi ise herhangi bir niteliği ifade etmektir, gibi görünüyor.

Verilen ayrımın herhangi bir niteliği değil, filân ferdî nesneyi mi ifade ediyor, görmek gerekir, çünkü umumi kanaat olarak, ayırım daima herhangi bir niteliği ifade eder.

Ayırım yalnız ilinti yönünden mi tarif edilene aittir, bunu da incelemek gerekir: Gerçekte, hiç bir zaman yarım, tıpkı cins gibi ilintilik yüklemelere katlamalıdır, çünkü bir nesnenin ayrımının bu nesneye hem ait olması, hem de olmaması mümkün değildir.

Bundan başka, ayırım, veya nevi, veya nev'e tabi olan nesnelerden biri, cinsin bir yüklemi ise, burada tarif mevcut olamayacaktır. Bu terimlerden hiç biri, gerçekte, cins hakkında tasdik edilemez, çünkü cins hepsinin içinde en fazla kaplamı haiz olan- dır. Ve daha, vakide cinsin ayırım hakkında tasdik edilmiş midir, görmek gerekir: Çünkü cinsin ayırım hakkında değil, kendisi hakkında ayrımın tasdik edildiği şey hakkında tasdik ediliyor gibi görünüyor. Söz gelimi, hayvan nevi hakkında tasdik edilen ayırımın kendi hakkında değil, insan, öküz ve diğer yü-

rüyen hayvanlar hakkında tasdik edilmiştir. Gerçekte, hayvanın ayrımlarının her biri hakkında tasdik edilmesi isteniliyorsa, hayvan o zaman nevi hakkında birçok defalar tasdik edilmiş olacaktır, çünkü ayrımlar nevi hakkında tasdik edilmişlerdir. Ayrımların hepsinin, hayvan iseler kâh nevi, kâh fert olacaklarını ilâve ediyorum, çünkü her hayvan kâh bir ferttir.

Nevi veya nev'in altındaki şeylerden biri ayrım hakkında tasdik edilmiş midir, bunu da aynı tarzda incelemek gerekir. Bu ise, gerçekte, imkânsızdır, çünkü ayrımın, nevilerinden daha fazla kaplamı vardır. Bundan başka, nevilerden biri, onun hakkında tasdik edilmişse netice ayrımın bir nevi olduğu olacaktır: Söz gelimi, *insan* ayrıma yüklenmişse, ayrımın *insan* olduğu apaçıktır. Ve daha ayrım, vakide, neviden önce değil midir, görmek gerekir, çünkü ayrım cinsten sonra, ama neviden önce olmak zorundadır.

Daha, gösterilen ayrım, ne içte olan, ne de içine alan olmayan aynı bir cinse ait midir, bunu da incelemek gerekir. Gerçekte umumi olarak kabul olunur ki aynı ayrım, biri öbürünü ihtiva etmeyen iki cinse ait olamaz. Aksi takdirde, aynı nevin de biri öbürünü ihtiva etmeyen iki cins içinde olacağı vaki olacaktır: Çünkü ayrımlardan her biri kendi cinsini beraberinde muhafaza eder. Söz gelimi, kendileriyle birlikte hayvanı muhafaza eden yürüyen ve iki ayaklı gibi. O halde cinslerden her biri, ayrımın kendisi hakkında doğru olduğu şey hakkında doğru olursa, bundan aşikâr olarak nev'in biri öbürünü ihtiva etmeyen iki cins içinde olmak zorunda olacağı

sonucu çıkar. Veya, aynı ayırım için, biri öbürünü ihtiva etmeyen iki cinse ait olmak belki imkânsız değildir, ve *her ikisi bizzat aynı bir cinse tabi olduğu zaman müstesna'yı* ilâve etmek zorundayız: Bu suretledir ki yürüyen hayvan ile kanadlı hayvan birbirini ihtiva etmeyen cinslerdir, iki ayaklı ise her ikisinin ayırımıdır. O halde *cinslerin kendilerinin aynı cins içinde bulunduğu zaman müstesna'yı* ilâve etmek gerekir. Çünkü burada her ikisi de hayvana tabidirler. Yine apaçıktır ki, aynı bir ayırım için biri öbürünü ihtiva eden iki cinse ait olmak imkânı verilmiş olduğundan, ayırım için kendisiyle birlikte kendi öz cinsinin bütününe muhafaza etmek gerekliliği yoktur; gerekli olan şey, onun kendisiyle yalnız cinslerden birinin veya öbürünün ve üstelik, bütün ondan yukarıda olanları muhafaza etmesidir, tıpkı iki ayaklının, kendisiyle ya kanatlı hayvanı veya yürüyen hayvanı muhafaza etmesi gibi.

Daha bir nesnenin cevherinin ayırımı olarak herhangi bir şey içindeki varlık verilmiş midir, görmek gerekir: Çünkü öyle geliyor ki, bir cevher bir cevherden nerede olduğu dolayısıyla farklı değildir. Bunun içindir ki, *yürüyen* ve *yüzzen* (suda yaşayan) terimleriyle hayvanı tkasim edenler kötülenir, çünkü yürüyen ve yüzzen sırf bir neredelik (ποθ) gösterirler. Veya belki de bu hallerde, tenkid yerinde değildir: Yüzzen, gerçekte, ne herhangi bir şey içinde var olmayı, ne de herhangi bir yeri değil, herhangi bir niteliği ifade eder, çünkü nesne kuruda (kara) da bile olsa yine yüzendir, bunun gibi yürüyen hayvan, hatta su içinde bile, yürüyen olacaktır, yüzzen olmaya-

caktır. Bununla beraber, ayrıma herhangi bir nesne içinde var olmayı ifade etmek vaki olursa, tarifte bir hata işlenmiş olacağı açıktır.

Ve daha, tesirlenme ayrım olarak verilmiş midir, görmek gerekir: Çünkü her tesirlenme, daha kesif olmak suretiyle, nesnenin cevherini bozar, halbuki ayrım asla bu durumda değildir. Gerçekte, ayrım, kendisinin ayrımı olduğu şeyi muhafaza eder görünüyor, ve her bir nesne için kendi öz ayrımından mustakil olarak, var olmak mutlak surette imkânsızdır: Yürüyen yoksa insan da olmayacaktır. Vaki de mutlak olarak konuşulursa, nesnenin, kendisi dolayısıyla başkalaşmaya maruz olduğu şeyden hiç biri bu nesne için bir yarım teşkil edemez, çünkü bütün bu türlü taayyünler, daha kesif olmakla, cevheri bozarlar. Bunun sonucu olarak, bu tabiatta herhangi bir ayrım verilmişse, bir hata işlenmiştir. Çünkü bu ayrımlarımıza göre mutlak surette hiç bir başkalaşmaya maruz kalmayız.

Üstelik, vakide, görelî bir terimin ayrımı olarak, kendisi görelî olmayan bir ayrım verilmiş midir, incelemek gerekir: Çünkü görelîlerin ayrımlarının kendileri de görelîdirler, nitekim ilim için de durum budur. Bu sonuncunun, gerçekte, teoretik, pratik ve poetik olduğu söylenir, ve bu ayrımlardan her biri, bir münasebeti gösterir; çünkü ilim, herhangi bir şeyin teorik teorisi; herhangi bir şeyin husule gelmesi, herhangi bir şeyin aksiyonudur.

Daha, tarif ederken, görelîlerden her biri, kendisine tabîi olarak görelî olduğu şeye taalluk ettirilmiş midir, incelemek gerekir. Gerçekte, bazı hallerde

başka her şeyi dışarıda bırakarak, görelilerden her biri kendisine tabii olarak görelî olduğu şeyle münasebeti içinde kullanılabildiği halde, başka hallerde, başka bir şeyle münasebet halinde de kullanılabilir: Söz gelimi, görmek ancak görmeye yarar, halbuki (kazağı) olmava da yarıyabilir. Bununla beraber, kazağı su almak için bir âlet olarak tarif olunursa bir hata işlenecektir, çünkü tabii olarak taalluk ettiği bu kullanma değildir. Bir nesnenin kendisine tabii olarak görelî bulunduğu şeyin tarifi tedbirli olmak yönünden tedbirli insan tarafından, ve bu şeye has olan ilim tarafından, bu şeyin kendisi için kullanılacağı şeydir.

Veya daha, bir terim birçok nesnelerle münasebette bulunduğu halde, vakide, ilk münasebeti içinde verilmiş midir, görmek gerekir: Söz gelimi, tedbir, ruhun akli bölümünün bir hassası olarak değil de insanın veya ruhun hassası olarak mı tarif edilmiştir. Çünkü tedbir, ilk olarak akli bölümün hassasıdır, çünkü ancak bu yetiye göredir ki ruh ve insan tedbiri haizdir denilmişlerdir.

Bundan başka, tarif edilen terimi bir tesirlenme, veya bir durum ve istidat veya herhangi bir başka taayyündür denilen nesne bunu kabul etmeye istidatlı değilse, tarifte bir hata işlendi demektir. Gerçekte, her durum ve istidat, her tesirlenme, kendisinin bir durum ve istidadı veya bir tesirlenmesi olduğu nesne içinde tabii olarak hâsıl olur, nitekim ilimde, ruhun bir durum ve istidadı olduğu için, ruhta hâsıl olur. Fakat bazen bu türlü hallerde aldanılır: Söz gelimi, uykunun duyumun bir iktidarsızlığı; ya-

kınsızlığın (*ánostia*) zıt istidlâllerin bir eşitliği; elem-in tabiî olarak birleşmiş bölümlerin şiddetli bir ayrılışı olduğu söylendiği vakit, olduğu gibi. Gerçekte, uyku duyumun bir yüklemi değildir (halbuki duyumun bir iktidarsızlığı olsaydı böyle olması gerekcekti); bunun gibi yakınsızlık da zıt istidlâllerin bir yüklemi; ne de elem, tabiî olarak birleşmiş bölümlerin bir yüklemi değildir. Çünkü kendilerinde elem mevcut olacağından, cansız şeyler o zaman elemi haiz olacaktır. Sıcak ve soğuk unsurların bir muvazenesi olduğu söylenirse, sıhhatın tarifi de böyledir. Çünkü o zaman, sıcak ve soğuk unsurların sıhhati haiz olmaları gerekli olacaktır: Her şeyin muvazenesi, gerçekte, kendisinin muvazenesi olduğu şeylerden ayrılamaz bir yüklemidir, öyle ki sıhhat bu nesnelerin bir yüklemi olacaktır. Bundan başka, bu tarzda tarif edenlerin neticeyi sebep olarak veya aksine koydukları vaki oluyor. Gerçekte, tabiî olarak birleşmiş bölümlerin ayrılması bir elem olmayıp yalnız bir elem sebebidir; uykuda bir duyum iktidarsızlığı olmayıp biri öbürünün sebebidir. Çünkü ya biz duyum olmadığı için uyuruz, veya biz uyuduğumuz için duyum yoktur. Yine bunun gibi, zıt istidlâller arasında eşitlik pekâlâ yakınsızlığın sebebi gibi görünecektir: Gerçekte, her iki yönde muhakeme etmekle, bütün düşüncelerin her yönden eşit göründükleri vakittir ki, biz girişilecek iş üzerinde yakınsızlık içindeyiz.

Bundan başka, dikkati bütün zaman devreleri üzerine çekmek, ve bu hususta <tarif edilen ile tarif arasında> herhangi bir uygunsuzluk yok mudur: Söz gelimi, ölümsüzü, halen yok olmaz bir canlı diye

tarif edilmiş midir, görmek gerekir, çünkü halen yok olmaz canlı yalnız halen ölümsüz olacaktır. Yahut da bu halde, hem nesnenin halen yok edilmiş olduğunu, hem halen yok edilemeyeceğini, hem de nihayet ister hiç bir zaman yok edilemeyecek şekilde halen var olduğunu ifade edecek *halen yok olmaz* ifadesinin müphemliği yüzünden neticenin çıkmadığı da olabilir. O halde bir canlının halen yok olmaz olduğunu söylediğimiz zaman, demek istiyoruz ki o hiç bir zaman yok edilemeyecek tabiatıta olan halen bir canlıdır: Bu ise demektir ki o ölümsüzdür. Öyle ki bundan onun yalnız şimdiki anda ölümsüz olduğu sonucu çıkmaz. Fakat bununla beraber, ismin ifade ettiği şey buna tamamiyle yabancı olduğu halde tarifte verilmiş olan şeyin yalnız hale veya geçmişe ait olması vaki olursa burada <tarif ile tarif edilenin> arasında özdeşlik bulunmayacaktır.

O halde bu yerden bizim söylediğimiz şekilde faydalanmalıdır.

7

<BAŞKA YERLER>

Herhangi bir başka nesne, verilen tariftten daha doğru olarak tarif edilen şeyin tatbikatını ifade ediyor mu, incelemek gerekir: Söz gelimi, adalet eşitliğin dağıtıcı (distributive) yetisi olarak tarif edilirse durum budur. Gerçekte, *âdil* yalnız dağıtmak kabiliyeti olan insandan ziyade, kasten, eşitlik dağıtmak isteyen insanı gösterir; öyle ki adalet eşitliğin dağıtıcı yetisi olamayacaktır, çünkü o zaman da en

âdil insan, en büyük eşitlik dağıtma kabiliyeti olan insan olacaktır.

Bundan başka, tarife göre verilen şey daha çoğa istidatlı olmadığı halde nesnenin buna istidatlı mıdır, veya aksine olarak, nesne istidatlı olmadığı halde tarife göre verilen şey daha çoğa istidatlı mıdır, görmek gerekir. Gerçekte, nesne ile tarifin her ikisinin de daha çoğa istidatlı olmaları, veya tarife göre verilen şeyin nesnenin özdeş olduğu doğru ise ikisinden hiç birisinin daha çoğa istidatlı olmamaları gerekir. — Bundan başka, her ne kadar tarif ve nesne daha çoğa istidatlı iseler de, aynı zamanda artmıyorlar mı, görmek gerekir: Söz gelimi, cismani sevgi (*ἔρως*) birleşme arzusu olarak tarif edildiği zaman durum budur. Çünkü, gerçekte, daha çok seven kimsenin daha şiddetli bir birleşme arzusu yoktur, öyle ki bu iki şey aynı zamanda artmazlar; bununla beraber, tarif ile tarif edilen arasında özdeşlik olduğu doğru ise, artmaları gerekecektir.

Ustelik, iki şey konulmuş olmakla, tarif edileni daha çoğa istidatlı olana, daha az istidatlı bir tarif verilmiş midir, görmek gerekir: Söz gelimi, ateş, en ince parçacıklardan mürekkep olan cisim olarak tarif edilmiş midir? Gerçekte, alev, ışıktan daha çok ateştir, fakat alev ışıktan daha az, en ince parçacıklardan mürekkep bir cisimdir; halbuki tarif edilenle tarifin her ikisinin aralarında özdeşlik olduğu doğru ise, onların aynı şeye daha çok ait olmaları gerekirdi. — Ve daha, tarif edilen ve tariften biri teklif edilen iki nesneye aynı derecede ait midir; buna karşılık, öbürü ikisine aynı derecede ait

olmayıp, birinden ziyade öbürüne mi aittir, görmek gerekir.

Bundan başka, tarifi ayrı olarak alınan iki şeye nispetle mi verilmiştir, görmek gerekir: Söz gelimi, güzel görme ve işitmeye hoş gelen şey olarak mı, varlık da tesirlenmeye ve tesire muktedir olan şey olarak mı tarif ediliyor? Gerçekte, aynı şey o zaman hem güzel, hem de güzel - olmayan olacaktır, bunun gibi, hem var, hem de var - olmayan olacaktır. Çünkü işitmeye hoş gelen, güzel özdeş olacaktır, öyle ki işitmeye hoş - olmayan, güzel - olmaya özdeş olacaktır. Gerçekte, özdeş nesnelerin karşılıklı da özdeşleştirler, güzelin karşısı ise güzel olmayandır, işitmeye hoş gelenin karşısı da işitmeye hoş - olmayandır, böylece işitmeye hoş - olmayan ile güzel - olmayan arasında özdeşlik olduğu görülüyor. Bir nesne göze hoş gelip işitmeye hoş gelmiyorsa, o hem güzel hem de güzel - olmayan olacaktır. Biz aynı tarzda aynı nesnenin hem var, hem de var - olmayan olduğunu gösterebiliriz.

Bundan başka, cinsler, ayrımlar, ve tarif içinde verilen bütün öbür terimler için tarifleri isimlerin yerine konulacak, ve o zaman herhangi bir uygunsuzluk olup olmadığı görülecektir.

8

<BAŞKA YERLER>

Tarif edilen terim, ister kendi kendine, ister cins sebebiyle bir görelî ise, ister kendi kendine, ister

cins sebebiyle bir görelî ise görelî olduğu şeyi tarif içinde göstermemek hatasına düşölmüş müdür, incelemek gerekir: Söz gelimi, ilim sarsılmaz bir hüküm, veya istek kedersiz bir arzu olarak tarif edilmiş midir? Gerçekte her görelînin özü, bir başka şeye taalluk etmekten ibarettir. Çünkü her bir görelînin bütün varlığının, herhangi bir münasebette bulunmaktan başka hiç bir şey olmadığını söyledik. O halde demeliydi ki ilim, bilinebilenin hükmü; istek, iyiliğin arzusudur. Gramer, harflerin ilmi olarak tarif edilmişse, yine bunun gibidir: Çünkü tarif içinde, ister tarif edilen terimin kendisine görelî olduğu şeyi, ister hiç değilse, cinsinin görelî olduğu şeyi vermek gerekirdi. — Veya daha, gaye, her bir nesnede, en iyi olarak bulunan şey veya bütün geri kalanın kendisi dolayısıyla var olduğu şey olmakla, gayesiyle münasebet halinde görelî bir terim vermemek hatasına düşölmüş müdür, görmek gerekir. O halde en iyi unsuru veya son unsuru göstermek, ve söz gelimi, iştihanın hoş olanın değil, hazzın iştihası olduğunu söylemek gerekir, çünkü biz hoş olanı bu beriki için isteriz.

Daha terimin kendisine taalluk ettirildiğı şey bir oluş veya bir fiil midir, incelemek gerekir. Çünkü bütün bunların hiç biri bir gaye değildir. Gaye olan, fiil ve oluşun kendilerinden ziyade, fiil ve oluşun sonucudur. Veya belki bu kaide bütün hallerde doğru değildir, çünkü insanların çoğı zevk duymayı, zevk duymalarının sona ermesine tercih ederler, öyle ki onlar fiilin sonundan ziyade fiilin kendini gaye edinirler.

Üstelik bazı hallerde, niceliğin, veya niteliğin veya nereliğin, veya bir nesnenin öbür ayrımlarının ayırddilmesi unutulmuş mudur, görmek gerekir: Söz gelimi, muhteris için arzuladığı şan ve şereflerin niceliği ve niteliği gibi. Çünkü bütün insanlar şan ve şerefleri arzu etmekle, bundan bunları arzu eden kimseye muhteris demek yetmediği sonucu çıkar, fakat bizim sözünü ettiğimiz ayrılmaları ilâve etmek gerekir. Tamahkâr için de aynı, onun arzu ettiği servetin niceliğini, veya itidalsiz için hangi hazlar için öyle olduğunu söylemek gerekir: Çünkü kendini herhangi bir nevi hazza kaptıran kimseye değil, kendini belli bir nevi hazza kaptıran kimseye itidalsiz denilir. Veya gece, arz üzerinde bir karanlık; yer sarsımı, arzın bir hareketi; bulut, havanın bir tekâsüfû; veya yel havanın bir hareketi olarak tarif olunduğu zaman da durum budur: Niceliği, niteliği, nereliği ve sebebi tasrih etmek gerekir. Bu türlü öbür haller için de bu böyledir: Ne olursa olsun bir ayrımı bir tarafa bırakmak, mahiyeti (la quiddité) artık göstermemektedir. İnsan hücumunu daima tarifte eksik olan şeye karşı yöneltmelidir: Gerçekte, tabiat ve genişliğinden mustakil olarak alınan arzın bir hareketi bir yer sarsımı; tabiatı ve genişliğinden müstakil olarak alınan havanın bir hareketi de bir yol olmayacaktır.

Bundan başka, arzular halinde, görünür kelimesinin ilâvesi unutulmuş mudur, görmek gerekir, ve onun tatbik olunduğu bütün öbür hallerde de bu böyledir: Söz gelimi, görünür iyilik veya hazzın ba-

his konusu olduğu söylenmeksizin isteğin iyiliğın bir arzusu, veya iştahının hoş olanın bir arzusu olduğu söylenirse. Çok defa, gerçekte, arzulandığı vakit, iyi ve hoş olana dikkat olunmaz, öyle ki nesnenin gerçekte iyi ve hoş olan olması gerekli değildir, öyle görünmesi yeter. O halde bu tahdidi de göz önünde tutarak tarifi vermek gerekirdi. Bir yandan da, hatta sözü edilen terim tarife ilâve edilmişse, Fikirler alanına götürmelidir. Gerçekte, görünür olan hiç bir şeyin Fikri yoktur, ama öyle geliyor ki Fikir her zaman bir Fikre göre söylenmiştir: Söz gelimi, kendinden - İştah, kendinden - Hoş olanındır, kendinden - İstek kendinden - İyilik'inkidir; o halde ne görünür iyiliğinki, ne görünür hoş olanıinki olmayacaktır, çünkü kendinden - görünür - İyilik'in, veya kendinden - görünür - Hoşolan'ın varlığı bir saçmalıktır.

9

<BAŞKA YERLER>

Üstelik, tarif, halin tarifi ise dikkati onun sahip olduğu konu üzerine yönelmek gerekir, ve tarif hale sahip olan konunun tarifi ise dikkati hal üzerine yönelmek gerekir. Bu cinsten bütün öbür haller için bu böyledir. Söz gelimi, hoş olan, faydalıya özdeş ise, o zaman haz duyan insan da fayda sağlar. Bir kelime ile bu türlü tariflerde, tarif edenin herhtangi bir manada bir tek şey yerine birçok şeyleri tarif ettiği olur: İlmi tarif ederken, söz gelimi, herhangi bir şekilde bilgisizlik de, ve bunun gibi, daha âlim

ve cahil de, aynı zamanda bilmek ve bilmemek de tarif olunur. Çünkü birinci terim aydınlatılmış olunca, geri kalan da, herhangi bir manada, aydınlanır. O halde böyle hallerde, bu maksat için zıt terimlerin ve aynı seriye ait olan terimlerin mütalâasından çıkarılmış ilk ilkeleri kullanmak suretiyle herhangi bir uygunsuzluğa karşı korunmak gerekir.

Bundan başka, görelî terimler halinde, nevi, cinsin kendisinin görelî olarak verildiği şeyin nev'ine görelî olarak verilmiş midir, görmek gerekir. Söz gelimi, inanç, inanç konusuna görelîyse, bir belli inanç, belli bir inanç konusuna görelî midir, görmek gerekir; ve çokkatlık, çokkatlık - altına görelî ise belli bir çokkatlı, belli bir çokkatlık - altına görelî midir, görmek gerekir: Çünkü bu karşılıklar verilmemişse bir hatanın işlenmiş olduğu açıktır.

Daha, terimin karşıtı, karşı tarafı haiz midir, ve söz gelimi, yarımın tarafı iki katın tarafının karşıtı nedir, görmek gerekir: Çünkü iki kat, eşit bir miktarı aşan şey ise, yarım, eşit bir miktar aşılmış olan şeydir. — Zıtlar için, kaide aynıdır: Çünkü zıt terimlere, zıtların birleşme şekillerinden birine göre zıt olan taraf tatbik olunacaktır. Söz gelimi, faydalı olan, iyilik husule getiren şey ise, zararlı olan, kötülük husule getiren, veya iyiliği yok eden şeydir. Çünkü bu son iki ifadeden biri veya öbürü gerekli olarak, aslî terimin zıddıdır. O halde ne o, ne de öbürü aslî terimin zıddı değilse, son olarak verilmiş olan tariflerden hiç birisinin aslı olarak taraf edilmiş terimin zıddının tarafı olmayacaktır; bunun sonucu olarak, (aslî terimin) aslî olarak verilen tarafı de doğru ola-

rak verilmiş değildir. — Mademki, zıtların bazıları için, biri, söz gelimi, eşitsizlik eşitliğin yoksunluğu olarak görüldüğü gibi (çünkü eşit olmayan şeylere eşit olmayan denir), öbürünün yoksunluğundan başka bir şey göstermiyor, bunun sonucu olarak, yoksunluğa göre gösterilen zıddın gerekli olarak öbürü tarafından tarif edilmesi gerektiği apaçıktır, halbuki öbürü yoksunluğa göre gösterilen terimle tarif edilmez, çünkü o zaman onlardan her birinin öbürü tarafından bilinmiş olması gerekecektir. O halde, zıt terimler misalinde, bu cinsten bir hata işlenmekten, söz gelimi, eşitliği eşitsizliğin zıddı olarak tarif etmekten çekinmelidir, çünkü o zaman onu yoksunluğa göre gösterilen bir terimle tarif etmek olur. Bundan başka, böyle tarif etmekle tarif içinde tarif edilenin kendini kullanmak zorı vardır: Bu ise ismin yerine tarifi konulduğu takdirde apaçık olur. Gerçekte, eşitsizlik demek, eşitliğin yoksunluğu demekten hiç bir suretle farklı değildir; <böyle tarif edilen> eşitlik, demek, eşitliğin yoksunluğunun zıddı olacaktır, öyle ki tarif edilmesi gerekli olan aynı terim kullanılmış olacaktır. — Bununla beraber, iki zıttan hiç birisinin yoksunluğa göre gösterilmeyip, tarifi gene de bundan önceki tarzda verilmiş olduğunu, söz gelimi, iyiliğin kötülüğün zıddı olarak tarif olunduğunu farzedelim; o zaman kötülüğün de iyiliğin bir zıddı olacağı açık olduğundan (çünkü bu tarzda zıt olan nesnelerin tarifinin aynı tarzda verilmesi gereklidir), netice, burada da tarif edilenin kendisinin kullanıldığıdır: Çünkü iyilik kötülüğün tarifinin içindedir. Şu halde iyilik kötülüğün zıddı

ise, ve kötülük hiç bir suretle iyiliğin zıddından farklı değilse, iyilik, iyiliğin zıddının zıddı olacaktır. Görülüyor ki tarif edilecek terimin kendisi kullanılmıştır.

Bundan başka, yoksunluğa göre gösterilen terimi verirken, kendinin yoksunluğu olduğu terim, yani hal, veya zıddı, veya kendisinin yoksunluğu filân başka şey verilmemiş midir; ve yine ister mutlak olarak hiç bir terim ilâve edilmiş olmasın, ister, tabii olarak yoksunluğun içinde husule geldiği ilk konu ilâve edilmiş olmasın, yoksunluğun tabii olarak içinde husule geldiği terimin ilâvesi unutulmuş mudur, görmek gerekir. Söz gelimi, bilgisizliği bir yoksunluk olarak tarif ederken, onun ilmin yoksunluğu söylenmemişse; veya tabii olarak içinde husule geldiği terim ilâve olunmamışsa, veya konu ilâve olunmakla beraber, onun içinde bulunduğu ilk konu verilmemişse: Söz gelimi onun, ruhun aklî bölümü içinde değil, insanda veya ruhta olduğu söylenmişse, durum budur. Gerçekte, bu kaidelerden herhangi biri unutulmuşsa, bir hata işlenmiştir. Körlüğün, gözde görmenin bir yoksunluğu olduğu gösterilmemişse yine böyledir. Çünkü onun tabiatını doğru olarak tarif etmek için, onun hem nenin yoksunluğu olduğunu, hem de bu yoksunluğun konusunun ne olduğunu koymak gerekir.

Daha, yoksunluğa göre söylenmemiş olan bir terim, yoksunlukla tarif edilmiş midir, görmek gerekir. Söz gelimi, bilgisizlik halinde, bu cinsten bir hata da bilgisizliği sırf bir inkâr olmayarak anlayanların olgusu görünecektir. Gerçekte, ilmi haiz olmayan konu öyle geliyor ki bilmiyen değil; daha ziyade aldanan-

dır. İşte bunun için ne cansız varlıklar, ne de çocuklar hakkında bilmediklerini söylemiyoruz. Bilgisizlik, o halde, ilmin yoksunluğuna göre söylenemez.

10

<BAŞKA YERLER>

Bundan başka, tarifi benzer infleksiyonlarının, tarif edilen ismin benzer infleksiyonlarıyla uyuyuyorlar mı, görmek gerekir: Söz gelimi, *şaydalı sıhhat husule getirici* manasına gelir, *şaydalı* olarak, *sıhhat husule getirici* olarak; *şaydalı olmuş* olarak, *sıhhat husule getirmiş olan şey* manasına gelir.

Daha, gösterilen tarifi Fikir'e de uygun gelecek midir, incelemek gerekir. Bazı hallerde, gerçekte, bu karşılık husule gelmez: Söz gelimi, Eflâtun, hayvanların tarifine *ölümlü* terimini ilâve ettiği zaman, gerçekte, Fikir, söz gelimi, kendinden insan *ölümlü* olmaz, öyle ki tarif Fikir'e uymaz. Mutlak olarak konuşulduğu takdirde, *hareket etmeğe muktedir* veya *tesirlenmeye muktedir* terimlerinin ilâve olunduğu her yerde gerekli olarak Fikir ile tarif arasında uygunsuzluk vardır. Çünkü Fikir'lerin varlığını iddia eden kimseler için, görüldüğüne göre, bunlar tesirlenmez ve hareketsizdirler. İşte bu teoriklere karşıdır ki bu cinsten deliller faydalıdır.

Üstelik, homonimlik yönünden kullanılan terimler için, bütün manalarda müşterek bir tek tarif verilmiş midir, görmek gerekir. Gerçekte, bunlar,

müşterek adlandırılmaları için, bir tek tariften başka tarifi olmayan sinonim terimlerdir; bunun sonucu olarak, verilen tarif, homonim terim altında bulunan nesnelerden hiç birisine has değildir, çünkü o, bu terim altında bulunan her şeye aynı tarzda uyar. O halde, hayatın, doğuştan mevcut, beslenebilen bir varlıklar cinsinin hareketi olduğunu söylediği zaman, Dionysios'un hayat hakkında verdiği tarifi kusuru budur; bu karakter ne nebatlara, ne de hayvanlara ait değildir. Halbuki, görünüşe göre, hayat bir tek nesne nevi ifade etmeyip hayvanlarda başka, nebatlarda başkadır. O halde, hayatın sinonim ve daima bir tek nesneler nev'ini ifade etmek için kullanılmış bir terim olduğunu düşünerek, bu tarzda kesin olarak tarifi verilmek istediği de olabilir; ama homonimliği görmekle beraber ve terimin iki manasından yalnız birinin tarifini vermek istemekle beraber, tarif olunması teklif olunan manaya has olmayan, fakat her iki manada müşterek olan bir tarif verildiğinin farkına varılmadığı da vaki olabilir. İşi ele alma tarzı ne olursa olsun, bir hata işlendiği daha az doğru değildir. — Homonim terimler bazen dikkatten kaçtıkları için, sorguya çekenin sinonim imişler gibi onları kullanması gerekir (çünkü manalardan birinin tarifi öbürüne uymaz, öyle ki sinomin altında bulunan her şeye uyması lâzımgeldiğinden, cevap veren uygun geldiği gibi onu tarif etmiş gibi görünmeyecektir), halbuki cevap veren, aksine olarak, terimin türlü manalarını ayırdetmek zorundadır. — Bundan başka, mademki cevap veren-

lerden bazıları, bir yandan, verilen tarif, tarif edilen altında bulunan her şeye uymadığı zaman, gerçekte sinonim olan şeye homomin derler; bir yandan da, verilen tarif, terimin iki manasına uyduğu zaman, gerçekte, homonim olana da sinonim derler; bu şartlar altında, bu noktalarda hasımla önceden uyuşmak, veya aksi takdirde terimin duruma göre sinonim veya homonim olduğunu önceden tasdik etmek gerekir: Çünkü neticenin ne olacağı önceden bilinmediği zaman anlaşma daha kolay olur. Fakat hiç bir uyuşma olmadığından, gerçekten sinonim olan şeyin, verilen tarif ikinci manaya uymadığından ötürü, homonim olduğu ileri sürülürse, bu ikinci mananın tarifinin geri kalan manalara da uyuyor mu, incelemek gerekir: Çünkü bu böyle ise, bu mananın geri kalan terimlerle sinonim olmak zorunda olduğu apaçıktır, aksi takdirde, bu geri kalan manaların birçok tarifleri olacaktır, çünkü onlara, yani ilk olarak verilmiş olan ve son olarak verilmiş olan terimin açıklanmasında iki ayrı tarif tatbik olunmaktadır. — Öbür yandan da, birçok manalarda alınan bir terimi tarif etmek gerektiği zaman şayet bu tarif hepsine uymazsa, hasım terimin homonim olduğunu değil de, tarifinin kendisinin de oraya uymadığından ötürü ismin hasseten hepsine uymadığını iddia ederse o zaman böyle bir hasma, her ne kadar bazı hallerde maksadını halk adamı gibi ifade etmemek gerekirse de, eskiden kalma ve umumiyetle kabul olunan terminolojiyi kullanmak ve buna benzer karıştırmalara girişmemek zaruri olduğu cevabı verilmelidir.

11

<BAŞKA YERLER>

Karışık bir terimin bir tarifi verildiyse karışık unsurlarından birinin tarifini kaldırmak ve tarifi geri kalanının, terimin geri kalanını tarif edip etmediğini görmek gerekir; aksi takdirde, tarifi bütünün de terimin bütününü tarif etmediği apaçıktır. Söz gelimi, sonlu doğru çizgi, sınırları haiz olan ve ortası uçların hizasında bulunan bir yüzeyin sınırı olarak tarif olundu ise ve sonlu çizginin tarifi onun, sınırları olan bir yüzeyin sınırı olduğu ise, geri kalan, yani *ortası uçların hizasında olan, doğru*'nun tarifi olmak zorundadır. Halbuki, gerçekte, sonsuz çizginin ne ortası, sınırları vardır, bununla beraber doğrudur. Bunun sonucu olarak, bu geri kalanının tarifi değildir.

Üstelik, tarif edilen terim mürekkep bir kavram olduğu zaman, verilen tarif, tarif edilen kadar uzuvlardan teşkil edilmiş midir, görmek gerekir. <Tarif edilende bulunan> mürekkep unsurların sayısı, tarif içinde bulunan isimlerin ve fiillerin sayısının aynı olduğu zaman, bir tarif, tarif edilen kadar uzuvlardan teşkil edilmiştir denilir: Çünkü, bu cinsten hallerde, ister bütün terimler için, ister bazıları için, terim terime basit bir mübadele olması gereklidir, çünkü şimdi öncekinden daha çok kullanılmış isim yoktur. Tarif olunduğu zaman ise, tercihan hepsi için, veya yoksa çoğu için isimleri ifadeleriyle göstermelidir: Çünkü böyle yapmakla hatta basit terimler bile,

söz gelimi, *manto* yerine *elbise* koymak suretiyle basit bir isim değişmesiyle tarif edilmiş olabilirler.

Birincilerin yerine konulan, terimler daha az bilinen terimler ise, söz gelimi, *ak insan* yerine *ak* (*kar gibi*) *ölümsüz* denilirse, hata daha da büyüktür: Tarif yapılmamıştır, ve üstelik, bu ifade daha az açıktır.

Kelimelerin değişmesinde, mana artık aynı değildir: Söz gelimi, teoretik ilim, bir teoretik hüküm olarak tarif edilmiş midir, incelemek gerekir; çünkü hüküm, ilimle aynı şey değildir; halbuki bütünlüğü içinde alınan tarifi tarif edilenle aynı şey olması gerekirse, lâzımgelen de budur: Çünkü, her ne kadar *teoretik* kelimesi her iki ifadede de müşterek ise de, geri kalan ayrıdır.

Bundan başka, terimlerden birinin yerine herhangi bir başka şey konulmakla bizim demin verdiğimiz misalde olduğu gibi, ayırım değil de cins mi değiştirilmiştir, görmek gerekir: Çünkü teoretik terimi *ilim* teriminden daha az bilinmektedir, çünkü bu sonuncu, cins; öbürü ayırımdır, ve bütün terimlerin en çok bilineni, cinstir. Bunun sonucu olarak, değiştirilmesi gereken şey, cins değil, ayırımdır, çünkü daha az bilinmektedir. Bizim tenkidimizin gülünç bulunabileceği doğrudur. Gerçekte, cinsin değil de, ayırımın en çok bilinen terimle ifade olunmasına hiç bir mani yoktur; bu halde, ismi değişmesi gereken, ayırım olmayıp cinstir. Bununla beraber, bir ismin yerine sadece bir isim değil, tam bir ifade konulursa, cinsten ziyade ayırımın tarifi verilmesi gerektiği apaçıktır,

çünkü bu tarifi verilmesi bildirmek maksadıyledir: Çünkü ayırım, cinsten daha az bilinmektedir.

12

<BAŞKA YERLER>

Ayırımın tarifi verildiyse, verilen tarif herhangi bir başka şeyle müşterek midir, incelemek gerekir. Söz gelimi, tek sayının bir ortayı haiz olan bir sayı olduğu söylendiği zaman, bundan başka onun bir ortayı haiz olma tarzını tarif etmelidir: Çünkü sayı terimi iki ifade de müşterektir, ve tarif *tek* terimi yerine konulmuştur. Fakat tek olmamakla beraber hem bir çizginin, hem de bir cismin ortası vardır; öyle ki tekin tarifi bu olmayacaktır. Öbür yandan da, *bir ortayı haiz olan* ifadesi birçok manalar alıyorsa, burada *bir ortayı haiz olan*'ın hangi manada alındığını tarif etmek gerekir. Bundan, ya teklif edilen tarifi itibarsızlığı, ya hiç bir suretle hiç bir şey tarif olunmadığı delili çıkacaktır.

Ve daha, tarif içinde bulunan şey var olan nesnelere katılmadığı halde; tarifi verilen şey var olan nesnelere katılmış mıdır, görmek gerekir, söz gelimi, ak ateşe karışık bir renk olarak tarif olunmuş mudur. Gerçekte, cismanî olmayan bir şeyin bir cisim ile karışık olması imkânsızdır, öyle ki ak var olduğu halde, ateşle karışık renk var olamayacaktır.

Bundan başka, göreliler halinde, nesnenin kendisine göreli olduğu şey seçik bir tarzda izah olunmayıp, bu korrölatif çok büyük sayıda nesneler için-

de ihata olundukça, ister topyekûn, ister kısmen aldanılır: Söz gelimi, Tıp var olan bir şeyin ilmidir denildi ise, gerçekte, Tıp var olan hiç bir şeyin ilmi değilse, hatanın tam olduğu açıktır; aksine olarak, herhangi bir başka şeyin değil de gerçek bir şeyin ilmi ise hata kısmîdir: Çünkü ilinti yönünden değil de, kendi kendine, var olanın ilmi olduğu söylenmişse Tıp var olan her şeyin ilmi olmak zorundadır. Öbür görelilerde olan budur: Çünkü her ilim konusu ilme göreli bir terimdir. Bütün öbür göreliler için de bu böyledir, çünkü bütün göreliler birbirlerini karşılarlar. — Üstelik, bir nesnenin ne olduğunu bilmenin hakiki tarzının onu kendi kendine değil, ilinti olarak göstermekten ibaret olduğu iddia olunursa, o zaman göreli terimlerden her biri tek bir nesneye değil, bir çoğuna taalluk edecektir: Gerçekte, aynı bir nesnenin hem gerçek, hem ak, hem de iyi olmasına hiç bir mani yoktur, öyle ki ilinti yönünden tarifi vermek, iyi tarifi vermek ise, bu taayyünlerden herhangi birine taalluk ettirmek onun hakikî tarifini vermek olacaktır. — Böyle bir tarifi verilen terime has olmasının imkânsız olduğunu ilâve ediyorum: Çünkü, yalnız Tıp, değil, aynı zamanda öbür ilimlerin çoğu var olan şeye nispetle söylenmişlerdir. öyle ki onlardan her biri var olan şeyin ilmi olacaktır. Böylece görülüyor ki böyle bir tarif hiç bir ilmin tarifi değildir: Çünkü tarifi müşterek değil, has olması gerekir.

Bazen nesne değil, iyi şartlar içinde veya mükemmel durumda bulunan nesne tarif olunur: Retorikçi, hiç bir şeyi bırakmadan, verilen her şart ve hal

içinde iknası gerektirecek olan şeyi görmeğe muktedir olan kimse diye; hırsız, gizlice alan kimse diye tarif olunursa retorikçi'nin ve hırsızın tarifi böyledir; çünkü her ikisi böyle vasıflandırıldıkları halde, biri iyi bir retorikçi, öbürü iyi bir hırsız olacaktır, halbuki bir hırsız olan, vakide, gizli olarak alan kimse değil, daha ziyade gizli olarak almak isteyen kimse dir.

Bundan başka, kendinden arzuya şayan olan şey husule getirdiği veya yaptığı şey için mi arzuya şayan olarak, yoksa, umumi bir tarzda, herhangi başka şey için mi arzuya şayan olarak verilmiştir, görmek gerekir; söz gelimi, adaletin kanunları muhafaza eden şey, veya hikmetin saadeti husule getiren şey olduğu söylenmişse: Çünkü husule getiren şey veya muhafaza eden şey, başka şey için arzuya şayan olan şey içine girer. Gerçi denilebilir ki kendinden arzuya şayan olan şeyin aynı zamanda başka şey için arzuya şayan olmasına hiç bir mani yoktur. Bununla beraber, kendinden arzuya şayan olan şeyi böyle tarif etmekle daha az aldanılmaz: Gerçekte, her bir şeyde en iyi olarak bulunan şey öz içinde bulunur ve bir şey için kendinden arzuya şayan olmak, bir başka şey için arzuya şayan olmaktan iyidir, öyle ki tarifi tercih göstermesi gereken işte bu karakterdir.

13

<BAŞKA YERLER>

Bir nesnenin tarifini verirken, onun şu ve bu olarak, veya şunun ve bunun bir toplamı olarak,

veya *şu artı bu* olarak tarif edilip edilmediğini incelemek gerekir.

Şu ve bu olarak tarif olunmuşsa, tarifi her iki şey hakkında da doğru olacağı, ve bununla beraber ayrı alınan hiç biri hakkında doğru olmayacağı vaki olacaktır: Söz gelimi, adalet, itidal ve cesaret olarak tarif olunmuşsa. İki insan farzedelim, gerçekte, bunlardan her biri ancak iki nitelikten birine sahip olursa, her ikisi âdil olacaklar ve ikisinden de hiç biri âdil olmayacaktır, çünkü birlikte alman her iki adalete sahiptirler ve ayrı ayrı alınan hiç biri ona sahip değildir. Hatta bizim şimdi dediğimiz şey, böyle bir durum başka hallerde baş gösterdiğinden öbürü, henüz büsbütün saçma olarak görünmüyorsa da (çünkü iki adamın, her ne kadar hiç biri ayrı ayrı sahip olmasalar da, bir *minaya* sahip olmalarına hiç bir şey mani değildir), bununla beraber, hiç değilse, görünüşe göre, zıt yüklemelerin aynı konulara ait olması tamamıyla saçma olacaktır. Bununla beraber bu adamlardan biri itidal ve korkaklığa sahipse, öbürü ise cesaret ve itidalsizliğe sahipse vaki olacak şey budur: Çünkü, adalet itidal ve cesaret ise, adaletsizlik, korkaklık ve itidalsizlik olacağından ötürü, her ikisi de o zaman adalete ve adaletsizliğe sahip olacaklardır. — Ve umumi bir tarzda, bütünün bölümleriyle özdeş olmadığını tasdike çalışan delillerin hepsi şimdiki tartışma için kullanılabilirler: Çünkü, böyle tarif etmekle, bölümlerin bütüne özdeş oldukları söyleniyor gibidir. Bu deliller bölümlerin yığılmasının âşikâr olduğu hallere, tıpkı bir ev için veya bu cinsten filân başka şey için olduğu gibi, hassaten uygundur.

lar: Burada, gerçekte, bütün var olmaksızın bölümlerin var olmasına hiç bir şey karşı koymaz, öyle ki bölümler bütünle aynı şey değildirler.

Fakat tarif edilenin, *bu ve şu değil de şunun ve bunun toplamı* olduğu söylenmişse, ilkin bu terimler vasıtasıyla bir tek şeyin husulüne tabii bir engel yok mudur, incelemek gerekir: Bazı şeyler, gerçekte, söz gelimi, bir çizgi ve bir sayı gibi, aralarında hiç bir şeyin kendilerinden hâsıl olamayacağı şekilde bulunurlar. — Bundan başka, tarif edilen bir tek ilk konu içinde tabiatı gereğince bulunmuyor mu, onun kendilerinden hâsıl olduğu söylenilen terimler ise bir tek ilk konu içinde bulunmayıp her biri ayrı bir konu içinde bulunuyor mu, görmek lâzımdır. Çünkü o zaman tarif edilenin bu terimlerden hâsıl olamayacağı açıktır, çünkü bölümler nerede iseler, bütün de gerekli olarak oradadır, öyle ki bütün bir tek ilk konu içinde değil, birçokları içinde buluncaktır. — Bir yandan da, hem bölümler, hem de bütün bir tek ilk konu içinde iseler bu konu aynı olmayıp, bütün için başka, bölümler için başka mıdır, incelemek gerekir. — Ve daha, bölümlerin bütünüyü le aynı zamanda yok olup olmadıklarını görmek gerekir, çünkü, aksine olarak, bölümler yok olmakla, bütün de yok olmak zorundadır, halbuki yok olan bütün ise bölümlerin de yok olması için hiç bir zaruret yoktur. — Yahut da bölümler ne o, ne de o oldukları halde bütün iyi mi, yoksa kötü müdür, görmek gerekir, veya aksine olarak, bütün ne o, ne de o olmadığı halde, bölümlerin iyi mi, yoksa kötü mü olduklarını görmek gerekir. Gerçekte ne, ne iyi,

ne de kötü olmayan şeylerden iyi veya kötü herhangi bir şeyin gelmesi, ne de iyi veya kötü şeylerden ne iyi ve ne de kötü herhangi bir şeyin gelmesi mümkün değildir. — Veya daha, iki unsurdan biri, öbürünün kötü olmasından daha çok iyi olduğu halde, bu unsurlardan hâsıl olan şeyin kendisi buna rağmen de kötü olmaktan ziyade iyi değil midir, görmek gerekir. Söz gelimi, tedbirsizlik cesarettten ve yanlış sanıdan hâsıl olma diye tarif olunduğu takdirde durum budur. Burada, gerçekte, yanlış sanının kötü olmasından ziyade cesaret iyidir; bunun sonucu olarak, ikisinin mahsulünün daha iyi olanın kaderini takip etmesi, ve ister mutlak olarak iyi, ister hiç olmazsa kötü olmaktan ziyade iyi olması lâzım gelirdi. Bu neticenin, ancak bu niteliklerden her biri kendi kendine iyi veya kötü ise gerekli olduğunun söylenebildiğini doğrudur: Çünkü başka şeyleri husule getiren bir çok şeyler kendinden iyi olmayıp, sadece karışık oldukları zaman iyidirler; bunun aksine, ayrı ayrı olarak alınan her şey iyi, ve başkalarıyla karıştırıldıkları zaman kötü, veya ne iyi ve ne de kötü olabilir. Bizim şimdi söylediğimiz şey bilhassa sıhhat ve hastalık şeyleri için apaçıktır: Bazı ilâçlar, ayrı ayrı alınan her biri iyi olacak şekilde fakat biri öbürü ile verilirse kötü olacak şekildedirler.

Ve daha, bir daha iyi, bir de daha kötü unsurdan hâsıl olan bütün iyiden daha kötü ve kötünden daha iyi değil midir, görmek gerekir. Bununla beraber denebilir ki bu ancak bütünü teşkil eden unsurlar kendiliklerinden iyi iseler gerekli olarak vaki olur; yok-

sa, bizim şimdi sözünü ettiğimiz hallerde olduğu gibi, bütünün iyi olmamasına hiç bir mâni yoktur.

Bundan başka, bütün, bölümlerden biriyle sinonim midir, görmek gerekir: Çünkü böyle olması gerekir, tıpkı heceler halinde olmadığı gibi: Nitekim hece müteşekkil olduğu harflerden hiç biriyle asla sinonim değildir.

Üstelik, terkip şekli gösterilmiş midir, görmek gerekir, çünkü nesneyi bildirmek için, bu nesnenin kendilerinden çıktığı unsurları zikretmek yetmez. Gerçekte, her bir terkinin özü yalnız kendilerinden teşekkül ettiği unsurlardan değil, aynı zamanda bu unsurların birleşme tarzlarından da ibarettir, bir ev için durum budur: Malzemenin toplanış tarzı göz önünde tutulmazsa ev yoktur.

Bir şey, *bu artı şu* olarak tarif olundu ise, *bu artı şu*'nun hâsıl olan ile aynı olduğunu söylemekle başlamalıdır: Gerçekte, *bal artı su* demek, *bal ve su*, veya *baldan ve sudan yapılmış* demektir. Bunun sonucunu olarak, *bu artı şu*'nun öbür iki ifadededen herhangi birisine özdeş olduğu kabul olunursa, bu sonunculardan her birine karşı yaptığımız aynı itirazlar buraya uyacaktır. — Bundan başka, *birşey artı bir başkası*'nın türlü manalarını ayırdettikten sonra, vakide, bu manalardan hiç birisinde, *bu artı şu* denilemez mi, incelemek gerekir. Söz gelimi, *bir şey artı bir başkası* ifadesi, onların ister kendilerini almağa muktedir aynı bir konu içinde var oldukları (adalet ve cesaretin ruhta olduğu gibi), ister aynı yerde, ister aynı zamanda var oldukları, ve bu manalardan hiç bi-

risinin sözü edilen terimler için doğru olmadığı manasına gelirse tarifi, hiç bir şekilde *bu artı* şu denilemeyeceğinden, hiç bir şeye uyamayacağı apaçıktır. Fakat bizim şimdi ayırdettiğimiz türlü manalar arasında, iki terimden her birinin öbürüyle aynı zamanda bulundukları doğru ise, her ikisi de aynı bir şeye nispetle söylenmedikleri olabilir mi, incelemek gerekir; söz gelimi, cesaret, bir cüret artı bir doğru düşünce olarak tarif olunduğu zaman durum budur. Gerçekte, çalmak için cüret, ve sıhhatli şeyler için doğru düşünce sahibi olmak mümkündür; fakat aynı zamanda birinci vasıf artı ikinciye sahip olmakla henüz cesaretli olmaz. — Bundan başka, hatta bu vasıfların her ikisi de aynı bir şeye nispetle, söz gelimi, tıbbi şeylere nispetle söylene bile (çünkü hiç bir şey tıbbi şeylerde hem cür'et, hem de doğru düşünceye sahip olunmasına hiç bir mani yoktur), yine de biri artı öbürüne sahip olunmakla cesaretli olunmaz. Gerçekte onların ikisi hem ayrı ayrı nesnelere taalluk etmemek zorundadırlar, hem de taalluk ettikleri aynı nesnede rastgele bir şey olmamak zorundadır: Fakat cesaretin gayesine, söz gelimi, harbin tehlikelerine veya, varsa, bu gayeyi daha iyi ifade eden bambaşka bir şeye taalluk etmeleri gerekir.

Bu son şekildeki tariflerden bazıları bizim sözünü ettiğimiz taksim içine asla girmezler: Söz gelimi, öfke hakaret görüldüğü duygusuyla birlikte bir keder diye tarif olunursa. Gerçekte, bu demektir ki kederin husule gelmesi bu türlü bir duygu dolayısıyledir. Fakat bir şeyin bir başkası dolayısıyle husule geldiğini söylemek hem de yukarıda gösterilen ma-

nalardan hiç birisine göre *bir şey artı bir başkası* demek değildir.

14

<BAŞKA YERLER>

Ve daha, bütün bölümlerinin bir terkibi olarak gösterildi ise (söz gelimi, bir canlı, ruhla bedeninin bir terkibi olarak), ilkin bu terkinin tabiatının ne olduğunu söylememiş midir, incelemek gerekir: Söz gelimi, et veya kemiğin, ateş, toprak ve suyun bir terkibi olarak tarif edilmiş ise. Gerçekte, bunun bir terkip olduğunu söylemek yetmez, bundan başka hangi neviden bir terkip bahis konusu olduğunu tayin etmek gerekir. Et, bu unsurların herhangi bir terkip şekline göre teşekkül etmez, fakat böyle bir terkip şekli eti, şöylesi de kemiği verir. Bundan başka, bizim sözünü ettiğimiz iki mürekkepten hiç birisi hiç bir suretle bir terkibe özdeş gibi görünmüyor, çünkü her terkinin zıddı bir dağılmadır, halbuki yukarıda gösterilenlerden hiç birinin zıddı yoktur. Üstelik, her mürekkebin aynı şekilde bir terkip olması, veya hiç birinin bir terkip olmaması muhtemelse canlı varlıkların da her biri bir mürekkep olmakla beraber, bir terkip değilse, o zaman öbür mürekkeplerden hiç birisi de bir terkip olmayacaktır.

Bundan başka, zıtlar, tabiatı gereğince herhangi bir konuya aynı şekilde ait olabilirlerse, nesne onlardan ancak biri ile tarif edildiği takdirde, onun tarif edilmediği açıktır. Yoksa, aynı bir şeyin birçok tarifler olması vaki olacaktır: Gerçekte, zıtlardan biriyle

tarifi öbürüyle tarife tercih etmenin sebebi nedir, mademki her ikisi de, eşit bir tarzda, tabii olarak aynı konuya ait bulunuyorlar? Bilgisizliği de kabul etmeğe kabiliyetli olduğuna göre, ilim edinmeğe kabiliyetli bir cevher olarak tarif olunduğu zaman, ruhun tarifi böyledir.

Daha, bütünlüğünü bilmemek yüzünden, tarife bütünlüğü içinde hücum olunmadığı zaman, hiç olmazsa, bölümlerinden biri bilinirse ve doğru olarak ifade olunmamış gibi görünürse ona hücum etmek gerekir: Gerçekte, bir kere bölüm yok edildi mi, bütün tarif de yok edilir. Tarifler müphem oldukları zaman, ilkin onları düzeltmek, ve herhangi bir noktasını aydınlatmak ve kendilerine hücum etmek üzere burada bir dayantı yeri bulmak maksadıyla yeniden teşkil etmek, sonra incelemeye başlamak gerekir. Gerçekte, cevap veren kimse gerekli olarak, ya sonra kimsenin koyduğu şeyi kabul etmek, veya kendisi açıkça tarifinin ifade-edebileceği her şeyi açıklamak zorundadır. Bundan başka, tıpkı Kurultaylarda, yeni bir kanun teklif olunduğu zaman, yeni kanun daha iyi ise öncekini yürürlükten kaldırmak âdet olduğu üzere, tarifler için de böyle yapmak, ve insan bizzat bir başkasını teklif etmek zorundadır: Çünkü o daha iyi ve tarif edilecek nesneyi daha çok ifade eder görünüyorsa, daha önce konulan tarifi çökeceği açıktır, çünkü aynı bir şeyin birçok tarifleri bulunamaz.

Tariflere hücum etmek için, hakir görülmemesi gerekli olan ilke, ilkin kendi kendine, vuzuh ve rahatle, sözü edilen nesnenin bir tarifini vermekten,

veya daha önce doğru olarak ifade edilen bir tarifi benimsemekten ibarettir: Çünkü gerekli olarak, bir modele gözünü diker gibi gözünü dikerek, hem tarifi haiz olmak zorunda olduğu unsurlar arasında eksik olanı, hem de faydasız bir şekilde ilâve edileni görmek gerekir: Böylece, elde çürütme için daha bolca deliller bulunur.

Tarifler üzerine yetecek kadar söyledik.

KİTAP VII

<ÖZDEŞLİĞİN UMUMİ YERLERİ. - TARİFİN YERLERİNİN DEVAMI>

1

<ÖZDEŞLİĞİN YERLERİ>

Özdeş terimi için gösterilmiş olanların hepsinin en esaslı manasına göre (en esaslı manada özdeş'in sayıca bir olan şey olduğunu söyledik), iki şeyin özdeş veya ayrı olup olmadığını bilmek meselesi nesnelerin enfleksiyonlarının beraber dizililerinin ve karşılarının vasıtasıyla incelenmelidir. Gerçekte, adalet cesarete özdeş ise, o zaman âdil olan da cesur olan, âdil olarak da cesur olarak'a özdeşdir: Böylece filân terimler özdeş iseler, sözü edilen karşı - olum nevi ne olursa olsun, karşıları da özdeşitirler. Çünkü özdeş olduklarından ötürü birinin veya öbürünün karşısının hiç ehemmiyeti yoktur. — İnceleme, sözü edilen şeylerin husule getirme veya yok etme âmillerinden onların varlıklarından veya var olmalarından ve umumi olarak benzer bir tarzda bunlardan her birine taalluk eden her şeyden itibaren yapılmak zorundadır: Çünkü nesneler mutlak olarak aynı oldukları zaman, tıpkı husule getirme ve yok etme âmilleri gibi var olmaları ve yok olmaları da aynıdır.

Sözü edilen iki şeyden birinin en yüksek derecede herhangi bir şey olduğu söylendiği takdirde, bu aynı şeylerden de öbürünün en yüksek derecede aynı münasebet altında bulunduğu söylenebilir mi, incelemek gerekir. Bu suretledir ki *Ksenokrates* bütün hayatlar içinde faziletli hayatın en çok arzuya şayan olduğundan mesut hayatla faziletli hayatın aynı şey olduklarını ispat eder. Çünkü en çok arzuya şayan olan ifadesi, başka deyimle en büyük ifadesi bir tek şeye uyar. — Bu türlü öbür haller içinde de bu böyledir. — Fakat en büyük veya en çok arzuya şayan olarak vasıflandırılan iki şeyden her birinin sayıca bir olması gerekir. Aksi takdirde, bunun aynı olduğu ispat edilmiş olmayacaktır: Çünkü Peloponnesoslular ve Lakedaimonlular Грекlerin en cesurları olmasından, gerekli olarak Poloponnessoslular, Lakedaimonlularla aynı olmaları sonucu çıkmaz, çünkü Peloponnessoslu'nun ve Lakedaimonlu'nun sayıca birliği yoktur; öbürünün altında, Lakedaimonluların Peloponnessosluların altında bulunması gerektiğidir. Yoksa, bu kavimlerden biri öbürü altında bulunmazsa her birinin karşılıklı bir şekilde birbirlerinden daha iyi olmaları vaki olacaktır. Gerçekte, o zaman, bu kavimlerden biri öbürü altında bulunmadığından ötürü, Peloponnesoslular gerekli bir şekilde Lakedaimon'lulardan daha iyidirler. Çünkü onlar bütün öbürlerinden daha iyidirler; Lakedaimonlar da, Peloponnesoslulardan gerekli olarak daha iyidirler, çünkü onlar da bütün öbürlerinden daha iyidirler; böylece gerekli bir şekilde iyi olacaktır! O halde görülüyor ki en iyi ve en büyük denilen şey, te-

rimlerin özdeşliği ispat olunmak isteniyorsa, sayıca bir olmak zorundadır. Yine bunun içindir ki *Ksenokrates*'in ispatı yürümez: Çünkü ne mesut hayatın, ne de faziyetli hayatın sayıca birliği yoktur, öyle ki gerekli olarak her ikisinin en arzuya şayan olmalarından dolayı, aynı şey oldukları değil, fakat sadece birinin öbürü altında bulunduğu neticesi çıkar.

Ve daha, iki şeyden birinin bir üçüncünün aynı olduğunu farzederek, öbürünün de üçüncünün aynı mıdır, incelemek gerekir: Çünkü her ikisi aynı şeyle aynı değilse onların kendi aralarında da aynı olmadıkları açıktır.

Bundan başka, iki şeyin ilintilerinden ve kendilerinin ilintileri olduğu şeylerden itibaren incelenmesi gerekir: Çünkü birinin ilintisi olan her şey öbürünün de ilintisi olmak zorundadır, ilinti yönünden onlardan birinin kendilerine ait olduğu nesneler ilinti olarak öbürünü de haiz olmak zorundadır. Bu hallerden birinde, uygunsuzluk varsa bunun sebebi, şüphe yok, sözü edilen nesnelerin özdeşi olmamalıdır.

Üstelik, iki şey, bir tek kategoriye cinsinde bulunacak yerde, biri nitelik, öbürü nicelik veya görelilik mi ifade ediyor, görmek gerekir. — Daha, her birinin cinsi aynı olmayıp birinin, söz gelimi, iyi, öbürünün kötü, veya birinin fazilet öbürünün ilim midir; veya daha, cinsi aynı olup biri teoretik bir ilim olarak, öbürü pratik ilim olarak farklı olduğundan her biri hakkında tasdik edilmiş olan ayrımları aynı değil midir, görmek gerekir. Ve bu böylece devam eder gider.

Bundan başka, daha çok bakımından, nesnelerden birinin daha çoğa elverişli olup öbürü değil midir, veya her ikisi de onu kabul ediyorlar mı, ama aynı zamanda etmiyorlar mı, görmek gerekir. Bu suretledir ki daha çok seven kimsenin birleşme hususunda daha şiddetli bir arzusu yoktur, öyle ki sevgi ile birleşme arzusu arasında özdeşlik yoktur.

Üstelik eklemeyi kullanmak ve sözü edilen iki şeyden her birini aynı bir şeye ilâve ederek aynı bütün elde olunmuyor mu; veya onların her birinden aynı şeyi çıkararak, ayrı bir baki elde olunmuyor mu, görmek gerekir: Söz gelimi, bir yarımın iki katının bir yarımın çokkatına özdeş olduğu beyan olunmuş mudur; o zaman her bir yandan yarım çıkarılarak geri kalanların aynı şeyi ifade etmeleri gerekirdi; halbuki onu ifade etmiyorlar, etmezler.

Yalnız herhangi mümkün olmayan bir netice doğrudan doğruya (A ve B nin özdeş oldukları) önermesinden çıkıyor mu diye değil, aynı zamanda bu imkânsızlığın bir hipotezden çıkabilir mi diye de incelemek gerekir; *boş'un hava dolu'ya* özdeş olduğunu iddia edenlerin başına gelen de budur: Çün, havanın bir kere çıkarıldığını farzederek daha az değil, daha çok *boş olan* olacaktır, halbuki hava dolu olan mevcut olmayacaktır. O halde, doğru veya yanlış olabilen (bu husus pek ehemmiyetli değildir) bir tahmin ile iki şeyden biri yok edilmiştir, öbürü edilmemiştir. Öyle ki onlar aynı şey değildirler.

Umumi bir tarzda, herhangi bir yerde iki terimden her biri hakkında herhangi bir tarzda tasdik edilen yüklemler içinde ve bu terimlerin kendileri

hakkında tasdik edildikleri şeylerde bir uygunsuzluk var mıdır, incelemek icap eder: Çünkü birine yüklenen her şey öbürüne de yüklenmek zorundadır ve birinin yüklemi olduğu her şey öbürünü de yüklem olarak haiz olmak zorundadır.

Bundan başka, özdeş teriminin birçok manalarda alındığı verilmiş olmakla, nesneler ayrı bir manada da aynı mıdır, incelemek gerekir. Gerçekte, nevi yönünden ve cins yönünden aynı olan nesnelerin sayı yönünden de aynı olmaları ne gerekli, ne de hatta mümkündür: İşte, göz önünde tutmak zorunda olduğumuz şey onların bu sonuncu manada aynı olup olmadıklarıdır.

Nihayet, iki şeyden biri öbürü olmadan var olabilir mi, görmek gerekir: Çünkü o zaman onlar aynı şey olamayacaklardır.

2

<ÖZDEŞLİK YERLERİNİN TARİF İÇİNDE KULLANILMASI HAKKINDA>

Özdeş olana ait yerlerin sayısı budur.

Bizim şimdi dediğimiz şeyden açıkça çıkan netice, çürütmek için muteber bütün özdeşlik yerleri, bizim daha yukarıda söylediğimiz gibi, tarifi çürütmek için de kullanılabilirler: Çünkü isim ile ve ifadesi ile anlatılan şey aynı şey değilse, verilen ifadenin bir tarif olamayacağı apaçıktır. — Öbür yandan da, koymak için muteber yerlerin hiç biri, tarifi koymak için faydalı değildir: Çünkü ifadenin bir ta-

rif olduğunu koymak için, verilen ifade altına girenle isim altına giren şeyin özdeşliğini göstermek yetmez: Fakat tarif daha önce bildirilen bütün öbür vasıflara da sahip olmak zorundadır.

3

<TARİFİN YERLERİNİN ARKASI>

Demek, daima bu tarzda ve bu vasıtalarladır ki daima bir tarifi çürütmeyi denemelidir. Fakat bir tarif koymak istersek ilkin, hiç bir zaman veya hiç değilse nadir olarak, tartışmalarda istidlâl yoluyla bir tarife varılmadığını bilmek lâzımdır; fakat daima tarif bir hareket noktası olarak alınır. Hem geometride, hem aritmetikte hem de öbür benzer disiplinlerde yapılan şey budur. Bundan sonra hem tarifi tabiatını, hem de tarif etmenin gerekli tarzını doğru olarak göstermenin buna değil, başka bir kitaba düştüğü bilinmelidir. Şimdilik, bizim için faydalı olanla yetinsemeliyiz; öyle ki, söyleyeceklerimizin hepsi yalnız istidlâl yoluyla tarifi ve mahiyeti elde etmenin mümkün olduğudur. Gerçekte, bir tarif nesnenin mahiyetini açıklayan bir ifade ise; yalnız tarifte bulunan yüklemelerin özü içinde nesneye yüklenmeleri de lâzımsa ve cinsleriyle ayrımlar böylece özün kategoryası içinde tasdik edilmişlerse, yalnız özü içinde nesne hakkında tasdik edilen yüklemeleri alarak, bu yüklemeleri ihtiva eden ifadenin gerekli olarak bir tarif olacağı açıktır: Çünkü başka hiç bir şeyin, özü içinde nesnenin hakkında başka hiç bir şeyin tasdik edilme-

diği verilmiş olduğuna göre, başa herhangi bir nesnenin bir tarif olması imkânsızdır.

O halde istidlâl ile bir tarife erişmenin mümkün olduğu aşikârdır. Bu tarifi hangi vasıtaların yardımıyla konulması gerektiğine gelince, bunlar pek çok vuzuhla, başka yerde tayin edilmişlerdir; fakat bizim bu araştırmamız için, işimize yarıyacak olan aynı yerlerdir. Gerçekte, hem bütünlükleri, hem de bölümleri içinde alınan ifadeleri göz önünde tutarak zıtların ve nesnenin öbür karşılarının incelenmesine girmek zorundayız. Çünkü karşı tarif, karşı terimin tarifi ise, verilen tarif, gerekli olarak, teklif edilen terimin tarifi olmak zorundadır. Fakat mademki zıtların birçok birleşmeleri vardır, bu zıtların birleşmeleri arasından zıt tarifi bize en açık görüneni seçmek gerekir. Böylece bütünlükleri içinde alınan tarifleri, bizim gösterdiğimiz tarzda, göz önünde tutmak lâzımdır. Bölümlerinin incelenmesine gelince, şöyle yapılır: Birincisi, verilen cins doğru olarak verilmiş midir, görmek gerekir: Zıt nesne, zıt cins içinde bulunursa, ve sözü edilen konu bu aynı cinsi içinde olmazsa, zıt cins içinde olacağı apaçıktır, çünkü zıtlar gerekli olarak ya aynı cinstedirler veya zıt cinsler içindedirler. Zıtlar hakkında tasdik edilen ayrımların da biz zıt olduklarını takdir ediyoruz: Söz gelimi, akın ve karaninkileri; çünkü biri görüşü ayırıcı, öbürü birleştiricidir. O halde, <tarif içinde bulunanlara> zıt ayrımlar, zıt terimler hakkında tasdik edilmişlerse, o zaman taifte verilen ayrımlar sözü edilen terim hakkında tasdik edileceklerdir.

Bunun sonucu olarak, mademki hem cins, hem ayırım doğru olarak verilmiştir, verilen tarifi iyi tarif olacağı açıktır. Zıt ayrımların zıtlar hakkında tasdik edilmeleri gerekli değildir diye, şüphe yok, itiraz olunabilecektir; meğerki aynı bir cinsten bulunmayanlar; kendilerinin cinsleri zıt olan nesneler için, ayırımın ikisi hakkında, söz gelimi, adalet ve adaletsizlik hakkında söylenmesine hiç bir mâni yoktur: Çünkü biri ruhun bir fazileti, öbürü bir rezileti, öyle ki *ruh hakkında* terimi, bedeninin de fazileti ve rezileti haiz olduğu malûm olmakla, her iki halde ayırımdır. Fakat hiç değilse, doğru olan, zıtların ayrımlarının ya zıt, veya özdeş olduklarıdır. Demek, <verilen ayırma> zıt ayırım söz edilen terim hakkında değil de zıt terim hakkında tasdik edilmişse, konulan ayırımın bu sonuncu hakkında tasdik edilmesi gerektiği açıktır. Umumi bir tarzda, mademki tarif cinslerden ve ayrımlardan itibaren kurulmuştur, zıt terimin tarifi apaçık ise, teklif edilen terimin tarifi de apaçıktır. Gerçekte, zıddı ya aynı cins içinde, ya zıt cins içinde bulunduklarından yine bunun gibi, zıtlar hakkında tasdik edilen ayrımlar zıt veya özdeş olduklarından, teklif edilen terim hakkında ya zıddının cinsinin aynı cins tasdik olunacak, halbuki ayrımları, ya hepsi, ya öbürleri özdeş kaldığı halde, hiç değilse aralarından birkaçı, zıddinkilere zıt olacaklardır; veya, bunun aksine olarak, ayrımlar aynı olacaklar, cinsler zıt olacaklardır; veya her ikisi de, cinsler de, ayrımlar da zıt olacaklardır; <ve hepsi budur>, çünkü cinslerin ve ayrımların hepsinin özdeş

olması imkânsızdır, aksi takdirde zıtlar aynı tarifi haiz olacaklardır.

Bundan başka, enfleksiyonlardan, aynı sıradaki terimlerden hareket etmelidir, çünkü cinsler gerekli olarak cinslere tekabül etmek zorundadırlar; tarifler de tariflere. Böylece unutma ilmin kaybı ise, *unutmak*, *ilmi kaybetmek*, *unutmuş olmak*, *ilmi kaybetmiş olmak* olacaktır. Bu terimlerden herhangi biri kabul edilmekle, bütün geri kalanın da kabul edilmesi gerekir. Yine bunun gibi, yıkılma cevherin bir dağılması ise, *yıkılmış olmak*, *cevheri dağılmış olmak*'tır ve *yıkık olarak*, *dağılmış olarak*'dır ve yıkıcı cevherin dağıtıcısı ise yıkmaya da cevherin bir dağılmasıdır. Bu böyle gider. Öyle ki bu terimlerden biri bir kere konuldu mu, bütün geri kalan da kabul olunmak zorundadır.

Üstelik, birbiriyle aynı münasebette bulunan nesnelerden hareket etmek gerekir. Çünkü sıhhatli olan sıhhati husule getiren şeyle, iyi - yapılı iyi yapıldığı husule getiren, ve faydalı da iyiliği husule getiren şeydir: Sözü geçen terimlerden her biri kendi öz gayesine nispetle aynı tarzda bulunur. Öyle ki onlardan biri bu gayenin husule getiricisi olarak tarif edildiyse, geri kalan terimlerin her birinin tarifi de bu olacaktır.

Bundan başka, daha çok ve aynı dereceden hareket etmelidir, ve terimleri ikiye ikiye mukayese ederek tarifi kaç türlü konulabileceğini görmelidir. Söz gelimi, *filân* tarif *filân* nesneyi, *filân* başka tarifi *filân* başka nesneyi tarifinden daha iyi tarif ederse, ve daha az iyi tarif eden tarif de bir tek

olursa, o zaman daha iyi tarif eden de bir tektir. Filân tarif filân nesneyi, filân başka tarifin filân başka nesneyi tarif ettiği gibi aynı derecede tarif ederse, ve bu başka tarif bu başka nesneyi tarif ederse, geri kalan tarif de geri kalan nesneyi tarif eder. Buna karşılık, bir tek tarifin iki şeyle veya iki tarifin bir tek şeyle mukayesesi bahis konusu olduğu zaman, daha çoğun mütalâasından hiç bir fayda çıkarılamaz: Gerçekte, iki şey için ne bir tek tarif, ne de aynı şey için iki tarif vardır.

4

<EN FAYDALI YERLER>

En elverişli yerler, aynı sıradaki terimlerden ve enfleksiyonlardan çıkarılanlarla, bizim şimdi gösterdiğimiz yerlerdir. Bunun içindir ki tasarrufu ve elinde bulundurulması en mühim olanlar bunlardır: Çünkü en büyük sayıdaki hallerde en faydalı olanlar bunlardır: Öbürleri arasından en mühimleri en çok müşterek olanlardır, çünkü onlar en müessir olanlardır: Bu suretledir ki hususî hallere bağlanmalıdır, ve o zaman, nevi, fertlerle sinonim olduğuna göre, neveleri için, tarifin uyup uymadığını araştırmalıdır. Bu yer bizim daha yukarıda dediğimiz gibi, Fikirlerin varlığını koyanları çürütmek için de faydalıdır. — Bundan başka, hasım bir terimi mecazî manada almış mıdır, veya onu başkası imiş gibi, terimin kendisi hakkında tasdik etmiş midir, görmek gerekir. Müşterek ve *Müessir* olan daha her hangi başka bir yer varsa, onu da kullanmalıdır.

5

<TÜRLÜ MESELELERİ ÇÜRÜTMEK VEYA KOYMAK İÇİN KOLAYLIKLAR VEYA ZORLUKLAR HAKKINDA>

Bir tarifi koymanın, onu yıkmaktan daha zor olduğu bizim şimdi söyleyeceklerimizle açıkça görülecektir. Gerçekte, bizzat görmek ve kendilerine sual sorulanlardan aşağıdaki cinsten önermeleri elde etmek kolay değildir: Söz gelimi, verilen tarif içinde bulunan unsurlardan birinin cins, öbürünün ayırım olduğunu, ve sadece cinsin ve ayırımların özün kategoryası içinde tasdik edildiklerini. Bununla beraber bu önermeler olmadan, istidlâl yoluyla bir tarif elde etmek imkânsızdır, çünkü daha bazı başka nesneler, özün kategoryası içinde nesne hakkında tasdik edilmişlerse, konunun tarifi olanın, gösterilen ifade midir, yoksa ayrı bir ifade midir, belli değildir, çünkü bir tarif bir nesnenin mahiyetini açıklayan bir ifadedir. İşte bir delil daha: Birçok neticeden ziyade bir tek netice çıkarmak daha kolaydır. Bir tarif çürütüldüğü zaman ise bölümlerden bir tanesine karşı deliller ortaya koymak yeter (çünkü onlardan hangisi olursa olsun bir tanesini yok etmekle. tarifi de yok etmiş olacağız), halbuki onu koymak için, tarifi bütün bölümlerinin nesneye ait olduğu neticesini çıkarmak zarureti vardır. — Bundan başka, bir tarif konulduğu zaman, bütüncül bir neticeyi getirmelidir, çünkü tarifi terimin bizzat yüklenmiş olduğu her şeye yüklenmesi, bundan başka, verilen tarifi

konuya has olması isteniliyorsa, karşılanabilir de olması gerekir. Aksine olarak, çürütüldüğü zaman artık bütüncülü tasdik ve ispat etmek gerekli değildir: Tarifir ifadesinin, isim altında bulunan nesnelerden biri hakkında doğru olmadığını tasdik ve ispat etmek yeter. Bir bütüncül önerme ile çürütmek gerekse da-
hi, hatta bu halde bile, tarifi çürütmek için önerme-
nin aksini tasdik ve ispat etmek gerekli olmayacak-
tır: Onu bütüncül olarak çürütmek için, ifadenin te-
rimin kendilerine yüklememiş olduğu nesnelerin hiç
birisine yüklenebilir olmadığını göstermek yeter; fa-
kat aksini tasdik ve ispat etmek, terimin, kendileri
hakkında ifadenin tasdik edildiği nesneler hakkında
tasdik edilmediğini göstermek zaruri değildir. — Bun-
dan başka, terim altında bulunan her şeye uysa da
yalnız buna uymasa, tarif bu yüzden yıkılır.

Hassa ve cinse ait hususlarda da aynı mülâha-
za: Her ikisi için de, çürütmek koymaktan daha ko-
laydır. — Hassa için, bu netice bizim dediğimizden
aşikâr olarak çıkar. Gerçekte, çok defa, hassa baş-
ka terimlerle bağlantı halinde verilir, öyle ki terim-
lerden bir tanesi yok edilmekle o çürütülebilir, hal-
buki onu koymak için gerekli olarak hepsini istidlâl
yoluyla tasdik ve ispat etmek gerekir. Tarife ait he-
men hemen bütün öbür kaideler de hassaya tatbik
olunacaklardır. Gerçekte, bir hassa konulduğu za-
man, sözü edilen terim altında bulunan bütün nes-
nelere ait olduğunu göstermek gerekir, halbuki çü-
rütüldüğü zaman, onların arasından yalnız bir tanesi-
ne ait olmadığını göstermek yeter. Bundan başka,
hatta hassa terim altında bulunan bütün nesnelere

ait ise, fakat yalnız onlara ait olmakla kalmazsa tarif için söylediğimiz gibi, çürütme gene yapılır. — Cins gelince, gerekli olarak onu koymanın ancak bir terk tarzı vardır, o da onun konunun bütününe ait olduğunu göstermekten ibarettir; halbuki o iki tarzda çürütülür: Çünkü ister konu içine giren hallerden hiç birine ait olmadığı, ister herhangi bir hale ait olmadığı gösterilmiş olsun, başlangıçta cins olarak konulmuş olan şey yok edilmiştir. Üstelik, cinsi koymak için, nesneye ait olduğunu göstermek yetmez, daha ona cins olarak da ait olduğunu göstermek gerekir; aksine olarak, o çürütüldüğü zaman, konu içine giren herhangi hususi bir hale ait olmadığını, veya hiç bir hale ait olmadığını göstermek yeter. — Vakide, yıkmanın yaratmaktan daha kolay olduğu öbür alanlarda vaki olduğu gibi, burada da çürütme; koymaktan daha kolay gibi geliyor.

İlimtiye gelince: Bütüncül ise, çürütülmesi konulmasından daha kolaydır; koymak için, gerçekte, konunun bütünlüğüne ait olduğunu göstermek zoru vardır, halbuki, onu çürütmek için, konu içinde bulunan hallerden bir tanesine ait olmadığını göstermek yeter. Bunun aksine olarak, ilinti bölümcül ise, koymak çürütmekten daha kolaydır: Onu koymak için, onun bölümcül bir hale ait olduğunu göstermek yeter; halbuki, onu çürütmek için, hiç birine ait olmadığını göstermek gerekir.

Daha, bütün meselelerin en kolayının niçin bir tarifi çürütmek olduğu da görülüyor. Gerçekte, en büyük sayıda unsuru ihtiva eden o olduğundan, bize, bu yüzden ona hücum etmek üzere büyük sayıda hu-

suslar sağlar ve unsurların çokluğu istidlâli o kadar çok kolaylaştırır: Çünkü öyle geliyor ki hata az sayıdan ziyade, çok sayıdaki nesnelerde daha sıktır. Üstelik, tarife hücum etmek için, gösterilen öbür kaidelerden de faydalanılabilir: Çünkü ister ifade nesneye has olmasın, ister verilen terim cins olmasın, ister tarifi unsurlarından biri nesneye ait olmasın, her halde tarif yıkılır. Buna karşılık, öbür meseleleri çürütmek için, onlara ne tariflerden çıkarılan yerlerle, ne de değeri kalan bütün öbürleriyle hücum olunabilir: Yalnız ilintiye ait olan yerler, bizim sözünü ettiğimiz bütün yüklem nevilerinde müsterektirler.

Çünkü, yukarıda gösterilen yüklem nevilerinin her biri sözü edilen nesneye ait olmak zorunda olduğu halde, cins yok edilmeksizin bir hassa olarak ona ait olmayabilir. Yine bunun gibi, ne hassanın cins olarak, ne ilintinin cins veya hassa olarak nesneye ait olması gerekli değildir. Yalnız bir yükleme olması gerekir. Bunun sonucu olarak, tarif halinde müstesna bir kısmından öbürlerine karşı faydalanmak mümkün değildir. Yine bütün meselelerin en kolayının bir tarifi çürütmek olduğu görülüyor; halbuki en gücü, onu koymaktır: Çünkü hem bütün bu unsurları istidlâl ile koymak (yani: Hem gösterilen yüklemelerin konuya ait olduğunu hem verilen terimin hakiki cins olduğunu ve ifadenin konuya has olduğunu), koymak gerekir, hem de bunun dışında, ifadenin nesnenin mahiyetini açıkladığını koymak gerekir. Ve bunun doğru olarak yapılması gerekir.

Öbür meselelerden, tarife en çok benzeyen hasadır: Onu çürütmek, çok defa birçok terimlerden

mürekkep olduğundan, daha kolaydır, halbuki en zor olan, birçok unsurları tasdik ve ispat etmek gerektiğinden, ve bundan başka, yalnız nesneye ait olduğunu ve onunla karşılanabileceğini tasdik ve ispat etmek gerektiğinden, onu koymaktır.

Bütün meselelerin en kolayı, ilintiyi koymaktır: Çünkü öbür hallerde yalnız yüklemın konuya ait olduğunu değil, aynı zamanda onun filân tarzda ait olduğunu göstermek gerekir; halbuki ilinti için, yalnız konuya ait olduğunu göstermek yeter. Buna karşılık, ilinti çürütülmesi en güç olan şeydir, çünkü en az sayıda unsuru veren odur: Çünkü ilinti için üstelik konuya ait olduğu tarz gösterilmez. Bunun sonucu olarak, öbür hallerde, ister yüklemın konuya ait olmadığını, ister filân belli tarzda ona ait olmadığını göstermek suretiyle iki tarzda çürütülebildiği halde, ilinti halinde, o ancak konuya ait olmadığını göstermekle çürütülebilir.

Her meseleyi incelemek için, sayelerinde delillerle mücehhez olacağımız yerler, demek, amelî olarak kâfi bir sayımın konusu olmuşlardır.

KİTAP VIII

<DİYALEKTİK PRATİK>

1

<SORGU KAİDELERİ>

Bundan sonra, sorgularda takip edilecek sıra ve metodun incelenmesi gerekir. — İlk olarak, sorguları tertip etmek, isteyenin hücumun başlaması gerektiği yeri bulması; ikinci olarak, sorguları tertip etmesi ve kendisi için bunları birer birer sıraya koyması; üçüncü ve son olarak, onları hasma sorması uygun olur. Yerler keşf olununcaya kadar ve yerlerin keşfi dahil, araştırma filozof ve diyalektikçi için aynıdır; fakat onların sıraya konulmasından ve sorguların tertip edilmesinden itibaren bu, diyalektikçinin öz işidir: Çünkü bütün bunlar için, mesele hasım ile münasebetlerdir. Filozof için ve kendisi için arayan kimse için bu böyle değildir: Onun için istidlâlinin öncüllerinin, doğru ve malûm olsalar da, başlangıçta konulan soruya yakın olduklarından ve böylece kabulünün neticesini önceden gördüğünden ötürü, cevap veren kimse tarafından reddedilmesinin hiç ehemmiyeti yoktur. Dahası var: Hatta aksiyomlarının mümkün olduğu kadar en çok bilinen meseleye

ve en yakınları olması hususunda ihtimam göstermek zorundadır, çünkü ilmi istidlâller bunlardan başlar.

Yerleri iktibas etmek gereken kaynaklar daha yukarıda gösterilmişlerdir; şimdi biz sırayı ve suallerin teşekkülünü incelemek, ve ilkin gerekli öncüllerden başka, benimsenmesi gerekli öncülleri tayin etmek zorundayız. Gerekli öncüllerden, istidlâli gerçekleştirmeye yarayanlar kastolunur. Bunlar dışında kabul edilenler dört türdür: Kâh tümevarım yoluyla, bütüncül öncülü kabul ettirmeye, ya delili genişletmeye, ya neticeyi gizli tutmaya, ya delili aydınlatmaya yararlar. Onların dışında, alınacak hiç bir başka öncül yoktur: Bunlar, vasıtasıyla suallerin genişletilmesinin ve tertiplenmesinin denenmesi gereken yegâne öncüllerdir. Bundan başka, neticeyi gizli tutmaya çalışan önermeler ancak tartışmanın icapları için kullanılırlar; fakat bu tabiatıta bir teşebbüsün daima bir hasma karşı yöneltildiğinden dolayı, biz onları da kullanmak zorundayız.

İstidlâlin, vasıtalarıyla gerçekleştiği gerekli öncüller doğrudan doğruya teklif edilmemelidirler, fakat mümkün olduğu kadar onlardan en uzak olan önermelerden hareket etmelidir. Söz gelimi, hasma zıtların ilminin bir ve aynı olduğu kabul ettirilmek istenirse, ondan bunun zıtlar hakkında değil, karşılar hakkında kabul etmesi istenecektir: Bu son önerme kabul edilirse, zıtlar, karşılar olduğundan, zıtların ilminin de bir ve aynı olduğu neticesi çıkarılacaktır; kabul edilmişse bölümcül zıtlar üzerine dayanarak, tümevarım yardımıyla sözü edilen önermeyi kabul ettirmelidir. Çünkü gerekli öncüllerin kabulünü ister

istidlâl ile, ister tümevarım ile, veya bazılarını tümevarım, bazılarını da istidlâl ile, fazlasıyla apaçık olan önermelerin doğrudan doğruya konulmaları gerektiği kaydıyla, sağlamak gerekir. Gerçekte, gelecek olan neticenin daima uzaktan ve tümevarım yoluyla fark ve temyizi daima çok güçtür, ve aynı zamanda hatta biz istenilen öncüllere bu tarzda erişmeye muktedir değilssek bile, hiç bir şey bizi onları kendi kendilerine teklif etmekten alıkoymaz.

Daha yukarıda gösterilen gerekli öncüllerden başka olan öncüllere gelince: Onların bu gerekli öncüller için alınmış olmaları gerekir, ve işte onların her birinden nasıl faydalanmak gerekir. — Tümevarım bölümcül hallerden bütüncüle ve duyular altına düşen nesneler, ister mutlak olarak, ister hiç değilse insanların birçoğunca daha iyi bilinmekle, bilinenden bilinmeyene gider. — Neticenin gizli tutulması başlangıçta konulan meselenin delilinin, vasıtalarıyla elde edilmesi gereken öncülleri, uzun kıyaslarla koyarak yapılır, ve bundan mümkün olduğu kadar büyük miktarda almak gerekecektir. Yalnız, gerekli öncüller değil, aynı zamanda bu sonuncuların konulmasında faydalı olanlardan bazıları da kıyasla tasdik ve ispat olunabilirse, buna muvaffak olunabilecektir. Bundan başka, bu uzun kıyasların neticelerini beyan etmemeli, fakat daha sonra onları arka arkaya çıkarmalıdır: Çünkü bu tarzdadır ki cevap veren kimse, başlangıçtaki tezden mümkün olduğu kadar uzakta bulundurulacaktır. Umumi bir tarzda, sorguda gizli tutmadan faydalanmak istenildiği zaman, sorgu delilin bütününe taalluk ettiği ve netice bir kere ko-

nulduğu halde muhatabın hâlâ bunun niçinini araştırmakla meşgul olacağı tarzda sorgu sorulmalıdır. İşte bu sonuç bilhassa bizim şimdi tasvir ettiğimiz metotla elde edilecektir. Gerçekte, sade son neticeyi beyan etmekle, onun elde edilme tarzı karanlıkta bırakılır: Çünkü cevap veren kimse önceki kıyasların teferruatıyla ona açılmadığından ve neticeyi veren kıyasın da mümkün olduğu kadar az tafsilâtlı olduğundan, daha önceden bunun hangi önermelerden çıktığını görmemiştir, çünkü biz onun, kendilerinden teşkil edildiği ödermeleri değil, sadece bu önermelerin kendilerinin çıkarılmış oldukları önermeleri koyduk.

Kıyasların teşekkülü için istenilen önermeleri kendi öz sıraları içinde almamak da faydalıdır; fakat sırayla bir bir neticeye götürenleri, bir bir başkasına götürenleri almalıdır: Çünkü herbir neticeye has olanlar birbirlerinin yanına konmuşlarsa, bundan çıkacak netice daha apaçık olacaktır.

İmkân ölçüsünde, bütüncül öncülün kabulünü sözü edilen terimlerin kendilerine değil, onlarla aynı sırada olanlara taalluk eden tariflerle sağlamak da lâzımdır: Çünkü cevap verenler bütüncül önermeyi kabul etmediklerini sanarak, tarif bir aynı sıradaki terime taalluk ettiği zaman, kendiliklerinden hataya düşerler.

Söz gelimi, *öfkeli adam*'ın kendisine yapılan hakaret sebebiyle intikamı arzu ettiğini kabul ettirmek icap etse; ve *öfke*'nin bir hakaret ızharının sebep olduğu bir intikam arzusu olduğu kendine kabul ettirilirse, durum bu olur: Çünkü bu sonuncu öner-

me bir kere kabul edildi mi, bizim kabul ettirmek istediğimiz şeyi bütüncül olarak elde edeceğimiz açıktır. Buna karşılık, sözü edilen terimlerin kendilerine taalluk eden öncüller beyan olunursa, cevap verenin, terimin kendisinin itirazına daha çok tutamak arzettiğinden onları kabulden çekindiği çok defa vaki olur: Söz gelimi, *öfkeli adam*'ın intikamı arzu ettiğini kabul etmez, çünkü kendilerinden intikam almak arzu etmeksizin, yine de ana ve babalarımıza öfkeleniriz. Şüphe yok, itiraz muteber değildir, çünkü bazı kimseler için onlarda basit bir üzüntüye sebep olmak ve onları nâdim ve perişan ettirmek yeter bir intikamdır; bununla beraber hasma önermeyi reddetmesi için güya bir sebep verir gibi bir hali de yok değil. Bunun aksine olarak, öfke tarif olunduğu halde, bir itiraz bulmak o kadar kolay değildir.

Bundan başka, önermeyi, kendi için değil, bir başka şey için ifade ve tertipleniyormuş gibi ifade ve tertiplemek gerekir. Çünkü cevap verenler teze yarıyabilecek her şeye karşı uyanıktırlar. — Mutlak olarak konuşulursa, kabul ettirmek istediğimiz ileri sürülen önerme midir, yoksa onun karşısı mıdır, bilmek hususu mümkün olduğu kadar karanlık tutulmalıdır: çünkü *muhakemeye* (λόγος) yarayan şey belirsiz kalırsa, cevap verenler, kendilerinin düşündükleri şeyi söylemeye daha müsaittirler.

Bundan başka, sorguya benzerlik yardımıyla başlamak da mümkündür; çünkü bu sorgu sorma tarzı kandırıcıdır, bütüncül ise dikkatten daha iyi kaçır: Bu, söz gelimi, nasıl zıtların ilmi veya cehaleti aynı ise, zıtların duyumunun da aynı olduğunu;

veya bunun aksine olarak, duyum aynı olduğundan ilmin de öyle olduğunu kabul ettirmekten ibarettir. Bu delil, ona tamamiyle özdeş olmamakla beraber, tümevarıma benzer: Çünkü, tümevarımda bütüncül, bölümcül hallerden alınmıştır, halbuki, benzerlik halinde, alınan şey, içinde bütün benziyenlerin bulunduğu bütüncül değildir.

Bazen kendi kendine itiraz yapmak da lâzımdır: Çünkü cevap veren kimseler tarafsız olarak delil gösterir gibi görünenlere karşı güven duyarlar. İleri sürülen şeyin umumi olarak kabul edilen bir önerme olduğunu ilâve etmek de faydalıdır, çünkü cevap veren kimseler, kendilerinde tamamiyle hazır bir itiraz olmadığı zaman mûtat kanaatleri sarısmaktan çekinirler; ve aynı zamanda kendileri de bu cinsten deliller kullandıklarından, onları sarısmaktan sakınırlar. — Üstelik, ne kadar faydalı olursa olsun, bir delil üzerinde ısrar etmemek gerekir, çünkü ısrar, hasmın muhalefetini kuvvetlendirir. — Bundan başka, teklifini sanki basit bir mukayese gibi öne sürmek gerekir: Çünkü başka bir şey için teklif edilen ve kendisi için faydalı olmayan şey, daha kolaylıkla kabul edilir. — Kabulü bizce gerekli olan önermeyi bile beyan etmemek gerekir, fakat ilki kendisinin zarurî neticesi olan bir önermeyi beyan etmelidir: Hasım, neticesinin ne olacağını fark etmediğinden bu önermeyi daha kolayca kabul eder; sonuncu kabul edilmişse, öbürü de kabul edilmiştir. — Bundan başka, bilhassa kabul olunmasını görmek arzu edilen şeyi en son istemelidir: Çünkü cevap veren kimseler sual soranların çoğu, ilkin en çok ehemmi-

yet verdikleri nesnelerin sözünü ettiklerinden, hassaten ilk sualleri reddetmeye meyyaldirler. Buna karşılık, bazı hasımlarla ilkin ileri sürülmesi gereken bu türlü önermelerdir, çünkü inatçı insanlar kendilerine ilkin arzolunanı en çok kolaylıkla kabul ederler (meğerki bundan çıkacak netice, aşikâr olarak gözlerine çarpmasın) halbuki onlar sonunda daha çetin ve müşkülpesent görünürler. Cevaplarında çok ince olmakla öğünen kimseler hakkında aynı durum müşahade olunmalıdır: Çünkü başta teklif edilen nesneleri kabul ettikten sonra, neticenin konulan önermeleri vaz'etmediğini ileri sürerek sonuna doğru birtakım boş ve saçma sözler ortaya atarlar. Fakat karakterlerinden emin olarak ve başlarına sıkıcı bir şeyin gelmeyeceğini düşünerek kolayca rıza ve muvafakat gösterirler. — Bundan başka, delili süruncemede bırakmak ve birtakım yanlış geometri şekilleri çizenler gibi araya münakaşa için faydası olmayan birtakım şeyler sokmak iyidir, çünkü, teferruatın çokluğu hatanın nerede bulunduğunu iyice görmekten alakoyar. Yine bu sebeptendir ki bazen سوال soran kimseler kendiliklerinden arzolunsalar kabul edilmeyecek olan şeylerin bu karanlık içinde ileri sürdüklerinin farkında olmazlar.

Gizli tutma metodu, demek, bizim sözünü ettiğimiz kaidelere başvururlar. Düşüncenin süslenmesi için, tümevarım ile ve aynı cinse ait kavramların taksimi ile başlanır. Tümevarımın tabiatı nedir, bunu görmek kolaydır. Taksime gelince, bu söz gelimi, filân ilmin, ister daha büyük doğruluğu sebebiyle, ister konusu daha yüksek olduğundan ötürü, bir

başka ilimden daha iyi olduğunu veya ilimlerin bir kısmının teoretik, bir kısmının pratik, bir kısmının da poetik olduklarını söylemekten ibarettir. Bu ayırtlardan her biri, gerçekte, her ne kadar netice bakımından beyan edilmeleri gerekli olmasa da, tartışmaya yeni bir süs ilâve eder.

Tartışmayı aydınlatmak için, misaller ve mukayeseler vermek, ama *Khoirilus*'taki gibi değil, *Homeros*'da olduğu gibi uygun ve bizim bildiğimiz şeylerden çıkarılmış misaller vermek gerekir: Bu tarzda ileri sürülen önerme daha açık olabilir.

2

<SORGUNUN KAİDELERİ (Devam)>

Divalektik tartışmalarda halk adamından ziyade diyalektikçilerle kıyası kullanmak gerekir. Aksine olarak, halk adamı ile kullanılması gereken daha ziyade tümevarımdır. Esasen bu nokta daha önce incelenmiştir. — Tümevarım içinde, bazı hallerde sorgu, bütüncül şekli altında kullanılabilir; fakat başka hallerde, bütün benzerlikler için konulmuş müsterek bir isim olmadığından ötürü, bu kolay bir şey değildir: O zaman, bütüncülü almak ihtiyacı oldu mu, *ve bu türlü bütün hallerde* deyimi kullanılır. Fakat en zor olan şey, teklif edilen şeyler arasında, *bu türlü* olanlarla, bu türlü olmayanların hangileri olduğunu tayin etmektir; çok defa, bazıları benzer olmayan nesnelerin benzerliğini tasdik ettiğinden, bazıları da benzeyen nesnelerin benzerliğinden şüphe ettiklerinden

tartışmalarda karşılıklı bir şekilde aldanıldığı vakidir. Bunun için, hem cevap verenin şüphe etmesine ve teklif edilen nesnenin bir benzer manada alınmadığını söylemesine, hem de sual soran kimsenin birçok nesnelerin, gerçekte benzer olmadıkları halde birçok şeyler benzer manada alınmış göründüklerinden, nesnenin bir benzer manada alındığını yanlış olarak telkin etmesine mani olmak için, sözü edilen neviden bütün nesnelere uyan bir kelimeyi kendi kendine hazırlamaya çalışmak gerekir.

Birçok hallere taalluk eden bir tümevarım yapıldığı zaman, bununla beraber, cevap veren kimsenin bütüncül önermeyi kabulden çekinirse o zaman ondan itirazını istemek meşrudur. Fakat hangi halde nesnenin bu tarzda olduğunu kendimiz göstermediğimiz takdirde, hangi halde nesnenin bu tarzda olmadığını söylemesini ondan istemek meşru değildir: İlk tümevarımı yapmak, ve yalnız o zaman, hasımdan itirazını istemek gerekir. — Bundan başka, itirazların, meğerki teklif edilen nesne, söz gelimi, ikilik'in, çift sayılar arasında, biricik ilk sayı olduğu gibi, nevinin bir tek ve yegâne şeyi olmaya, teklif edilen nesnenin kendisine taalluk etmemesini ısrarla istemek lâzımdır: Çünkü itiraz yapan kimsenin itirazını, sözü edilen nesnenin nevinin bir tek nesnesi olduğunu söyleyemediği takdirde bir başka nesneye taalluk ettirmesi gerekir. — İtirazı nesnenin kendine değil de bir homonime yönelterek bütüncül bir önermeye birtakım itirazlar yapan kimselere, ve söz gelimi, kendine ait olmayan bir renk, veya bir ayak, veya bir el sahibi olunabildiğini iddia edenlere gelin-

ce (çünkü ressam kendinin olmayan bir renk; aşçı kendinin olmayan bir ayak sahibi olabilir), ilkin bu cinsten hallerde, ancak bir kere ayırt yapıldıktan sonra, sualini sormak gerekir: Çünkü homonimlik gizli kaldığı müddetçe, önermeye itiraz yerinde görünecektir. — Fakat bir homonim üzerine değil, nesnenin kendisine taalluk eden itiraz sorguyu köstekliyorsa, sual soran kimse itiraza uğrayan bölümü çıkarmak ve geri kalanı, kendisine faydalı olanı kabul ettirinceye kadar, bütüncül yaparak teklif etmek zordur; söz gelimi, unutmaya için, ve unutulmuş olmak olgusu için durum budur: Çünkü hasımlar ilmi kaybeden kimsenin unutulmuş olmasını kabul etmediği reddederler, çünkü, nesne değişmişse, insan ilmi kaybetmiştir, fakat unutulmuş değildir, diye itiraz ederler. O halde yapılması gereken şey, itiraza uğrayan bölümü çıkarmak, ve geri kalanı müdafaa etmektir: Söz gelimi, nesne var olmakta devam ettiğine göre, ilim kaybedilmiş ise, o zaman unutulmuştur, demelidir. Daha büyük bir iyiliğe daha büyük bir kötülüğün karşı olduğu önermesine bir itiraz yapan kimseler hakkında da durum budur: Çünkü onlar iyi yapı (la bonne constitution) dan daha az iyi olan sıhate, hastalık, malûliyetten daha büyük bir kötülük olduğu için, daha büyük bir kötülüğün karşı olduğunu ileri sürerler. O halde, burada da, itiraza uğrayan bölümü çıkarmak gerekir; çünkü bu bölüm bir kere çıkarıldı mı, hasım önermeyi, yani, misalimizde, daha büyük bir iyiliğe daha büyük bir kötülüğün karşı olduğunu kabul etmeye daha müsait olacaktır, meğerki, iyi yapının sıhhati tazammun et-

tiği gibi, iki iyilikten biri öbürünü tazammun etmeye. Yalnız hasım bir itiraz tertip ve beyan ettiği zaman değil, hatta şimdiki halde bir itiraz ortaya atmaksızın da, bu cinsten birini tertip ve beyan edebilmeyi önceden gördüğünden ötürü, bizim öne sürdüğümüz şeyi inkâr ederse de, bu yapılmalıdır: Gerçekte, itirazın taalluk ettiği nokta çıkarıldıktan sonra, hasım, geri kalan içinde, söylenildiği gibi olmayan herhangi bir hali önceden göremediğinden ötürü, önermemizi kabul zorunda kalacaktır; onu kabul etmekten çekinirse o zaman ondan bir itiraz isteneceği vakit, bir itiraz yapmaya muktedir olmayacaktır. Kısmen yanlış, kısmen doğru olan önermeler bu tiptendirler, bunlar için, gerçekte, bölümlerini çıkarmakla, geri kalanı doğru bırakmak mümkündür. — Önerme birçok hallere teşmil olunduğu zaman, hasım itiraz etmezse, onun bunu kabul ettiğini düşünmek gerekir:Çünkü Diyalektik'de, böylece kendisine karşı hiç bir itiraza sebep olmaksızın, bir çok nesnelere uyan bir öncül sağlamdır.

İster mümkün olmayana irca olmaksızın, ister mümkün olmayana irca yoluyla neticeye varılabildiğinde, o zaman, ispat olunursa ve diyalektik yönden münakaşa olunmazsa, bu metot ile veya öbürüyle netice çıkarılması ehemmiyetsizdir; fakat bir hasım ile diyalektik yönden münakaşa olunursa, imkânsız yoluyla istidlâl kullanmamalıdır. Gerçekte, mümkün olmayana irca olmaksızın istidlâl yapıldıysa, hasım tarafından hiç bir şüphe ileri sürülemez; bunun aksine olarak, imkânsız bir önerme netice olarak çıkarıldıysa, onun yanlışlığı pek fazla aşikâr olmadıkça, ha-

sım imkânsızlığına itiraz eder, öyle ki sual soran kimseler istediklerini kabul ettirmeye muvaffak olamazlar.

Söylenilen tarzda birçok hallere uyan ve kendilerine ister mutlak tarzda, ister hiç değilse ilk bakışta yapılacak hiç bir itiraz görülmeyen bütün önermeleri öne sürmelidir: Çünkü söylendiği gibi olmayan halleri görmeye muktedir olmadığından, hasım önermeyi doğru olarak kabul eder.

Sorguyu, netice üzerine yöneltmemek gerekir; aksi takdirde, hasım onu inkâr ettiği halde, istidlâl yapılmamış gibi görünür. Çok defa, gerçekte, bir sorgu olarak konmuş olmayıp, bir netice olarak gösterilmiş olduğu zaman bile, hasımlar onu inkâr ederler, ve bu yapılmakla da, onun kabul edilen verilerin neticesinin olduğunu görmeyen kimseler için reddedilmiş görünmezler. O halde, onun bir netice olduğunu bile söylemeksizin, bir soru olarak konulduğu ve hasım onu inkâr ettiği zaman mutlak olarak, bir istidlâlin yapılmış olduğu görünmez.

Görüldüğüne göre, her bütüncül sorgu, bir diyalektik önerme değildir: Söz gelimi *insan nedir?* veya *iyilik kaç manada alınmıştır?* Çünkü bir diyalektik önerme kendisine *evet* veya *hayır* ile cevap vermek mümkün olan önermedir, bizim şimdi sözünü ettiğimiz önermeler için ise bu mümkün değildir. Bunun için bu cinsten sualler diyalektik değildirler; meğerki sual soran kimsenin, kendisi, söz gelimi, *iyilik filân manada mı, yoksa filân manada mı alınmıştır?* diyerek onları beyan etmeden önce, birtakım ayırtlar ve birtakım taksimler yapmaya. Çünkü bu

türlü suallere bir tasdik veya bir inkârla cevap vermek kolaydır. İşte bu şekil altında bu cinsten önermeleri öne sürmeye çalışmak gerektiği buradan gelir. Aynı zamanda sual soran kimse onları kendi kendine ayırdetmiş ve ifade etmiş olduğu halde hasım mutlak olarak onları kabul etmeği reddettiği vakit, hasma iyilik'in kaç manada alındığını sormak da belki meşrudur.

Uzun zaman bir tek nesne üzerinde sual soran kimse kötü soran bir kimsedir. Gerçekte, kendisine suai sorulan şahıs sorulan şeye cevap verdiği halde, bunu yapıyorsa ya ona ayrı ayrı birçok sualler sorduğu, veya ona aynı suali birçok defalar sorduğu açıktır: Bundan, ya bunun lâfazanlık olduğu, veya istidlâlden mahrum olunduğu sonucu çıkar, çünkü istidlâl daima az sayıda öncüllerden itibaren teşkil edilir. Buna karşılık, hasım cevap vermediğinden ötürü böyle kapıyorsa o zaman bundan dolayı ihtarda bulunmadığı, veya tartışmayı orada bırakmadığı için hata eder.

3

<DİYALEKTİK DELİLLERİN GÜÇLÜĞÜ>

Bazı hipotezler vardır ki hem hücum etmek, hem de müdafaa etmek kolaydır: Söz gelimi, tabii düzende ilk olan şeylerle son olan şeyler böyledir. Gerçekte, birincilerin tarife ihtiyaçları vardır, sonunculara gelince, ilk ilkelerden itibaren sürekli bir ispat sağlamak isteyen kimse için birçok ara önermeler vasıtasıyla netice olarak çıkarılmıştır. Veya bunsuz,

haklarında her münakaşa sırf sofistlik gibi görünür, çünkü hareket noktası olarak, kendisine has olan ilkel alınmazsa ve en son neticelere kadar istidlâller serisi zincirlenmezse bir şeyi ispat etmeye muktedir olunamaz. İşte, ilk ilkeleri tarif etmek, cevap verenlerin yapmağı düşündükleri şeydir, üstelik tarif ettiği zaman sual soran kimseye de hiç dikkat etmezler: Bununla beraber, teklif edilen şey açık olunca ya kadar, o kolayca çürütülmez. Ve ilkeler bahis konusu olduğu zaman bilhassa vaki olan da budur: Çünkü, öbür önermeler onların aracılığı ile ispat olundukları halde, ilkeler başka şeylerle ispat olunamazlar: Bu cinsten önermelerin her birini bir tarif ile bilmek zorundayız.

İlkeye pek yakın olan önermeleri çürütmeye çalışmak da zordur: Çünkü netice ile ilke arasında az ara önerme olduğundan ve daha sonraki önermeleri gerekli olarak bu ara önermeler vasıtasıyla tasdik ve ispat etmek gerektiğinden, bu yakın önermelere karşı birçok deliller sağlanamaz. — Fakat bütün tariflerden, hücum edilmesi en zor olanları, ilkin basit bir manada mı, yoksa birçok manada mı alındıkları pek iyi bilinmeyen, veya bundan başka, tarif eden kimse tarafından has mı, yoksa mecazî manada mı alındıkları da bilinmeyen terimleri kullanan tariflerdir. Karanlık oluşları sebebiyledir ki bu terimlere karşı delil serdetmek mümkün değildir; ve karanlık oluşları mecazî karakterlerinden ileri gelip gelmediği meçhul olduğundan ötürü, onları çürütmek imkânsızdır.

Hulâsa olarak, bir meseleye hücum etmenin güç olduğu her defasında onun bir tarife muhtaç olduğu;

yahut da birçok manaları veya mecazî bir manası olan bu nesneler içine girdiği; veya ilkelerden uzak olmadığı; veya nihayet ilk bakışta bunu bile, yani bize engel olan şeyin yukarıda sayılan şekillerden hangisine bağlandığını görmediğimiz farz olunmalıdır: Zorluğun kendisini gösterme tarzı bir kere aydınlandı mı, bizim ya tarif etmemiz veya ayırdetmemiz, yahut da kendimize mutavassıt önermeleri sağlamamız gerektiği apaçıktır, çünkü son neticeler bu suretle tasdik ve ispat olunur.

Birçok tezler için, tarif doğru olarak verilmediğinden ötürü, bu tezleri münakaşa etmek ve onlara hücum etmek kolay değildir: Söz gelimi, bir tek şeyin birçok zıtları olup olmadığı, gibi. Fakat zıtlar uygun olduğu üzere bir kere tarif edildi mi, aynı şey için birçok zıtları haiz olmanın veya olmamanın mümkün olup olmadığı neticesini çıkarmak kolaydır. Tarife muhtaç olan öbür terimler için de aynı tarzda hareket olunur. Matematikte, şekillerin ispatındaki zorluk bazen yine bir tarif hatasından ileri geliyor gibidir. Söz gelimi, <paralelogramın> kenarına paralel bir sathı kesen bir doğrunun, benzer bir tarzda hem çizgiyi, hem de yüzeyi böldüğü ispat olunduğu zaman, halbuki tarif verilmişse, söylenen şey doğrudan doğruya açık olur: Çünkü yüzeyler de çizgiler gibi aynı bölünmelere maruz kalırlar. İşte bu aynı bir nispet'in tarifidir. — Mutlak tarzda, ilk elementar ilkelerin, tarif bir kere konuldu mu (söz gelimi, çizginin tabiatı ve dairenin tabiatı) tasdik ve ispatı gayet kolaydır; yalnız, onlardan herbirine ait

olma bakımından gösterilebilen deliller çok değildir, çünkü pek çok ara önerme yoktur. Buna karşılık, ilkelerin tarifleri konulmamış ise, ispat zordur, hatta, büsbütün imkânsız da olabilir. Matematik kavramlar için olan şey, aynı şekilde diyalektik istidatlara da uyar.

O halde, tezin münakaşası güç olduğu zaman, onun bizim sözünü ettiğimiz kusurlardan birini arzettiğini gözden kaybetmemek gerekir. Fakat bu postulatı, başka deyimle öncülü münakaşa etmek tezin kendini münakaşa etmekten daha zor bir iş olduğu zaman bu türlü önermeleri koymalı mı, koymamalı mı, düşünülebilir: Çünkü postulat teslim ve kabul olunmayıp, onun kendisini de tartışmaya tabi tutmak iddia olunursa, hasma, başlangıçta konulan tezin kendisini tasdik ve ispat etmekten daha zor bir iş yükletilecektir; bunun aksine olarak, kabul olunursa, hasım inancını daha az inanılabilen unsurlardan çıkaracaktır. O halde meseleyi daha zorlaştırmamak zarurî ise, postulatın kabul edilmesi lâzım gelir; bir başka yandan da, daha çok bilinen öncüller vasıtasıyla istidlâlde bulunmak zaruri ise onu koymamak lâzım gelir. Başka terimlerle, ciddi bir araştırmaya başladığı zaman, neticeden daha çok bilinmiyorsa onu koymamak gerekir; halbuki diyalektik egzersizde, o bir tek şartla, hakikat görünüşünü haiz olması şartıyla, konulmalıdır. O halde görülüyor ki bu gibi postulatların istendiği tarz, sual sorulduğuna veya öğretildiğine göre değildir.

4

<SUAL SORANIN VE CEVAP
VERENİN ROLÜ>

Sualleri tertip ve ifade etme, sıraya koyma tarzını bizim dediklerimiz göstermeye aşağı yukarı yeter.

Cevaba gelince, ilkin, doğru olarak sual sormak için yapılması gereken şey gibi, doğru olarak cevap vermek için de yapılması gereken şeyi tayin etmek lâzımdır. Suâl soranın rolü, cevap veren kimseye tezin zaruri neticesi olan en garip paradokslarını müdafaa ettirecek tarzda münakaşayı sevk ve idare etmekten ibarettir; bunun aksine olarak, cevap veren kimsenin rolü, saçma veya paradoksal olarak söylediği şey, kendisinden geliyormuş gibi değil, tezden netice olarak çıkıyormuş gibi görünecek şekilde hareket etmektir. Çünkü şüphe yok, konulmaması gereken şeyi hareket noktası olarak koymaktan ibaret olan hata ile konulmuş olan şeyin münasip olan müdafaasını sağlamaktan ibaret olan hata arasında bir fark vardır.

5

<DİYALEKTİK EGZERSİZ HAKKINDA
YENİ TEORİ. — CEVAP VERENİN ROLÜ>

Çalışmak ve kendini denemek için sırf delil serdeten kimse tarafından riayet edilecek kaideleri henüz hiç kimsenin tayin etmediğine göre (çünkü gaye, bir münakaşaya girişen kimselere öğretmek, veya

öğrenen kimseler için aynı değildir, münakaşaya girişenlerin gayesi de, bir araştırma maksadiyle birlikte münakaşa eden kimselerin gayesi ile aynı değildir: Çünkü öğrenen kimse daima kendisine doğru gibi görünen şeyi karşı koymak zorundadır; ve gerçekte yanlış olan şeyin ona öğretilmesine de asla teşebbüs edilmez. Diyalektik bir münakaşada, aksine olarak sual soranın gayesi, bütün vasıtalarla, bir çürütmeyi gerçekleştirmekten ibarettir, cevap verenin gayesi ise hiç bir suretle bundan müteessir olmamaktır. Öbür yandan da, mübahase ve müzakere etmek için değil, kuvvetlerini denemek ve araştırmak için deliller serdolan diyalektik toplantılarda, cevap verenin istihdaf etmek zorunda olduğu gaye ve tezinin iyi veya kötü müdafaası için ne türlü şeyler kabul etmek veya etmemek zorunda olduğu henüz tâyin edilmemiştir) demek, bizden önce gelenlerin bu konuda bize hiç bir şey nakletmediklerine göre, kendimiz bu hususta birkaç söz söylemeği deniyelim.

Ya muhtemel olan ya muhtemel olmayan, veya ne o ne de öbürü olmayan; söz gelimi, belli bir şahsa, veya cevap verenin kendisine, veya herhangi bir başkasına göre, ister mutlak olarak, ister belli bir tarzda, muhtemel olan veya olmayan bir tezi koyarken, cevap veren kimsenin tartışmayı idare ve idame ettirmesi gereklidir. Bu iki tarzda hangisinde tezin muhtemel olmasının veya muhtemel olmamasının hiç ehemmiyeti yoktur; çünkü doğru olarak cevap verme tarzı, yani istenilen şeyi kabul etmek veya kabul etmemek tarzı iki halde de aynı olacaktır. — O halde, cevap veren kimsenin tezi muhtemel olmayan ise sual so-

ran tarafından istenilen neticenin muhtemel olması lâzımdır, muhtemel bir tez için de muhtemel olmayandır: çünkü sual soran kimsenin çıkardığı netice daima konulan tezin karşısıdır. Konulmuş olan şey ne muhtemel olan ne de muhtemel olmayan ise, netice de bu aynı tipten olacaktır. Fakat, mademki doğru olarak istidlâl yapan kimse, kendisinden daha muhtemel ve daha çok bilinen öncüllerden itibaren verdiği neticeyi ispat ediyor, o halde konulan tez mutlak olarak muhtemel olmayan ise, cevap veren kimsenin ne mutlak olarak muhtemel olmayan şeyi, ne de, muhtemel olmakla beraber, sual soranın çıkardığı neticeden daha az muhtemel olan şeyi kabul etmek zorunda olmadığı açıktır. Çünkü cevap veren kimsenin tezi muhtemel olmayan ise, sual soranın neticesi muhtemel olacaktır. Öyle ki sual soran kimse tarafından konulan öncüllerin hepsi muhtemel ve verdiği neticeden daha çok muhtemel olmak zorunda olacaklardır, çünkü en az bilenin, daha çok bilinen öncüller yardımıyla çıkarılması gerekir. Bunun sonucu olarak, konulan sorgulardan herhangi biri bu tabiatta değilse, cevap veren kimse konu kabul etmemelidir. Öbür yandan da, cevap veren kimsenin tezi mutlak olarak muhtemel ise, apaçıktır ki sual soran kimsenin neticesi de mutlak olarak muhtemel olmayacaktır. - O halde cevap veren kimse muhtemel olan her şeyi ve muhtemel olmayan şeyler arasında da sual soran kimsenin neticesinden daha az muhtemel olmayan şeyleri kabul etmek zorundadır: Çünkü o zaman, tatmin edici bir tarzda istidlâlde bulunduğu takdir olunacaktır. Cevap veren kimsenin

tezi ne muhtemel olan, ne de muhtemel olmayan değilse, yine böyledir: Çünkü o zaman da, muhtemel olan her şeyi; ve muhtemel olmayan şeyler arasından da sual soranın neticesinden daha çok muhtemel olan bütün şeyleri kabul etmek, gerekir: Çünkü, bu tarzda, istidlâllerin daha muhtemel olmaları vaki olmaktadır. — O halde konulan şey mutlak olarak muhtemel olan veya mutlak olarak muhtemel olmayan ise, o zaman mutlak olarak muhtemel olanın mukayese noktası olarak alınması gerekir: Halbuki konulan şey mutlak olarak muhtemel olan veya mutlak olarak muhtemel olmayan değil de, yalnız cevap veren kimse için sadece muhtemel olan veya muhtemel olmayan ise o zaman cevap veren kimsenin muhtemel olan veya muhtemel olmayan şeyi yardımıyla hükmetmek veya istenilen şeyi kabul veya reddetmek zorunda olduğu mukayese noktası onun kendisidir. — Cevap veren kimse bir başkasının sanısını müdafaa ediyorsa, ayrı noktaları kabul veya reddetmek için gözlerini çevirmek zorunda kalacağı, bu sonuncunun sanısı olduğu açıktır. İşte bunun için, kendilerini başkalarının, söz gelimi, Herakleitos'un sözüne göre, iyilikle kötülüğün özdeş olduğu gibi sanılarının nâkili yapanlar zıtlar için kendileri inanmadıklarından için değil, *Herakleitos*'a göre düşünmekle bu tarzda düşüncelerini ifade etmek zorunda olduklarından aynı zamanda ve aynı konuya ait olmalarının imkânsızlığını kabul etmeyi reddederler. Birbirlerinin tezlerini karşılıklı olarak kabul eden kimselerin yaptığı da budur: Düşünceleri tezi koyan kimsenin yapacağı gibi birbirlerine beyan etmeğe bakarlar.

6

<CEVAP VERENİN, SORGUNUN KARAKTERİ TARAFINDAN TÂYİN EDİLEN ROLÜ>

Demek, tezi mutlak olarak muhtemel olan olsun veya belli bir şahıs için muhtemel olan olsun, cevap veren kimsenin neleri göz önünde bulundurması gerektiği görülüyor.

Her sorgu gerekli olarak ya muhtemel olan, ya muhtemel olmayan, veya ne o ne öbürü olmak zorunda olduğundan ve yine ya delille münasebette olmak veya delille münasebette olmamak zorunda olduğundan, o zaman, sorgu muhtemel ise ve delille münasebeti yok ise cevap veren kimse muhtemel olduğunu söyleyerek onu kabul etmek zorundadır. Muhtemel değilse ve delille de münasebette değilse, onu yine, kabul etmek zorundadır, fakat pek sâf görünmemek için muhtemel olmadığına da işaret etmelidir. O, delille münasebette ise ve muhtemel ise, muhtemel olduğunu, fakat başlangıçta konulan teze çok yakın olduğunu ve kabul edilirse, konulan meselelerin çökeceğini söylemek gerekecektir. Sual soran kimsenin istediği önerme delille münasebette ise, fakat aynı zamanda çok muhtemel olmayan ise, cevap veren kimse, o kabul edilirse aranılan neticenin bundan çıktığını, fakat önermenin kabul edilmek için pek fazla saf olduğunu kabul edecektir. Önerme ne muhtemel olmayan, ne de muhtemel olan ise, o zaman delille hiç bir suretle münasebette bulunmaması ha-

linde, onu tahditler koymadan kabul etmek gerekir; fakat delille münasebette ise cevap veren kimsenin, üstelik o kabul edilirse, başlangıçta konulan mesele- nin yıkıldığına işaret etmek zorundadır. Bu kaidelere göre, cevap veren kimse, kabul edilen her noktanın neticesini önceden görüyorsa, ona vaki olandan şah- sen hiç bir suretle mesul tutulamaz görünecektir, öbür yandan da, sual soran kimse netice çıkarmak iktida- rında olacaktır, çünkü neticeden daha muhtemel olan bütün öncüller ona ta'viz olarak verilmiştir. Fakat neticeden daha muhtemel olmayan öncüllerden ha- reket ederek bir netice çıkarmaya çalışanlar hiç şüphe yok, doğru olarak istidlâl yapmıyorlar: Bunun için is- teyen kimselere bunları vermemek gerekir.

7

<SORGUNUN KARAKTERİ, Devam>

Cevap veren kimse için de, terimlerin karanlık bulundukları yani birçok manada alındıkları halde, bu böyledir. Gerçekte, cevap veren kimsenin, anla- madığı takdirde, anlamadığını söylemesi caiz oldu- ğundan ve asla birçok manalı bir soruya *evet* veya *hayır* diye cevap vermek zorunda olmadığından, ilk olarak, ifade açıklıktan mahrum ise, bunu anlamadı- ğını söylemekte tereddüt etmemesi gerektiği apaçık- tır: Çünkü çok defa, açık bir surette konulmamış olan birtakım sorulara cevap verildiğinden ötürü, birtakım zorluklarla karşılaşılır. Birçok manalarda alınsa da, o ifadeyi anlıyorsa, o zaman, ifadenin bütün manala-

rında doğru veya yanlış olması halinde, onu mutlak olarak kabul etmek veya red etmek zorundadır; bunun aksine olarak, kısmen yanlış, kısmen doğru ise, bundan başka birçok manalarda alındığına ve yine bu manalardan birinde doğru, öbüründe yanlış olduğuna işaret etmesi gerekir: Çünkü bu ayırdı ancak daha sonra yaparsa, başlangıçta da ikircilliği görüp görmediğinde şüpheye düşülür. Cevap veren kimse önceden ikircilliği görmemişse, fakat kelimelerin ancak bir manasını gözönünde tutarak soruya rıza ve muvafakatini vermişse, o zaman soruyu bir başka manaya doğru çeken hasma, önermeyi kabul ettiği zaman gözönünde tuttuğu mananın bu olmayıp öbürü olduğunu söylemesi gerekir. Gerçekte, birçok nesneler aynı bir terim veya aynı ifade altında bulunuyorlarsa, ikircillik kolayca hasıl olur. — Fakat soru hem açık hem de basit ise, *evet* veya *hayır* ile cevap verilmedir.

8

<TÜMEVARIMA CEVAP HAKKINDA>

Mademki, istidlâl içinde, öncül daima ya istidlâlin kendilerinden itibaren teşkil edildiği önermelerden biri, ya bu teşkil edici önermelerden birini koymak maksadiyle yapılmış bir önermedir (ve bir çok benzer meseleler konulmuş olduğundan o, bir başka önerme kastıyla alındığı zaman daima görülür: Çünkü ya tümevarım ile, veya benzerlik ile ki çoğu zaman, bütüncüle erişilir), cevap veren kimse, doğru ve muhtemel iseler bütün bölümcül önermeleri kabul

edebilir. Öbür yandan, bütüncül önermeye karşı, bir itiraz yapmaya çalışmak lâzımdır, çünkü bu cinsten gerçek veya görünüşte, bir itiraz olmaksızın delilin yürüyüşünü zorlaştırmak manasız bir sataşma ve hırçınlık teşkil eder. O halde birçok bölümcül misallerden açıkça çıkan bütün önermeyi kabul etmeyi, yapılacak hiç bir itiraz olmadığı halde, insan reddederse, bunun manasız bir hırçınlıktan başka bir şey olmadığı açıktır. Bundan başka, hatta bir delile karşı delille önermenin doğru olmadığı gösterilmezse her ne kadar bu delile karşı delil dahi kâfi olmasa bile, kötü bir hırçınlığa daha çok kapılmış görünecektir: Çünkü çok defa umumi sanılara zıt olan, ve çözümü güç olan deliller karşısında bulunuyoruz; söz gelimi, Hareketin imkânsızlığı veya stadyomu dolmak imkânsızlığı hakkında Zenon'un delili için durum budur. Bu, bununla beraber bu önermelerin karşılarını kabul etmemek için bir sebep değildir. — O halde, ne itiraz ne de gösterilecek delile karşı bir delile sahip olmadan hasmın önermesini kabul etmek ret olunursa bunun kötü bir hırçınlık olduğu apaçıktır; kötü bir hırçınlıktan bizim sözünü ettiğimiz cevaplardan ayrı bir tarzda verilen ve istidlâli yikan bir cevap anlarım.

9

<ÖNCE DEN EGZERSİZ VE MUHTEMEL OLMAYAN TEZLER HAKKINDA>

Bir tezi veya tarifi müdafaa etmeden önce cevap veren kimse bütün itirazları kendi kendine yap-

mak zorundadır: Çünkü, apaçıkça, onun rolü, sual soran kimsenin koyduğu vasıtalarıyla çürüttüğü delillerin zıddını almaktan ibarettir.

Bir muhtemel olmayan tezi müdafaa etmeden de sakınacaktır. Bir hipotez ise iki tarzda muhtemel olmayan olabilir. O, kendisinde bir takım saçma önermeler çıktığı zaman, muhtemel olmayandır: Söz gelimi, her şey hareket eder veya hiç bir şey hareket etmez denilirse. Bozuk ahlâklı ve her insanın duygularına zihnî olarak zıt olan insanların kabul edecekleri önermeler de muhtemel olmayan önermelerdir: Söz gelimi, hazzın iyilik olduğu; haksızlık irtikâp etmenin, haksızlığa uğramaktan daha iyi olduğu, gibi. Gerçekte, bu düstürları müdafaa eden kimseden münakaşanın icapları için değil, gerçekte bunları düşündüşünden ötürü bunları müdafaa ettiği düşüncesiyle nefret edilir.

10

<YANLIŞ DELİLLERİN ÇÖZÜMÜ HAKKINDA>

Yanlış bir neticeye varıp dayanan bütün deliller için, yapılacak çözüm hatanın çıktığı bölümü ortadan kaldırmaktan ibarettir: Çünkü herhangi bir bölümün ortadan kaldırılması delili, hatta kaldırılan bölüm yanlış olsa bile, itibarlandırmaz. Gerçekte, delil bir yanıştan fazla yanlış ihtiva edebilir. Söz gelimi, öncül olarak *oturan kimse yazıyor*, ve *Sokrates oturuyor*'un alındığını farz edelim; bundan çıkan netice: *Sokrates yazıyor*'dur. *Sokrates oturuyor* öner-

mesini ortadan kaldırmakla delilin çözümüne daha çok yaklaşılmış değildir; istenilen önermenin yanlış olduğu olabilir, fakat delilin yanlışlığı ondan çıkmamıştır. Çünkü herhangi bir kimsenin oturduğu, fakat yazmadığı vaki olursa, böyle bir halde aynı çözümü tatbik etmek imkânsız olacaktır. Bunun sonucu olarak, çıkarılması gereken bu önerme olmayıp *oturan kimse yazıyor* önermesidir. Çünkü oturan kimse daima yazmaz. Delilin tam çözümü, demek, hatanın çıktığı bölümü çıkarmaktan ibarettir, ve delilin bu bölüme bağlı olduğu bilindiği zaman, tıpkı yanlış şekiller durumunda olduğu gibi, çözüm bilinir. Çünkü, hatta ortadan kaldırılan bölüm bir yanlış olsa bile, bir itiraz yapmak yetmez, aynı zamanda yanlışın sebebini de ispat etmek gerekir: Bu tarzda, gerçekte, itiraz yapıldığı zaman, neticenin önceden görülüp görülmediği açıkça görülebilecektir.

Bir istihlâlin neticesi dört tarzda önlenebilir. — Ya hatanın çıktığı bölüm yok edilerek. — Ya sual sorana bir itiraz tevcih edilerek, çünkü çok defa, hatta bir çözümün gösterilemediği zaman bile, yine de sual soran kimse delil serdetmesini yürütemeyecek hale düşürülür. — Üçüncüsü, itiraz, konulan sorulara tevcih olunabilir: Çünkü sual soran kimse tarafından istenen neticenin herhangi başka bir unsurun ilâvesi neticeye götürebilecek iken sorgular kötü olduğundan ötürü, konulmuş sorulardan çıkmadığı vaki olabilir. — O halde, sual soran kimse argümantasyonunu yürütmeye muktedir değilse itiraz, sual sorana tevcih edilecektir, halbuki argümantasyonunu yürütebilirse, sorularına itiraz tevcih edilecektir. Dör-

düncü ve en kötü itiraz nevi tartışmaya tahsis edilen zamana ait olandır: Gerçekte, öyleleri vardır ki incelenmeleri, cereyan etmekte olan tartışmaya verilen- den daha fazla zaman isteyecek mahiyette birtakım itirazlar yaparlar.

Demek böylece, bizim şimdi dediğimiz gibi, itiraz etmenin dört tarzı vardır; fakat bunlar arasından yalnız birincisi hakiki bir çözüm teşkil eder, öbürleri neticelere çıkarılan birtakım zorluklar ve manilerdir.

11

KENDİSİNE KARŞI TENKİTLER: <İSTİDLÂLE KARŞI ve HASMIN

Bir delile karşı yöneltilen tenkit kendi kendine alınan delile ve sualler şeklinde gösterilen delile taallûk ettiği zaman aynı değildir. Sual soran kimse, tezine karşı meşru bir şekilde bir delile çıkarılabilecek olan önermeleri kabul etmeyi reddettiğinden ötürü, gerçekte, çok defa argümentasyonun kötü yürüyüşü onun eseridir: Çünkü ikisine ait müşterek işi uygun bir şekilde yapmak iki hasımdan yalnız bir tanesinin iktidarında değildir. O halde cevap veren kimse, sual soran kimseye zıt olan her şeyin kurnazca pususunu kurup beklediği zaman bazen muhatabın tezine değil, kendisine saldırmak zarurîdir: Çünkü, bu kötü çatma ve münazaalarla, tartışmalar kavga halini alır ve artık diyalektik olmazlar. — Bundan başka, bu cinsten deliller, öğrenmek için değil, çalışmak ve kendini denemek için yapılmış olduğundan yalnız

doğruyu değil, aynı zamanda yanlış netice olarak çıkarmak ve daima doğru öncüllerden değil, bazen de yanlış olanlarından başlamak gerektiği apaşıktır. Çok defa, gerçekte, bir doğru önerme konulunca, tartışmada önermeyi yok etmek mecburiyeti karşısında kalınır; öyle ki yanlış önermeleri öne sürmek gerekir. Bazen konulan yanlış bir önerme olduğu zaman, onu yanlış önermelerle yok etmek gerekir: Çünkü belli bir hasmın doğru olana olduğu kadar, olmayan bir şeye inanmasına hiç bir şey mani değildir, bundan, delil kendisine doğru gibi görünen önermelere bağlı ise o kandırılacak veya daha kolayca desteklenecektir. Fakat doğru olarak <doğrudan yanlış, veya yanlıştan doğruya> geçmek isteyen kimse bu geçişi, neticesi doğru veya yanlış olsun, eristik olarak değil, diyalektik olarak (geometricinin geometrik olarak istidlâl yaptığı tarzda) yapmak zorundadır — Ne türlü kıyasların diyalektik olduklarını bilmeye gelince, bunu daha yukarıda söyledik.

Müşterek işte engeller çıkaran kimsenin kötü bir arkadaş olduğunu sağlayan ilke, elbette tartışmaya da uyar: Gerçekte delillerde de gözde tutulan müşterek bir gaye vardır, sırf mücadele maksadıyla münakaşa eden insanlar müstesna, çünkü zafer bir tanesinden fazlasına ait olamadığından ötürü, onlar da öbürleri de aynı gayeyi takip edemeyeceklerdir. Bu duruma ister, cevap veren kimse, ister sual soran kimse sebep olsun, hiç ehemmiyeti yok. Eristik tarzda sorgular soran kimse, cevap verirken, kendisine doğru görünen cevabı vermeyen veya sual soranın araştırmasının taallûk ettiği noktayı anlamak isteme-

yen kimse kadar kötü bir diyalektikçidir. — O halde görülüyor ki, bizim şimdi dediklerimize göre hem delili kendi kendinde, hem de sual soranı aynı tarzda tenkit etmemelidir: Gerçekte, istidlâli kötü olduğu halde, sual soran kimsenin cevap veren kimse ile mümkün olduğu kadar iyi münakaşa etmiş olmasına hiç bir şey mani değildir; çünkü belki de kötü münazaacılarla derhal istenildiği gibi istidlâller yapmak değil, sadece muktedir olunduğu gibi istidlâller yapmak mümkündür.

Ve insanların ne zaman zıt nesneleri ve ne zaman başlangıçta konulmuş olan şeyi aldıkları tayin olunmadıkça, (çünkü çok defa, kendi kendileriyle konuştukları zaman, zıt nesneler kabul ederler ve bir nesneyi kabul etmeyi reddettikten sonra ardından kabul ederler: Bu sebeple, kendilerine sual sorulduğu zaman çok defa birtakım zıt nesnelere ve başlangıçta teklif edilen şeye muvafakat ederler), deliller gerekli olarak bozuk olurlar. Bununla beraber, bunun sebebi, bazı noktaları kabul etmeyi reddetmek ve bu tabiatta olan başkalarını kabul etmek suretiyle, cevap veren kimsedir. — O halde, tenkidin sual soran kimselerle delilleri hakkında aynı tarzda yapılmaması gerektiği aşikârdır.

Kendi kendine alınmış olarak, delil beş türlü tenkide elverişlidir. — Birincisi, konulan sorulardan ne teklif edilen netice, ne de asla hiç bir netice çıkarılmadığı ve neticenin dayandığı öncüllerin hepsi değilse büyük bir kısmı yanlış ve muhtemel-olmayan oldukları, ve bundan başka, ne çıkarmalarla,

ne ilâvelerle, ne de hem çıkarmalarla, hem ilâvelerle, netice elde olunamadığı zaman. — İkinci tenkit, her ne kadar bu tabiattaki öncüllerden itibaren ve yukarıda gösterilen yöntemlerle teşkil edilmişse, istidlâl teze nispetle gerçekleştirilmezse olur. — Üçüncü, bazı ilâvelerin neticeyi elde etmeğe elverdikleri, fakat bu ilâveler, konulan sorulardan aşağı, yani neticeden daha az muhtemel oldukları zaman olur. — Başka türlü tenkit: Bazı çıkarmalar yapılmış olmakla beraber, netice elde olunduğu zaman olur: Çünkü olmayacak şekilde, bazen gerekli olduğundan fazla öncül alınır. — Öyle ki istidlâlin vaki olması onların varlığıyla değildir. Nihayet son tenkit: Öncüller, neticeden daha çok muhtemel olmayan ve daha az ikna edici iseler veya her ne kadar doğru iseler de, onlar ispat edilebilmek için, meselenin kendisinden daha çok emek isterler.

İstidlâllerin bütün meseleler için eşit tarzda, muhtemel ve ikna edici olmasını istememelidir: Çünkü bazı araştırma konularının daha kolay, bazıların daha zor olmaları nesnelerin tabiatının doğrudan doğruya neticesidir, öyle ki konunun ihtiva edebildiği en muhtemel sanılardan hareket ederek netice çıkarıldıysa, doğru olarak münakaşa edilmiştir. O halde, hatta delilin kendisini göz önünde tutulmakla dahi tenkidin, meseleye nispetle alındığına veya kendi kendine alındığına göre ayrı olduğu görülür: Çünkü delilin kendi kendine takbihe şayan, bununla beraber konulan meseleye nispetle tavsiyeye şayan olmasına veya, bunun aksine olarak, kendisinden kolayca bir netice çıkarılabilecek hem doğ-

ru, hem de muhtemel birçok önermeler mevcut olduğu zaman, kendi kendine tavsiyeye şayan, ve konulan mesele için takbihe şayan olmasına hiç bir şey mani değildir. Bazen bir delilin, hatta netice veren bir delilin, netice vermeyen bir delilden daha az iyi olduğu da vaki olabilir: Bu, mesele böyle olmadığı halde birincisinin zayıf öncüllerden neticesini çıkardığı, ve ikincisinin, bazı ilâvelere muhtaç olmakla beraber, üstelik kendileri delilin kuvvet merkezi olmayan ancak muhtemel ve doğru ilâveler olarak istediği zaman, böyledir. Doğruyu yanlış öncüller vasıtasıyla çıkarırlar meşru bir şekilde tenkit edilemezler. Çünkü, yanlış, daima yanlış öncüller yardımıyla gerekli olarak çıkarıldığı halde, doğru, *Analitikler*le görülebileceği üzere, bazen yanlış öncüllerin yardımıyla de çıkarılabilir.

Bahis konusu delille herhangi bir şey ispat olunduğu zaman ve netice ile hiç bir münasebeti olmayan bundan başka bir şey varsa, aynı delil aynı zamanda bu başka şeyi de ispat etmeyecektir; onu ispat eder görünüyorsa, bu bir ispat değil, bir sofizma olacaktır. — *Filozofem* (φιλοσοφῆμα) ispatçı bir istidlâldir; *epikerem* (ἐπικερῆμα) diyalektik bir istidlâldir; sofizma, eristik bir istidlâldir; bir *aporem* (ἀπόρημα) ise çelişmenin diyalektik bir istidlâlidir.

Her ikisi de muhtemel olan, fakat eşit olarak muhtemel olmayan öncüllerden itibaren herhangi bir nesne ispat olunursa ispat edilen neticenin her birinden daha muhtemel olmasına hiç bir şey mani değildir. Fakat öncüllerden biri muhtemel, öbürü ne muhtemel olan, ne de muhtemel olmayan ise, veya

biri muhtemel olan, öbürü muhtemel olmayan ise: O zaman iki öncül aynı derecede ise, netice için de derece eşitliği olacaktır; fakat biri öbürüne üstün gelirse, netice en kuvvetli olanı takip edecektir.

İşte istidlâllerde işlenen bir hata daha: Bu, ispat daha az sayıda ve delil içinde bulunanlarla yapılabileceği halde, pek büyük sayıda ara terimlerle yapıldığı zaman, olur; söz gelimi, bir sanının bir başka sanıdan daha çok sanı olduğunu göstermek için, aşağıdaki postulatlar konulursa: *Her kendinden. Nesne en çok bu nesne olan şeydir; gerçekten bir kendinden sanının - konusu vardır.* Bu ise netice olarak şunu verir: *Kendinden - sanının - konu'su bölümcül sanı konularından daha çok sanı konusudur.* Bundan sonra: *En çoğu kabul eden relatif terime yine en çoğu kabul eden bir correlatif cevap verir, ve bölümcül sanılardan daha kesin olarak bir sanı olacak bir gerçek kendinden - sanı vardır. Fakat bir gerçek kendinden - sanı vardır ve Her kendinden nesne en çok bu nesne olan şeydir, postulat olarak konmuşlardır; buradan şu netice çıkarılır: Kendinden - sanı daha kesin olarak, bir sanı olacaktır.* Bu istidlâlin kusuuru nerededir? Sadece delilin bağlı bulunduğu sebebi gizlediğindedir.

12

<DELİLİN ACIKLIĞI HAKKINDA. — DELİLİN YANLIŞLIĞI HAKKINDA>

İlk ve en bayağı manada bir delil açıktır; neticesi kendisinden sonra artık sorulacak hiç bir sual mev-

cut olmayacak şekilde olduğu zaman — yine mutata mana olan bir başka manada, kabul edilen önermeler neticesi kendilerinden gerekli olarak çıkacak şekilde oldukları zaman, ve delil'in kendileri de bir takım neticeler olan öncüllerden çıktığı zaman. — Son bir manada, son derece muhtemel olan bir unsur, delil sükûtle geçirdiği zaman.

Bir delil dört manada yanlıştır denilir. — Bir manada, gerçekte, bir netice çıkarmamakla beraber netice çıkarır gibi görüldüğü zaman: Bu, eristik bir istidlâl denilen şeydir. — Bir başka manada, teklif edilen bir netice olmayan bir neticeye varıp dayandığı zaman: İmkânsıza ırcalar için bilhassa durum budur. — Veya daha, delil konuya has metoda göre değil, teklif edilen neticeye götürürse: Bir tıbbî olmayan delil tıbbî gibi veya geometrik olmayan delil geometrik gibi, veya diyalektik olmayan delil diyalektik gibi görüldüğü zaman, elde edilen netice doğru veya yanlış olsun, vaki olan budur. — Nihayet, bir başka mana, netice yanlış öncüller vasıtasıyla elde edildiği zamanki manadır; ve bu tipten bir netice o zaman bazen doğru, bazen yanlış olabilir: Çünkü yanlış bir netice daima yanlış öncüllerin sonucu olduğu halde doğru bir neticede bizim yine daha yukarıda söylediğimiz gibi, doğru olmayan öncüllerden de çıkarılabilir.

Delilin yanlışlığı delilin kendisinden ziyade delil sert edenin bir hatasından ileri gelir; bununla beraber bu, her zaman delil sert edenin hatası da olmayıp yalnız bir yanlış yaptığının farkına varmadığı zaman olur: Çünkü biz, çok defa kendi kendine, birçok

doğru delillere tercihen, mümkün olduğu kadar muhtemel olan öncüllerden itibaren başlarsa bir doğru önermeyi yikan bir delili kabul ediyoruz. Gerçekte, bu tabiatta olan bir delil doğru olan başka nesnelerin bir ispatını teşkil eder: Çünkü konulmuş olan öncüllerden birinin mutlak olarak böyle olmaması gerekirdi, ispat işte bunun hakkında da olacaktır. Fakat doğru olan bir netice, yanlış ve çok fazla saf öncüllerle elde edilmişse delil, her ne kadar yanlış bir neticeye götüren bir delil bu tipten olabilirse de yanlış bir neticeye götüren birçok delillerden çok aşağı olacaktır. O halde görülüyor ki kendi kendine alınmış bir istidlâlde incelenecek olan ilk şey, bir neticeyi haiz olup olmadığıdır; ikinci şey, neticenin doğru mu, yoksa yanlış mı olduğudur; üçüncüsü, onun ne türlü öncülden çıktığıdır: Çünkü öncüller yanlış, fakat muhtemel iseler, delil diyalektiktir; doğru fakat muhtemel olmayan iseler, bozuktur; ve hem yanlış, hem de son derece muhtemel olmayan iseler, ister mutlak olarak, ister sözü edilen nesneye nispetle delilin bozuk olduğu açıktır.

13

<İSPAT EDİLECEK OLANI DELİL YERİNE ALMA, VE ZITLARIN DELİL YERİNE ALINMASI>

İspat edilecek olanı delil yerine almanın ve zıtların delil yerine alınmasının sual soran kimse tara-

fından yapılabilmesi tarzını, biz *Analitikler*'imizde hakikat bakımından inceledik; bize şimdi onun hakkında sanı bakımından konuşmak kalıyor.

Göründüğüne göre, ispat edilecek olanı delil yerine alma, beş tarzda yapılabilir. Birincisi ve en apaçık olanı, ispat olunacak nesnenin kendisi ifade ve iddia olunursa olandır: Bu, istenen, sözü edilen terimin kendisi olduğu zaman, kolayca dikkatten kaçan bir hatadır; fakat sinonimler veya aynı manayı haiz olan bir terim ve bir ifade halinde, bunu meydana çıkarmak daha güçtür. — İkincisi, bölümcül olarak ispat edilmesi gereken herhangi bir nesne bütüncül olarak ifade ve iddia olunduğu zaman olandır: Söz gelimi, zıtların ilminin bir tek olduğunu tasdik ve ispat etmeye çalışırken, umumî olarak karşıların ilminin bir tek olduğu konulursa; çünkü o zaman, öyle geliyor ki kendi kendisiyle tasdik ve ispatı gereken şey birçok başka şeylerle ifade ve iddia olunuyor. — Üçüncüsü bütüncül olarak tasdik ve ispat edilmesi kastolunan şey bölümcül olarak ifade ve iddia olunursa, olan budur: Söz gelimi, zıtların ilminin daima bir tek olduğunu tasdik ve ispat etmeği kastederek bu bazı zıt çiftleri için konulursa; çünkü burada da öyle geliyor ki birçok başkalarıyla tasdik ve ispatı gereken nesne ayrı ayrı ve kendi kendine ifade ve iddia olunuyor. — Taksim edildikten sonra mesele ifade ve iddia olunursa yine ispat edilecek olanı delil yerine alma vardır: Söz gelimi, Tıbbın sıhhatlinin ve hastanın ilmi olduğunu göstermek icap ederken, bu iki şeyden her biri ayrı olarak ko-

nulsa. — Veya nihayet, birbirini gerekli olarak tazammun eden iki önermeden biri ifade ve iddia olunursa: Söz gelimi, diyagonalin kenar ile ölçülemez olduğunu ispat etmek icap ederken, kenarın diyagonal ile ölçülemez olduğu konulsa.

İspat edilecek olanı delil yerine alma kadar zıtları delil yerine alma çeşidi vardır. — Birincisi: Karşı olan tasdik ve inkâr konulursa bu olur. — İkincisi, bir antitezin zıt terimleri konulursa: Söz gelimi, aynı şeyin iyi ve kötü olduğu gibi. — Üçüncüsü bir bütüncül önerme konulduktan sonra, bölümcül bir hale taalluk eden çelişgi istenirse: Söz gelimi, zıtların ilminin bir tek olduğu konulduktan sonra, bunun sıhhatli ve hasta halinde ayrı olduğu iddia olunur ise. — Veya, bir sonuncu önerme ifade ve ileri sürüldükten sonra, antitezi bütüncül olarak almak denenirse. — Nihayet konulan öncüllerden gerekli olarak çıkan neticenin zıddı ifade ve iddia olunursa, ve bu da, hatta karşıların kendilerini almaksızın, birinci neticeye karşı olan önerme kendilerinden başlayacak şekilde iki öncül ifade ve iddia olunursa.

Zıtların delil yerine alınması ile ispat edilecek olanı delil yerine alma arasındaki fark, bu sonuncuda, hatanın neticeye göre vaki olmasıdır (çünkü biz neticeye bakarak, başlangıçta konulan sorunun ifade ve iddia edildiğini söyleriz), halbuki zıtların delil yerine alınması, öncüllere nispetle, yani birinin öbürü ile herhangi bir münasebeti içinde vaki olur.

14

<DİYALEKTİK TARTIŞMALARIN
PRATIĞI HAKKINDA>

Bu tabiatta olan deliller içinde çalışmak ve kendini denemek için, en iyisi ilkin, delilleri aksetmeye alışmaktır: Çünkü bu tarzda, sözü edilen önermeyi münakaşa etmeye daha çok muktedir olacağız ve birkaç teşebbüsten sonra, birçok delilleri esaslı bir şekilde bileceğiz. Gerçekte bir delili aksetmek, geri kalan matlûp önermelerle neticenin tersini almaktır, ve böylece kabul edilmiş olanlardan birini yok etmektir: Çünkü bütün öncüller verilmiş olmakla, netice gerekli olarak çıkacağından, netice doğru değilse, öncüllerden birinin yok edildiği gerekli olarak çıkar. Hez tez hakkında, hem lehte, hem aleyhte delil toplamaya koyulmalıdır ve bir kere bunları bulduktan sonra, hemen bunların nasıl yürütülebileceğini araştırmalıdır: Çünkü bu tarzda aynı zamanda hem cevap vermeye, hem de sorular sormaya çalışılmış olacaktır. Kendisiyle münakaşa edecek başka hiç bir kimse bulamazsak, bunu kendi kendimizle yapacağız. Bundan başka, bu aynı tezi vasıtalarıyla yürütebildiğimiz delilleri seçerken, öncekilerle onları rapalel olarak koymak zorundayız: Çünkü lehte ve aleyhte delillerle mücehhez olmak, hasmı zorlamak için bol bol delil, ve aynı zamanda, yürütmek için kuvvetli bir yardım elde etmektir; çünkü o zaman konulması istenene zıt önermelere karşı insan kendi kendini korumuş olur. Başka fayda: Felsefî manada bilgi ve ilim hususun-

da bir bakışta, hipotezlerin birinden ve öbüründen çıkan neticeleri kavrayabilmek veya daha önceden kavramış olmak, ihmal edilecek bir alet değildir; çünkü her ikisi arasında artık doğru bir seçme yapmaktan başka bir şey kalmıyor. Ama bu türlü bir iş için tabii bir meyil ve istidat gerekir. Bu tabii meyil ve istidat, gerçekte, doğruyu seçmek, yanlış önlemek hususundaki doğru yetiden başka birşey değildir. Bu ise, mustait insanların yapmaya muktedir oldukları şeydir: Çünkü onlar kendilerine teklif edilen şeye duydukları yakınlık veya nefret ile en iyinin ne olduğunu hükmetmeyi çok iyi bilirler.

Tartışmalarda sık sık kendini gösteren meseleler için, bilhassa ilk önermeler bahis konusu olduğu zaman kullanılacak delilleri esaslı bir şekilde bilmek iyidir: Çünkü, onları münakaşa ederken, cevap verenler çok defa bir tiksinti duyarlar. Bundan başka, tarîf tedariki yapmalıdır, ve el altında muhtemel olanlarla, ilk olanları bulundurmalıdır. Çünkü istidlâl bunlarla kuvveden fiile çıkar. Yine delillerin çok defa içine girdikleri umumî yerlere sahip olmaya da çalışmalıdır: Çünkü Geometride, unsurların bilgisinde tecrübe sahibi olmak, Aritmetikte de ilk on sayı-tım çarpılarını maharetle bilmek faydalı olduğu gibi, gerçekte, bunun öbür sayıların çarpılarını bilmek için büyük bir ehemmiyeti vardır, yine bunun gibi delillerde de ilkeleri elde tutmak ve öncülleri ezbere bilmekte büyük bir kârdır. Gerçekte, hafızaya tevdi edilen yerlerin doğrudan doğruya, nesnelerin kendilerinin hâtırasını hatırlamamıza yettiği gibi, bizim sözünü ettiğimiz meyil ve istidatlar da, gözler önünde

sayıca tarif edilmiş önermeler bulunduğundan ötürü istidlâl yapmaya daha muktedir kılacaklardır. Hem, hafızaya bir delilden ziyade umumî bir öncülü tevdi etmek tercihe şayandır, çünkü bol bol ilke veya hipoteze sahip olmakta büyük güçlük yoktur.

Bundan başka, ameliyeyi mümkün olduğu kadar tamamıyla gizliyerek bir tek delili birçok deliller haline çevirmeye alışmalıdır. Böyle bir neticeye delilin konusunun yakın yerlerinden mümkün olduğu kadar kendini uzak tutmakla erişilecektir; bilhassa en bütüncül olan delillerdir ki bu neticeyi verebilirler: Söz gelimi, birden fazla nesnenin bir tek ilmi olamayacağı önermesi gibi, çünkü göreliler, zıtlar ve bir hizada ki terimler için olup biten budur.

Önceki münakaşaları da, hasmın delil sert etmesi, vakide, bölümcüle taalluk etmiş olsa bile, bütüncül bir şekle sokmak gerekir, çünkü bu tarzda, bir tek delilden birçok deliller yapılabilecektir. Aynı kaide Retorik'de enthymemlere de tatbik olunur. Bununla beraber, kendisi için, insan kendi istidlâllerini bütüncül bir şekil altında göstermekten mümkün olduğu kadar kaçınmalıdır. — Delillerin umumî ilkeler üzerine dayanıp dayanmadıklarını daima incelemek gerekir: Çünkü bütün bölümcül deliller de bütüncül olarak tasdik ve ispat edilmişlerdir, başka deyimle, bölümcül bir ispatta bütüncül bir ispat daima muhtevi bulunur, çünkü bütüncülleri kullanmadan hiç bir istidlâl yapılmaz.

Tümevarımlık istidlâllerin pratiğini veni başlayan birine karşı, tümdengelimlik istidlâllerinkini ise tecrübeli bir hasma karşı kullanmak gerekir. Bundan

başka, tündengelimlik tarzda istidlâlde bulunanlarla birtakım öncülleri, tümevarımlık tarzda istidlâlde bulunanlara da mukayeseleri kabul ettirmeyi denemelidir, çünkü onlar karşılıklı olarak bu nokta üzerinde çalışmışlardır. Yine umumî olarak, bu diyalektik ekzersizlerden herhangi bir konuya dair, ister bir kıyas, ister bir çürütme, ister bir öncül, ister bir itiraz, ister nihayet sorunun kendimiz veya başkası tarafından iyi mi, yoksa kötü bir tarzda mı, konulduğunu ve niçin iyi veya kötü konulduğunu bilmek hususunda bir aydınlatma elde etmeye çalışmak gerekir. Gerçekte, insan kuvvetini bu şeylerden almaktadır ve hususiyle önermeler ve itirazlara taalluk eden hususlarda, çalışması bu kuvveti elde etmek maksadıyledir. Çünkü, bir tek kelime ile söylemek gerekirse, birtakım önermeler ve itirazlar tertip ve ifade etmeye kabiliyetli olan kimse bir diyalektikçidir. Bir önerme tertip ve ifade etmek ise bir çok şeylerden bir tek şey yapmaktır (çünkü delilin götürdüğü neticeyi umumî bir manada bir tek nesne olarak almak gerekir), halbuki bir itirazı tertip ve ifade etmek, bir şeyden birçok şeyler yapmaktır, çünkü o zaman, ileri sürülen önermelerin filân bölümü kabul olunmak ve filân başka bölüm reddolunmakla, taksim yapılır veya yok edilir.

Ne herkesle münakaşa etmeli, ne de rasgelenle diyalektik yapmalıdır, çünkü bazı insanlar hakkında, istidlâller daima tehlikeli bir hal alırlar. Gerçekte, bütün vasıtalarla sıyrılır görünmeye çalışan bir hasma karşı bütün vasıtalarla neticeye varmaya teşebbüs etmek meşrudur; fakat bu yöntem zarafetten mahrumdur, işte bunun için rasgele şununla bununla he-

menecik tehlikeye düşmemek tercihe şayandır, çünkü o zaman müessir bir tartışma çıkması mukadderdir. Ve gerçekte böyle çalışanlar bir münazaaya varmaksızın münakaşa etmekten kendini alakoymaya muktedir değildirler.

Nihayet birtakım ehemmiyetsiz kaynaklarla, mümkün olduğu kadar büyük sayıda hallerde kullanabileceğimiz bu çeşit meseleler için delilleri daima hazır bulundurmalıdır: Bunlar bütüncül olan ve gündelik tecrübe yardımıyla sağlanması daha güç olan delillerdir.